

Матвій Михайлович Шестопап

Євреї на Україні

Книга-дослідження Матвія Шестопапа написана в 1976 році і вперше надрукована в 1998 році. У роботі автор розповідає про звичаї та традиції єврейства від давнини до сучасності; на широкому фактичному матеріалі розглядає зокрема історичні пласти співжиття євреїв та українців, розмірковує над першопричинами так званого антисемітизму, подає свій погляд на сїонїзм як різновидність расизму, спростовує мїф про буцїмто зоологїчну ненависть до євреїв, якої в українського народу не було й немає сьогодні.

Євреї на Україні (їсторична довідка). "Оріяни", Київ, 1998, 966-7373-06-1.

ПЛЕКАЙМО СПРАВЖНЮ ДРУЖБУ

Праця Матвія Михайловича Шестопапа, яка пропонується увазі читачів, має сумну історію, як і життя її автора.

Коли в 1968 році я став працювати викладачем факультету журналістики Київського університету, Матвія Шестопапа там уже не було, його викинули з роботи, заплямували ім'я різними — їзмами, залишили без шматка хліба і можливості його заробляти.

Мав єдину зустріч із ним десь на початку сїмдесятих років, зустріч на вулиці, біля університетської бібліотеки, під час якої їнший викладач факультету журналістики В.В.Полковенко і познайомив мене. Кїлька хвилин розмови — і яскрава пам'ять про нього на все життя: енергїйний, ерудований, комуникабельний. Пізніше, коли натрапив у книзі мемуарів Іллі Ерєнбурга згадку про зустріч із Матвієм Шестопапом, офіцером, учасником війни 1941–1945 років, я глибоше зрозумів цю людину, а враження доповнювали його

колишні студенти, які говорили про нього лише із високим пієтетом, а 17 грудня 1997 р. влаштували прекрасний вечір пам'яті свого вчителя у Спілці письменників, хоча членом Спілки письменників України Матвій Шестопап не був. Це було пошанування недожитого вісімдесятиріччя видатної людини.

Уже в 60-х роках на факультеті групою викладачів була розпалена безпрецедентна ідеологічна боротьба, оскільки факультет журналістики вважався ідеологічним і був зорієнтований на виховання "ідейно загартованих, відданих і вірних справі Леніна і Комуністичної партії ідеологічних бійців". Десятки студентів були виключені із комсомолу і з університету тільки за те, що 22 травня з'явилися в парку Шевченка. Партбюро факультету зобов'язувало нас, викладачів, роз'яснювати студентам перед 22 травня, що цей день буржуазно-націоналістична еміграція відзначає як свято, пов'язане із перенесенням праху Т.Шевченка із Московщини в рідну землю, і що ми не можемо солідаризуватися з ними. І ми роз'яснювали, а студенти йшли в парк Шевченка, щоб уже через кілька днів піти з університету. На 1968 р. уже "пішли" з університету і викладачі Шестопап, Клишченко, добивали Романа Іванченка. Мене, як нового викладача, виховував професор Суярко: "От стоять барикади: з одного боку барикад я, а з другого — Р.Іванченко. В кого ви стрілятимете?" Кожен мусив у когось стріляти. Ядро стрільців по класовому ворогу складали секретар партбюро професор Володимир Андрійович Рубан (колишній помічник Л.М.Кагановича), Василь Елізарович Прожогін (один із тих, хто започаткував цькування В.Сосюри за вірш "Любіть Україну"), Леонід Олексійович Суярко, меткий, із бігаючими в різні боки очима, "пляшущий человек", що брак зросту компенсував підгуцукуванням за кафедрою навшпиньки, щоб здаватися вищим. Хижим поглядом постійно вишукував ідеологічну жертву і знаходив якусь садистську задоволеність, спостерігаючи за "конаючою" жертвою, байдуже, хто це — чи професор О.К.Бабишкін, чи студент першого курсу. Коли ж і Суярка врешті звільнили з університету за дезорганізуючу роботу, він опинився в Інституті народного господарства, де знову взявся "наводити ідеологічний порядок". Були й інші їхні поплічники. Колишній випускник факультету журналістики письменник-шістдесятник Станіслав Тельнюк вивів у повісті "Грає синє море" образи єзуїтів, прототипами для яких послужили названі професори й інші викладачі

факультету журналістики. І це вже само собою багато про що говорило, а прізвища героїв повісті Рубанчик, Суяртицький мало приховували справжні прізвища Рубана чи Суярка. Це справді були ідеологічні єзуїти, які з'їли й Матвія Шестоपालа.

Чому про це згадую? Тому, що більшість із цих "борців за чистоту партійних рядів" були євреями або прихованими євреями, що не міняло суті. Матвій Шестоपाल вирішив розібратися, розглянути в історичному розрізі роль єврейства в українській історії, історичне співжиття українського і єврейського народів на теренах України.

Шестоपाल розумів, що єврейство в ставленні до українського народу неоднорідне. Коли в 1972 р. після арештів української інтелігенції переді мною було поставлено вибір: або як безпартійному іти з ідеологічного факультету геть, або вступати в члени КПРС — друзі порадили: вступати. Якось зустрівся із своїм колишнім науковим керівником професором Ю.С.Кобилецьким і розповів про ситуацію, він запитав, хто буде давати рекомендацію в партію, і, коли почув від мене про намір звернутися за рекомендацією до професора Рубана, зірвався на крик: "Я тебе поважати перестану, вітатися не буду з тобою, тільки візьмеш рекомендацію в Рубана. Мені його жінка в 1937 р. кричала: "Мы еще вашей кровью крыши красить будем". І фарбували..." Це вони змусили Ю.С.Кобилецького піти з посади декана філологічного факультету, а потім і з університету тільки за те, що він не відмовився від присвяти у вірші В.Сосюри "Любіть Україну".

Знав про все це Матвій Шестоपाल, і не тільки з університетського життя. Та були і в університеті такі викладачі-євреї, як милий, ерудований, всерозуміючий Віталій Тоїчкін. Спився від безвиході і дуже молодий пішов із життя. Були представники молодого єврейства, що разом із українцями ішли в табори для політв'язнів, де їх такі ж рубани, прожогіни, суярки вчили, якими дорогами треба йти "до світлого майбутнього". Це все було в ХХ столітті. А є й історія попередніх віків, бо євреї на нашій землі живуть ще з часів Київської Русі. Сьогодні оцінки міжнаціональних українсько-єврейських взаємин трактуються з полярно протилежних позицій як однією, так і іншою стороною. Бачимо спроби будь-яку розмову про єврейсько-українські справи обірвати на

півслові, залякати антисемітизмом, юдофобством, вимогами каяття (?) перед єврейською громадою Києва і України.

З українського боку — бачимо підхлібство, загравання або схиляння перед фінансовими та ідеологічними розбійниками з єврейського табору. Та на чужий роток не надінеш хомуток, як говорять у народі. Та й сам народ давно хотів розібратися у своєму історичному співжитті з євреями, створивши кілька народних дум про євреїв-орендарів, які в XVI-XVII ст. “приватизували” навіть православні храми. У 30-х роках XX ст., як правило, євреї-чиновники вирішували, які храми треба висаджувати в повітря.

Існує й численна наукова література, створена без публіцистичних домінант конфесійного чи соціального порядку. У сьомому томі “Трудов этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край” (1872) П.П.Чубинського перша частина тому (211 сторінок) присвячена висвітленню життя євреїв на Україні, їхньої історії, звичаїв і т. д. Незабаром з’являється об’ємне дослідження історика І.Малишевського “Евреи в Южной Руси и Киеве в X-XII веках” (1878). Історії євреїв на Україні був присвячений і “Збірник праць жидівської історико-археографічної комісії” (1928) за редагуванням Іллі Галанта. Соломон Гольдман видав заходами української діаспори працю “Жидівська національна автономія в Україні 1917–1920” як 182-й том “Записок Наукового товариства ім. Шевченка”.

Це все були добрі знаки взаємопорозуміння між народами українським і єврейським, своєрідними запросинами до “круглого столу”. На жаль, цей науковий діалог був спинений, не з вини української сторони. Сьогодні робляться неспівмірні заходи відновити його, але заважає публіцистика, різні єврейські інсинуації, зокрема в американській пресі. Ми бачимо, як посилюється антиукраїнська ідеологічна кампанія в різних засобах інформації, що перебувають в руках сіоністських кіл. Це правда. Правда і те, що українська інтелігенція однозначно проти антисемітизму, за співробітництво з єврейськими громадськими організаціями, за відродження єврейської культури, але не за рахунок української. У відповідь часто не тільки не маємо взаємності, а й зустрічаємо злісні антиукраїнські випадки.

Сьогодні залякати чи й фізично знищити українську інтелігенцію вже неможливо. Не ті часи. Тому альтернативи співдружності, співпраці нема. Потрібен діалог, а не вимоги каятися за гріхи, яких і не було. Копирсання в історії, щоб вирвати з контексту історії якісь фактики, а то й нюанси і зробити з них неосяжні висновки, нічого, крім шкоди, не принесуть. Яскравий приклад цьому — стаття В.Базилевського “Холодний душ історії”.

Хіба не бачимо, що у вирішенні багатьох проблем сучасного життя України ми ставимо воза поперед конячини. Скажімо, Європа вимагає відмінити смертну кару в Україні. Очевидячки, треба. Але чому стільки ревнителів захисту вбивць і жодного закону, що захищав би жертву, точніше сім'ю замордованого? Захистити спочатку потрібно можливу жертву, а тоді вже вирішувати, чи варто зберігати життя вбивці. Європа для себе ці питання вирішила, а тому й вимагає скасування смертної кари в Україні.

Скільки смердючого цинізму в різних саламатіних, гриньових, алексеевих, мойсеєнкових, що базикають про захист російської мови (насправді русифікації) в Україні, коли немає дієвого закону, що захищав би права мови корінного етносу, нічого не робиться для її розвитку і повнокровного життя. Фігурально висловлюючись, захищаємо мову-вбивцю, відмовляючи в елементарному мові-жертві. І знову віз попереду.

Сьогодні знову витягли на поверхню жупел антисемітизму, аби страхом загнати проблему в підпілля. Очевидно, сьогодні це не вдасться. Проблема євреїв в Україні — це проблема пошуку гармонії міжнаціонального співжиття, взаємодопомоги, взаєморозуміння. Спостерігається щось прямо протилежне: пошуки єврейського ворога в Україні, вимога каяття перед єврейським народом (Олег Черногуз, як на мене, блискуче відповів на цю вимогу у “Вечірньому Києві”), В.Базилевський пропонує ділити провину за вороже ставлення євреїв до українців порівну (?) між українцями і євреями (я про це писав у 5–6 номері ж. “Дніпро” за 1997 рік). З інтересом читаю “роздуми іногородця” Олександра Бураковського “Рух, євреї, Україна”, що друкуються в журналі “Київ” з продовженням цілий 1997 рік. Я багато в чому не тільки згодний, а й солідарний, особливо в спостереженнях над метаморфозами

наших "вчорашніх демократів", але про все це Бураковський говорить з позиції "ображеного єврея". Він ретельно збирав, записував всю "патологію різних "ідеологів" на різних збіговиськах. Зібрав новий "компрокат" без заглиблення в причини, чому він постає. Бураковського цитуватимуть усі, хто працюватиме над компрометацією українства (щоправда, посилатимуться на журнал "Київ"). І те, що "Київ" подає як позитив у "роздумах іногородця", завтра нікого не цікавитиме, а першоджерельним назавжди залишиться компрокат на українських інтелігентів як патологічних антисемітів. Bravo, Олександр Бураковський! Як мудро ви витерли ноги об Петра Мойсейовича Перебийноса! Очевидно, для Бураковського і "У последней черты" В. Пікуля, і "Спор о Сионе" Дугласа Ріда, і "Роксоланія" (1584) С. Кленовича — це патологічний антисемітизм. А можливо ж, таки й на себе треба подивитись без лукавства і "єврейських штук", "без хитрої мови" — і ми порозуміємося. А так патологічний антисемітизм можна знайти не тільки в "ідеолога" селянсько-демократичної партії, а й, скажімо, у Достоєвського: "Что, если бы не евреев было в России три миллиона, а русских, а евреев было бы 100 миллионов — ну, во что обратились бы у них русские и как бы они их третировали? Дали бы они им сравняться с собою в правах? Дали бы им молиться среди них свободно? Не обратили бы их прямо в рабов? Хуже того: не содрали бы кожу совсем, не избили бы их дотла, до окончательного истребления, как делали с чужими народами в старину? ("Дневник" за 1872 рік). Можна заперечити, що це риторичні питання і "что если бы" — це фантазії, мовляв, великого чоловіка, прибитого антисемітизмом. Але ж він "имеет в виду" якісь дуже конкретні "чужі народи" в давніші часи. Залишмо Достоєвського, як і Кленовича із XVI ст., - обидва дуже суголосні. А як освічена і цивілізована Європа дивилася на проблему співжиття з євреями? Гете: "Евреи имеют веру, благословляющую их на обкрадывание чужаков". Це сказав німець, послухаймо французів. Віктор Гюго: "К жидам относятся с отвращением, но надо признаться, что они действительно отвратительны; их также презирают, но ведь они и достойны презрения". Вольтер: "Эта маленькая нация не скрывает своей непримиримой ненависти ко всем остальным народам. Ее представители всегда жадны к чужому добру, подлы при неудаче и наглы при удаче..." Вольтер, очевидно, щось знав. Ох ці європейські "патологічні антисеміти"... Як їх багато, і які вони одностайні.

Тож, як бачимо, а для цього і потрібна була розмова, для своєї праці, виходячи із особистого життя і знання історії, Матвій Шестопал мав право і обов'язок. Наш обов'язок — не поховати його працю в архівах, а опублікувати як пам'ятку жахливої доби.

Потрапила праця до мене із "Самвидаву" в жовтні 1976 року для прочитання і побажань. Але нові арешти, переслідування інтелігенції і смерть автора спонукали мене сховати рукопис, і тільки через 22 роки повертаю його людям, запрошуючи представників єврейської громади до розмови. І не лише їх. Коли у попередній статті ("Дніпро", 1997, № 5–6) я написав, що є тисячі прикладів, коли українці рятували євреїв, і нема жодного, щоб євреї врятували бодай одного українця, — у редакції вагалися, чи залишати в статті таке категоричне твердження. Але потелефонували одному із членів Спілки письменників України, беззастережно прихильному журналові і Україні євреєві, і попросили дати факти, які б засвідчили, що євреї таки рятували українців. Мовчить шанований нами письменник ось уже цілий рік. І мовчатиме, бо сказати нема чого.

Я особисто, думаю, й більшість української інтелігенції нічого не маємо проти наміру Вадима Рабиновича створити другу чи третю за силою й значенням у світі єврейську громаду в Україні. Але коли чую в його голосі, що звучав у телепередачі, металеві ноти: "хочеться цього кому чи не хочеться", - думаю, що б це значило? Називайте, добродію Рабинович, кому не хочеться... Це вітряки. А от коли в "Киевских ведомостях" читаю, що В.Рабинович заявив, що бізнесмен не може бути в опозиції до влади, я гірко задумався. А коли влада, скажімо, антинародна? Отже, Рабинович буде з нею проти українського народу, його культурних, економічних, політичних домагань? Та так і було завжди. Єврейство злигалося із владою або й само було владою, а український народ лише засіб і джерело збагачення. Отже, живий курилка?!

Справа виглядає все ж не однозначно конфліктною. Маємо й надзвичайно цікаві симптоми. Група євреїв-підприємців, бізнесменів нещодавно звернулася до групи професорів Київського університету заснувати в Києві елітарний клуб інтелігенції єврейської і української, до якого будуть входити і представники

інших національностей, різних соціальних станів, професій. Має бути не партія і не масонська ложа, а відкритий (відносно) елітарний клуб, члени якого мали б сповідувати політичні й ідеологічні принципи: національна держава, український патріотизм, патріотична економіка, патріотична політика. А також чіткі моральні критерії — совість, порядність, взаємоповага і взаєморозуміння. Пишемо програму такого клубу, готуємо потрібні документи для державної реєстрації.

За доброї волі це можливо, бо гарантом може бути тісне співробітництво між Україною і Ізраїлем, на цьому співробітництві має виплекатися справжня дружба між українським і єврейським народами. Вона має бути взаємною. І хто б що не говорив з приводу публікації книги Матвія Шестопала, за великим рахунком, він також мріяв і щиро бажав взаєморозуміння і взаємопідтримки двох народів.

Василь Яременко, професор Київського університету ім. Тараса Шевченка

РОЗДІЛ I

Євреї з'явилися на Україні дуже давно. Шлях на Київ їм відкрили жваві торговельні стосунки цього краю зі Східною імперією та Азією.

Відомо, що задовго до остаточного знищення римлянами Іудейської держави (66–73 рр. н.е.) євреї розселилися по різних країнах Середньої Азії та Європи, вели торгівлю з Персією, Індією, Візантією. Великим впливом користувалися єврейські купці в Боспорській державі (займала територію сучасного Криму і Таманського півострова).

“Боспор, — читаємо у Грушевського, — здавна став одним з огнищ жидівської діаспори (розсіяння). В написі 81 р. по Хр. ми вже стрічаємося з громадою елінізованих Жидів і їх синагогою в Пантікапеї (Керчі), і між намогильними написами Боспору римського і пізнішого часу стрічаємо чимало слідів жидівського культу”.¹

Гаркаві, відомий гебраїст і сходознавець, стверджує: першими євреями в Південній Русі були не німецькі, а боспорські й азіатські, що перейшли через Кавказ.²

З Боспору іудаїзм поширився між хозарами і став релігією хозарського кагана і його двору. З 730 р. іудейська релігія була вже панівною в Хозарському каганаті. Нагадаємо, що на початку VIII ст. територія каганату простягалася від Каспійського та Азовського морів до Північного Причорномор'я. А в IX ст. від хозарів залежали навіть деякі слов'янські племена — поляни, радимичі, в'ятичі, сіверяни, які сплачували їм данину. Після розгрому в 965 р. хозарів кийвським князем Святославом Ігоровичем частина євреїв переселилася в Київську державу.

Про перебування тут євреїв свідчить і те, що вони серед інших народів пропонували великому князю Володимирі прийняти їхню віру. У "Повісті временних літ", найпершому писаному документі нашої історії, знаходимо про це таку згадку (цитуємо в російському перекладі): "...Пришли хозарские евреи и сказали: "Слышали мы, что приходили болгары и христиане, уча тебя каждый своей вере. Христиане же веруют в того, кого мы распяли, а мы веруем в единого бога Авраама, Исаака и Иакова". И спросил Владимир: "Что у вас за закон?" Они же ответили: "Обрезаются, не есть свинины и заячины, хранить субботу". Он же спросил: "А где земля ваша?" Они же сказали: "В Иерусалиме". Снова спросил он: "Точно ли она там?" И ответили: "Разгневался Бог на отцов наших и рассеял нас по различным странам за грехи наши, а землю нашу отдал христианам". Сказал на это Владимир: "Как же вы иных учите, а сами отвергнуты Богом и рассеяны: если бы Бог любил вас и закон ваш, то не были бы вы рассеяны по чужим землям. Или и нам того же хотите?".³

Київ середини XI ст. був одним із найбільших європейських міст, яке суперничало з самим Константинополем. Природно, що в такому великому торговому центрі міжнародного значення проживала значна кількість іноземних купців і ремісників: вірмен, греків, сирійців, чехів, поляків, німців, половців. Серед кийвських жителів "Печерський патерик" згадує в цей час і євреїв.

М.І.Петров, посилаючись на відоме дослідження І.Малишевського, висловлює цікаві міркування про ранній період єврейського замешкання на Україні. Він

пише, що євреї при заміні кн. Володимиром старої віри на нову, християнську, не хотіли бачити успіхів християнства на Русі і всіляко виступали на боротьбу з християнством, ведучи пропаганду свого іудейства. На думку Петрова, другий новгородський єпископ Лука Жидята, приведений Ярославом I із Києва, походив із київських євреїв. Сучасник Луки Жидяти київський митрадолит Іларіон у своєму слові про закон і благодать, називаючи Володимира і Ярослава хозарськими титулами "каганів", від початку і до кінця веде полеміку проти іудейства. За свідченням Нестора-літописця, Феодосій печорський під час свого ігуменства (1057–1084 рр.) часто ходив із свого монастиря в місто на якісь релігійні дискусії з євреями: "Се бо сице обычай имяше блаженный, яко же и многажды, в нощи встая, отай всех исхожаше к Жидам, тех еже о Христе препирая, коряше и досажаше я тем, яко отметники и беззаконники тех нарицая". Отже, робить висновок Петров, у цей час євреї становили в Києві окрему громаду і мали свій молитовний дім або синагогу.⁴

Звичайно, для київських і взагалі українських євреїв головним була не пропаганда догматів своєї віри. У першу чергу їх цікавили інтереси матеріальні — торгівля, лихварство, словом, інтереси наживи. Як стверджує Малишевський, "евреи издавна особенно любили торговать рабами... Другим любимым их промыслом является ростовщичество".⁵

Ця заява спирається на авторитетні свідчення стародавніх письменників. Так, арабський автор Хордадбег, який писав у середині IX ст., оповідає про єврейських купців, що їздять із заходу на схід і зі сходу на захід, суходолом і морем і "возят евнухов, девушек, мальчиков... в Гинд (Індію) и Син (Китай)".⁶ Єврейські купці, про яких говорить Хордадбег, спеціально займалися кастрацією слов'янських невільників. Ібн-Хаукаль (X ст.), оповідаючи, звідки беруться слов'янські євнухи, також пояснює, що торг невільниками йде у двох напрямках: на схід, у Хорасан (головним чином через Русь), і на захід через Іспанію в Єгипет і Магриб (півн. Африку). Ведуть його євреї хозарських і слов'яно-руських міст. "Невольников этого экспорта, — додає він, — кастрируют Жиды".⁷

Торгівці живим товаром, пише далі Малишевський, особливо добре почувалися на Русі. "Евреи Корсуны и других городов Тавриды и северного Черноморья

были вообще в выгодных условиях для такого торга, как по географическому, так и политическому положению этих приморских пограничных городов. Соседние степные хищники (половці) доставляли им этот живой товар в русских невольниках, а Восток — рынки для сбыта их далее, в случае неудачи по выкупу их из Руси”.⁸

Успіхові справи сприяла та обставина, що на чолі Херсонеської єпархії в XI ст. стояв багатий єврей-вихрест, про якого говорили: “Наружно христианин, в душе — єврей”. “Наставшая при этом епархе для крымских евреев полная воля в торговле невольниками из христиан и послужила для них и их сообщников, киевских евреев, новым поводом к подстрекательству степных хищников на поиски за добычей в виде пленных, или же эти хищники сами собою усилили такие поиски ввиду усилившегося запроса на их добычу со стороны евреев, получивших в Тавриде полную волю покупать христианских невольников”.⁹

Свого часу на території кол. грецьких колоній українського Причорномор'я (в Пантікапеї, Анапі, Ольвії) знайдені кам'яні надгробки 1 ст. н.е. На надгробках євреї написами по-грецьки звідомляли про визволення ними невольників.¹⁰ Ці написи вказують разом з тим на розмах і масштаби работоргівлі, якою в ті часи займалися далеко не одні тільки євреї. Серед слов'ян вона була поширена також. Ібн-Фадлан, побувавши весною 922 р. в столиці Хозарського царства м.Ітілі (на нижній Волзі, за 15 км. вище сучасної Астрахані), розповідає про купців Русів: “У каждого из них есть скамья, на которой он сидит вместе с красивыми его девушками для торга. Иной сочетается со своей девушкой, а его товарищи смотрят на него. Часто же собираются многие из них в таком положении, одни в виду других. Иногда приходит к ним купец покупать у одного из них девушку, застаёт его сочетающимся с нею, и тот не оставляет ее, пока не кончит соития своего”.¹¹

Роль євреїв у Києві особливо зросла в часи князювання тут онука Ярослава I Святополка Ізяславовича (1093–1113). Про нього Татищев говорив: “Вельми сребролюбив и скуп, для чего Жидам многие пред христианы вольности дал, чрез что многие христиане торгу и ремесл лишились”.

На початку XII ст. євреї мали в Києві свій квартал на Подолі. Вони займалися тут, як сказано, торгівлею (весь продаж солі був у їхніх руках) та лихварством, або стягуванням резів (відсотка) з боржників. "Діяльність лихварів-резоїмців, — зазначається в енциклопедії, - збільшувала тягар феодальної експлуатації народних мас, що 1113 р. призвело в Києві до народного повстання, внаслідок якого князь Володимир Мономах змушений був обмежити резоїмство".¹²

Іпатіївський літопис, де розповідається про київське повстання, вказує, проти кого був спрямований виступ київського простолюду: "Кияни же разьграбиша двор Путятин тисяцького, идоша на жиды и разграбиша я".¹³ Тобто, пограбувавши двір тисяцького¹⁴ Путяти, напали на євреїв і пограбували їх. Коментуючи це місце літопису, радянський дослідник М.Тихомиров пише: "Евреи были банкирами средневековья, через руки которых проходили большие денежные суммы. В таком большом и торговом городе, каким был Киев начала XII в., участие евреев в экономической жизни было несомненно деятельным. Евреи должны были принимать активное участие в ростовщических операциях Святополка и его тысяцкого Путяты. Этим объясняется нападение киевлян на еврейский квартал".¹⁵

І далі: "Указание летописи на разграбление еврейского квартала характеризует восстание 1113 г. как движение городского люда, направленное не только против феодалов, но и против купцов-менял, занимавшихся ростовщичеством".¹⁶

У цьому місці ми змушені відступити і кілька слів сказати про лихварство взагалі. Лихварством прийнято вважати "извлечение чрезмерной выгоды из денежной ссуды путем эксплуатации затруднительного положения должника".¹⁷

Лихварство, як і боротьба з ним, відомі з сивої давнини. Ще в стародавньому Римі народні маси терпіли від тяжких умов позики в багатих людей. Римське законодавство неодноразово обмежувало лихварство.

У середні віки християнська церква заборонила зовсім позичку грошей під проценти. Мусульманська релігія також карала за такі фінансові операції. Цей принцип, що стосувався спочатку тільки осіб духовного звання, поширився в XII-XIII ст. і на світських людей. Проте заборона зовсім не торкалася євреїв, які не належали ні до християнської, ні до мусульманської релігій. Навпаки, промисел, заказаний іншим, вільно переходив до рук євреїв, яким не забороняв його іудаїзм. У цьому значенні слід розуміти слова Енгельса, який писав: "Діти Ізраїлю залишались весь час аристократією серед віруючих і обрізаних".¹⁸

До кінця середніх віків заборону процентів поступово було скасовано. Натомість уряди західних країн почали законом визначати максимум дозволеного відсотка, який коливався між 5 і 6. Стягнення більш високого відсотка вважалося лихварством і переслідувалося в кримінальному порядку. В Росії узаконений максимум до 6 % було введено з 1754 р. Поступово в XIX ст. узаконену норму скасовують зовсім, відмінюють і переслідування за стягнення високих відсотків. Але й після цього лихварські угоди, в яких були наявні зловживання становищем боржника, каралися законом.

У відповідності з духом часу Мономах, якого кияни запросили князувати після смерті Святополка, не тільки обмежив резоїмство. Він вигнав євреїв за межі Київського князівства зовсім. Як оповідає Татищев, коли прибув Мономах і втихомирив заколот, "киевляне просили его всенародно об управе на жидов, что отняли все промыслы христианам и при Святополке имели большую свободу и власть, чрез что многие купцы и ремесленники разорились; они же многих прельстили в свой закон и поселились домами между христианы, чего прежде не бывало". Перебуванню євреїв на Русі поклала край постанова князів на Видубецькому з'їзді "об изгнании из земли русской всех жидов".¹⁹

Незважаючи на цю постанову, євреї знову проникли в Київ і поширилися по всьому тутешньому краю. Той же Іпатіївський літопис від 1124 р. пише про пожежу в Києві: "погоре Подолье... и Жидове", а під 1151 р. згадуються в Києві "Жидовские ворота", пізніше Львівські, що були на нинішній Львівській, або Сінній, площі.

Занепад загального життя в епоху татарщини майже зовсім не торкнувся становища євреїв. Вони не тільки "не исчезли на территории Южной Руси", пише Житецький, а, навпаки, "оказываются в числе сборщиков дани, которая собиралась для монгольских ханов с туземного населения". "В эту раннюю эпоху южнорусской истории, именно в XI-XIII веках, уже отчетливо вырисовываются особенности южнорусского еврейства и те ненормальные экономические отношения евреев к туземному населению, какие потом уже резко выступают в XVI и XVII столетиях".²⁰

В XIII-XIV ст. євреї становлять уже значну величину, зокрема в Галичині і Західній Волині, загарбаних польськими феодалами.

У самій Польщі євреї з'явилися також дуже давно. Документально підтверджується, що вже в XI ст., побоюючись переслідувань, євреї масами залишали Богемію і разом зі своїми скарбами перебиралися в сусідні Польщу й Угорщину, де заставляли вже своїх одновірців. Вони мали тут такий вплив, що захопили в оренду карбування монет. На монеті XI ст. єврейськими літерами по-слов'янськи написано: "Мешко король польський".²¹

У 1264 р. каліський князь Болеслав Благочестивий видав грамоту, на підставі якої польські євреї нарівні з міщанами визнавалися вільними людьми, їхнє життя, особиста недоторканість і честь гарантувалися законом. За євреями підтверджувалося право торгівлі, лихварства, їхні будинки звільнялися од військових постойів. Каліська грамота стала наріжним каменем для визначення згодом громадянського і юридичного становища євреїв Польщі й Литви, а також українських земель, що входили в ці держави.

1367 р. король Казимир Великий не тільки підтвердив каліську грамоту, а й видав нову, якою брав життя євреїв під захист нарівні з вищими класами польського суспільства. Згодом він звільнив євреїв з-під юрисдикції церковного суду. Вбивство єврея каралося стратою на горло, дозволив він євреям носити шаблю тощо. Усі ці привілеї лишалися недоторканими до самого падіння Речі Посполитої.

У "Хронологічних виписках" К.Маркса про заходи Казимира Великого знаходимо такий запис: "Чтобы сразу создать торговлю и промышленность (на манер русского Петра), он пытается ввести в стране торговлю и деньги, покровительствует переселению в Польшу угнетенных повсюду евреев сначала в новую провинцию Червонную Русь, или Галицию; но вскоре это распространяется на все Польское государство. Эти евреи захватили себе все выгодные промыслы и сделки, утвердились как мещанское сословие между магнатами и мелкой знатью с одной стороны, и крестьянами с другой стороны. Размножаются, как лобковые вши...".²²

З XIV ст. розвивається єврейська колонізація на білоруських землях. У Бресті, Гродно, Троках були засновані єврейські общини. "Привилеи великого князя Витовта, — читаємо в енциклопедії, - гарантовали євреям личную и имущественную неприкосновенность, свободу совести и хозяйственной деятельности".²³

Кількість єврейського населення Білорусії особливо зросла в XVII ст. внаслідок втечі з України в епоху козацьких повстань.

У результаті посилення гонінь на Заході еміграція євреїв у Польщу набрала широких розмірів. Упродовж XV–XVI ст. вона йде з Німеччини, Угорщини, Іспанії та інших країн. Десь у цю пору з німецького ландграфства Гессен разом з іншими вигнанцями переїхала в Галичину одна сім'я єврейських рабинів. Вона оселилася у Львові і навіть взяла собі тут прізвище — Львови — по назві міста, як це водиться серед євреїв. Повернувшись у XVIII ст. назад у Німеччину, Львови стали жити в Трірі на Рейні. Серед вихідців із цієї родини була Єва Мозес Львів (1737–1823), бабуся Карла Маркса, мати його батька — Гіршеля Маркса.²⁴

Спочатку польські євреї жили переважно в королівських володіннях і звалися королівськими. Внаслідок величезного напливу переселенців із Заходу євреї заповнюють володіння магнатів, а відтак і загарбані ними нові українські території.

“З кінцем XV в., - читаємо в Грушевського, — в Польщу посунула маса Жидів з Заходу, що рушилася звідти наслідком ріжних нагінок, особливо ж наслідком розпорядження цісаря Максиміліана, що вигнав їх з Німецького цісарства. Від цього часу Корона Польська стає помалу збірником Жидівства з цілого світу, і Жиди дійсно починають заливати міста й містечка. Крім чисельного зросту, се вплинуло також і на самий характер польського Жидівства. Західні, переважно німецькі й чеські Жиди принесли з собою речі, що сильно вплинули на духовне відокремлення жидівства, — німецький жаргон, що дав польським Жидам свою осібну ніби німецьку мову, талмудичну мудрість, що окружала своїм специфічним світоглядом духовне життя Жида й розривала всякі культурні зв'язки з тою людністю, серед котрої він жив”.²⁵

До того часу єврейські колонії чисельно були досить невеликі, не визначалися замкненістю, яка характеризує їхнє пізніше життя, євреї носили українські прізвища і розмовляли українською мовою. Як показує у своєму дослідженні Гаркаві, “до переселения германских евреев в славянские земли и испанских в Голландию, Италию и Турцию (в конце XV в.) не было примера в истории евреев, чтобы они употребляли в разговоре другое наречие, кроме наречия того народа, среди которого жили”.²⁶

Навіть у єврейських текстах XI-XIII ст. дослідник знаходить слова з “ханаанської” мови (русів євреї називали ханаанітами): гуня, пліт, щітка, сніг, гній, пазуха, півкварти, дуб (у значенні човна), щогла, вовкулака і т. д. Гаркаві, не знавши української мови, називає ці слова слов'янськими, хоч це, безперечно, українська лексика. Слово “сніг”, наприклад, транскрибувалося в єврейському тексті як “шнір”, а не “шнер”, як могло б бути, коли б ішлося, скажімо, про російське фонетичне звучання.

Користуючись своїм привілейованим становищем, польські євреї на кінець XVI ст. виробили, стосовно державного устрою Речі Посполитої, струнку адміністративно-юридичну організацію з нижчими і вищими органами влади. Все єврейське населення країни ділилося між чотирма провінціями: Великою Польщею (півн. — зах. частина держави). Малою Польщею (півд. частина). Червоною Руссю (Галичина) і Волинню. Євреї, приписані до провінції, становили “синагогу”. Кожна провінція, або синагога, розпадалася на округи,

так звані "кагали". Територія кагалу у свою чергу ділилася на "прикагалки". На чолі кожного кагалу і прикагалку стояли обрані на певний строк рабин і старшини, в руках яких зосереджувалася вся судова й адміністративна влада округу. Кагали, або общини, становили нижчу інстанцію. Місцеві справи общини вирішували на сеймиках, куди посилали представників кагалів і прикагалків. У справах, що стосувалися всіх євреїв Польщі, щороку з депутатів усіх чотирьох провінцій скликався Генеральний сейм, або Синод, який був верховним органом єврейського самоврядування в країні.

"Опираясь на такую стройную организацию, подчиняясь, безусловно, авторитету еврейского права, польские евреи сложились в замкнутое торгово-промышленное сословие, овладели всею торговлей и большею частью промыслов Польского королевства. Пользуясь покровительством воевод и их наместников, под непосредственным ведением которых они состояли, поддерживаемые шляхтой, в качестве арендаторов ее имений, и католическим духовенством, которому (в особенности иезуитам) они платили большие проценты на занятое у него капиталы, евреи побеждают торговцев и ремесленников христиан, находящихся в постоянных между собой столкновениях... Став на место мещан... евреи остаются безучастными к внутренней жизни польского общества, остаются иностранцами, проживающими в чуждом им государстве".²⁷

Це була своєрідна держава в державі, справедливо зауважує радянський дослідник, доктор історичних наук Олена Компан. З цією обставиною, пише вона, а також з діяльністю в сфері обігу, а не виробництва пов'язане зауваження Енгельса про те, що євреї жили в "порах польського суспільства".²⁸

Правова незалежність і великі багатства робили польських євреїв недоступними для переслідування. Не випадково Польща з її українськими та білоруськими володіннями стала в цей час головним центром і місцем притулку європейського єврейства. "Польща, — говорив Енгельс, — завжди була надзвичайно ліберальною в релігійних питаннях; доказом цього є той факт, що євреї знайшли тут притулок в той час, коли їх переслідували в усіх інших країнах Європи".²⁹

Безумовно, Ф.Енгельс перебільшує релігійну терпимість католицької Польщі. На це вказують жорстокі переслідування католиками православних українців і білорусів. Інша річ іудеї, до яких у Польщі справді ставилися поблажливо. Причиною цієї поблажливості були матеріальні інтереси польського магнатства, яке дивилося на євреїв як на свою опору в завойованому краї, на своїх помічників і спільників (якщо не вчителів) у справі національного поневолення й економічного визиску українських "кресів" (окраїн) Речі Посполитої.

Подібно до Польщі, Оттоманська імперія також охоче приймала до себе усіх євреїв, од яких позбавлялися в інших країнах. Як твердить американський дослідник Бен Гальперін, "в Оттоманській імперії євреї — піддані султана — мали цілковиту свободу як в'їзду в Палестину, так і виїзду; вони безперешкодно пересувалися по всій великій території імперії, що простягалася від Півн. Африки до Балкан".³⁰

Справді, коли наприкінці XV ст. іспанські євреї змушені були покинути Піренеї, вони перебралися в Туреччину, а також на Балканський півострів і оселилися в Сербії та Болгарії, що були тоді під владою турків. Лишається додати, що в XVI-XVII ст., тобто в період найбільшого територіального поширення імперії Османів, до її складу входили Угорщина з Закарпатською Україною, Молдавія з Буковиною, Крим і півн. узбережжя Чорного моря до самої Кубані, а також Поділля (територія між Півд. Бугом і Дністром, сучасні Вінниччина і Хмельниччина) з 1672 р. по 1699 р.

Таким чином, уже в епоху середніх віків весь український етнічний ареал потрапляв у зону ніким фактично не контрольованого впливу "слизького і влізливого", як говорив Ів. Франко, єврейського елементу.

—

[1] М.Грушевський. Історія України-Руси, К., 1913, т.І, вид.3, с. 100–101.

[2] А.Я.Гаркави. Об языке евреев, живших в древнее время на Руси и о славянских словах, встречаемых у евр. писателей, СПб, 1865, с.1.

[3] Повесть временных лет, М.-Л., 1950, ч.1. с.258.

[4] Н.И.Петров. Историко-топограф. очерки древн. Киева, К., 1897, с.258.

- [5] Я.Малышевский. Евреи в Южной Руси и Киеве в X-XII веках, К., 1878, с.9.
- [6] А.Я.Гаркави. Сказание мусульман, писателей о славянах и русских, СПб, 1870, с.53.
- [7] Там само, с.222.
- [8] И.Малышевский. Вказ. праця, с.97.
- [9] Там само, с.98.
- [10] А.Я.Гаркави. Об языке евреев, живших в древн. время на Руси, с.1.
- [11] А.Я.Гаркави. Сказание мусульман, писателей..., с.94.
- [12] УРЕ, т.12., с.183.
- [13] Полное собрание русских летописей, т.2, М., 1962, с.275.
- [14] Тисяцький — начальник міського ополчення і водночас старшина всього купецтва.
- [15] М.Н.Тихомиров. Крестьянские и городские восстания на Руси XI-XIII вв., М., 1955, с.137.
- [16] Там само, с.138.
- [17] Энциклоп. словарь Брокгауза и Ефрона (далі ЭСБЕ), т.53, СПб, 1899, с.133.
- [18] К.Маркс і Ф.Энгельс. Твори, т.19, с.302.
- [19] В.Н.Татищев. История Российская с древнейших времен, т.2, М., с.213.
- [20] И.Житецкий. Евреи в Южной Руси. «Киевск. Старина», 1901, № 1, с.63.
- [21] А.Я.Гаркави. Об языке евреев, с.16.
- [22] Архив Маркса и Энгельса, т.5, М., 1938, с.348. Підкр. Маркса.
- [23] БСЭ, т.5. М., 1927, с.354.
- [24] О.Корню. К.Маркс, Ф.Энгельс. Жизнь и деятельность, т.І. М.,1959, с.76.
- [25] М.Грушевський. Історія України-Руси, т.5, с.255.
- [26] А.Я.Гаркави. Об языке евреев, с.5.
- [27] ЭСБЕ, т.21, СПб. 1893, С. 452–453.
- [28] О.С.Компан. Міста України в др. пол. XVII ст., К.,1963, с.94; К.Маркс і Ф.Энгельс. Твори, т.25, ч.І, с.338.
- [29] К.Маркс і Ф.Энгельс. Твори, т. 16, с.161.
- [30] Ю.Іванов. Обережно: сіонізм! К., 1969, с.19.

РОЗДІЛ ІІ

З попереднього розділу можна бачити, що торгівля й лихварство були основним і традиційним заняттям євреїв. Правда, щоб займатися комерцією, пускати в оборот капітал, давати гроші під заставу або в ріст, треба ті гроші мати, тобто якось їх добувати. Тут ми впритул підходимо до корінного питання нашої розмови: про те, яким чином українські євреї добували собі засоби до існування. Отже, про роль і місце єврейської людності у процесі суспільного виробництва, у розвитку продуктивних сил і виробничих відносин українського суспільства.

Для початку з'ясуємо питання про характер єврейських поселень на Україні. Як і скрізь у країнах діаспори (районах проживання євреїв, крім Ізраїлю), євреї Польського королівства, а отже й на українських землях Речі Посполитої, селилися переважно в містах, компактними масами й ізольовано від корінного населення.

Традиція євреїв селитися по містах має свої причини. Т.Кичко, автор відомої книжки "Іудаїзм без прикрас", пояснює її так. В епоху раннього феодалізму, на яку припадає розселення євреїв, останні не могли нібито осідати в селах, бо там уже склалися певні відносини феодальної експлуатації поміщиками місцевих селян даної народності. Не могли вони приєднатися і до основних ремісничих цехів, які були тоді замкненими корпораціями. "Тому вони розселились переважно в містах, займаючись менш регламентованими видами ремесла, а заможні віддалились торгівлі і лихварству".³¹

Твердження про те, що євреї "не могли осідати в селах", бо їх мало не гнав у міста феодалізм, який, бачте, так "укомплектувався" місцевим селянством, що не потребував уже нових рабів, звучить непереконливо і наївно. Це твердження підкинуте науці сіоністами в розрахунку на те, щоб хоч таким чином виправдати непродуктивний спосіб життя тогочасного єврейства. Відчувши всю фальш такого пояснення, Т.Кичко в іншому місці своєї книжки змушений визнати, що вирішальним фактором, який зумовив міський характер поселень євреїв, була одвічна зневага їх до землеробства, до фізичної праці взагалі. З цією зневагою пов'язана відома з Біблії легенда про вбивство Каїном свого брата Авеля. У Торі, продиктованій нібито самим Богом пророку Моисею, розповідається: Адам і Єва мали двох синів — Авеля і Каїна. Авель

займався скотарством. Каїн — землеробством. Побачивши, що праця біля землі не дає того, що має Авель від скотарства, Каїн зненавидів брата і вбив його, за що був проклятий Богом і вигнаний на землю.

Іудаїзм взагалі заперечує потребу в праці, про що свідчить Талмуд, цей кодекс релігійних, побутових і правових приписів іудейства. За Талмудом, “ам-хаарець” (буквально: “народ землі”), тобто єврей, що займається сільським господарством, — істота низька і жалюгідна.³² “Принажуючи людей праці, - читаємо і в Кичка, — Талмуд разом з тим звеличує багатіїв, засуджуючи землеробство, вихваляє торгівлю, лихварство. За вченням укладачів Талмуда, навіть пророк Моисей нажився саме на торговельних махінаціях, які він практикував, спекулюючи громадськими коштовностями...”³³

Торгівля і лихварство, які вихваляє Талмуд, найбільше могли розквітати саме в містах. Економічно досвідчені, бувалі євреї розуміли це краще від будь-якого феодала, тому й селилися там, де перед ними відкривався найбільший простір для комерційної діяльності. Багато істориків вважають, що єврейські общини, які розселилися по різних країнах світу, з самого початку являли собою комерційні об'єднання. Уже в XI ст. слова “єврей” і “купець” часто ставали взаємозамінними.³⁴ Не випадково й К.Маркс вживав слова “єврей”, “іудей” у розумінні “лихвар”, а слово “єврейство” у значенні гендлярства, крамарства.³⁵

Інша річ, що корпоративний лад середньовіччя з притаманним йому високим ступенем розмежування й замкненості різних груп населення зумовив сувору ізоляцію єврейських общин. Але то вже було причиною іншого явища, а саме причиною виникнення гетто.

Слову “гетто” приписують не властиве йому значення. З легкої руки сіоністських демагогів цьому слову надають відтінок трагічності, виставляють його як символ горя й страждань, перенесених євреями. Гетто в устах багатьох — це мало не ганебна пляма на совісті людства, яке в своїй жорстокості тримало безневинних євреїв ізольованими, мов худобу в оборі. Словом “гетто” спекулюють і хизуються, як почесним шрамом, здобутим у боротьбі за свободу. Насправді ж легенда про “муки гетто” — не що інше, як одна з численних вигадок, якими хитрий іудей дурить легковірного гречкосія.

Звичайно, ми не маємо на увазі фашистських концтаборів типу варшавського гетто. Ідеться про гетто як район середньовічного поселення — окрему вулицю, цілий квартал чи навіть район міста. Ось що говорить на цю тему перше видання радянської енциклопедії: "Гетто — квартал, в котром євреї жили обособлено от прочего городского населения. Явление, характерное для корпоративного строя средневековья, когда каждая профессиональная или религиозная группа жила на определенных улицах, сосредотачиваясь вокруг своих учреждений. Гетто характерно не только для быта средневекового еврейства, наряду с еврейскими улицами были армянские, татарские и др." ³⁶

Життя в умовах самоізоляції мало багато незручностей. Але гетто придумали не антисеміти, а самі євреї. Як визнає англійський дослідник-сіоніст Х.М.Сашар у книзі "Курс історії сучасного єврейства", правляча верхівка єврейських общин не перешкоджала встановленню економічної, соціальної чи просто фізичної ізоляції, бо ця ізоляція означала "збереження іудейської релігії й усього того, що вона охоплювала". В іншому місці своєї праці він стверджує, що "перші іспанські та сицилійські гетто... раннього середньовіччя були споруджені на прохання самих євреїв". Американський дослідник і публіцист А.Лілієнталь також зазначає: "Рабини наполягали на сепаратизмі з політичних і релігійних мотивів, бо основні закони, що регулювали життя гетто, були прийняті в Португалії на прохання євреїв, які там мешкали".

Ю.Іванов, з праці якого взято наведені вище висловлювання, додає: "Єврейські общини Англії, Франції, Німеччини та ряду інших європейських держав користувалися протекцією царюючих родин". ³⁷

Що й казати, коли якась група населення, в даному разі єврейська община, користувалася протекцією таких високих і можновладних осіб, то навряд чи вона потребує чийогось співчуття. Свого часу у Львові існувала Руська вулиця, її назва збереглася й досі. Вона справді свідчить про спроби польської шляхти з допомогою єврейського визиску позбавити прав і загнати в незамкнене гетто русинів, як тоді звали українців, корінне населення краю, котре годувало і зодягало своїх гнобителів. Гетто для українців було село, а в

містах окремі вулиці, як у Львові, та ще передмістя. На відміну від євреїв, українці не користувалися нічиєю протекцією: навіть українське панство не могло захистити свого безправного народу, бо ганебно перебігало у табір колонізаторів.

Для того, щоб слова "гетто для українців" не зависли в повітрі порожньою фразою, проілюструємо їх кількома прикладами. У 1521 р. львівські русини скаржилися королю, що українським священикам не дозволяють з святими дарами переходити через ринок і вулиці міста з церемонією — при засвічених свічках, а також проводити на цвинтар умерлих. Король на те постановив, що "поза Руською вулицею руські священики можуть переходити в своїх процесіях і ризах, але без засвічених свічок і співу і тільки на Руській вулиці можуть дзвонити, співати й світити свічки".³⁸

Минуло сто важких літ, а становище українців у Польській державі не тільки не покращало, а, навпаки, погіршало. Виступаючи на сеймі 3 листопада 1620 р., волинський депутат Древинський говорив про нечувані утиски й кривди українців від поляків: "Чи то не кривда народові нашому руському, що, не кажучи про інші міста, чиниться у Львові. Хто грецького закону, не уніат, той не може мешкати в місті, ані торгувати на локті і кварта, ані до цехів не може бути прийнятий. Коли хто вмере, мешкаючи в місті, того мертве тіло не можна провезти через місто з церковною церемонією, ані до хорого з тайнами Господніми іти не вільно. А в Вільні чи не утиски то? чи чуване коли? коли мертве тіло під замком хочуть провезти через замкову браму, якою ходять і їздять усі, навіть Жиди і Татари, то ту браму замикають, так що православні мусять мерця свого виносити іншою брамою, якою тільки гній міський вивозять".³⁹

Московське посольство Рєпніна на переговорах у Польщі 1653 р. закидало польському урядові: "У королівській державі живуть люди ріжних вір, а такого гоніння й наруги, крім благочестивих християн, не буває нікому — навіть Жидам, котрих бридитись і ненавидіти годиться всім християнам. Їм у всім воля, і школи свої жидівські мають свобідно де хочуть, і неволі їм і насильства ніякого нема: свобідніш живуть у своїй вірі жидівській, ніж благочестиві християни".⁴⁰

Ці, як і безліч інших, не менш промовистих фактів, показують, що українці, як справедливо пише вчений, на своїй власній землі, незважаючи на чисельну перевагу, стояли "нарівні" з чужоземними колоніями Вірменів і Євреїв, а часом становище їхнє було "навіть гірше". "Русини були як не зовсім, то майже виключені, скільки можна судити, від міських свобод".⁴¹

Єврейське гетто в епоху середньовіччя було звичайним місцем спільного проживання одновірців і не несло на собі ніяких ознак примусового поселення, як можна прочитати тепер на сторінках деяких офіційних видань.⁴² Більше того, оскільки євреї Польщі й України, проживаючи в містах, не підлягали міським законам, владі і судам, а лише владі кагальних общин, це ставило їх у привілейоване становище щодо місцевого населення. Ми вже не кажемо, що тоді як євреї були особисто вільними людьми, селяни, тобто основна маса місцевого населення, всюди перебували в кріпацькому рабстві. Уже сам факт цієї соціальної нерівності говорить про панівне становище єврейства в цілому, безвідносно до класового поділу чи майнового стану всередині самої єврейської общини.

Подібно до будь-якого іншого людського колективу, єврейська община була, звичайно, соціальне неоднорідною масою. Вона ділилася на бідних і багатих, експлуатованих і експлуататорів, але щодо зовнішнього світу завжди виступала єдиним фронтом. Ізолюваність поселення створювала атмосферу (більш ілюзорної, ніж дійсної) спільності долі і взаємозалежності кожного з членів общини.

"Головами общини могли бути й фінансисти, — зазначається в "Кембриджській історії середніх віків". — Вони, однак, становили незначну меншість, їх оточували численні підлеглі, які перебували в прямій чи непрямій залежності, агенти й клерки, які допомагали в справах, служителі синагоги, які молилися Богу, писці, які переписували їх ділову документацію, а також літературні та релігійні твори, вчителі, які виховували дітей, лікарі, які доглядали за хворими, слуги, які дивилися за домом, м'ясники й пекарі, які готували їжу відповідно до вимог ритуалу..."⁴³ і т. д.

За словами М.П.Драгоманова, єврейська община була одночасно "и сословие и нация, и вероисповедное общество".⁴⁴ Державна влада офіційно визнавала її органом, до якого зверталася зі своїми приписами і вимогами. За цих умов "отдельный еврей закрывался для государства еврейским обществом, вне которого он бессилён и беспомощен".⁴⁵

В силу такої юридичної екстериторіальності гетто було надійним прикриттям, зручною гаванню, в якій від заслуженої кари переховувалися усілякі соціальні паразити — баришники, контрабандисти, спекулянти. Гетто відіграло разом з тим роль своєрідного штабу, де виношувалися підступні плани комерційного ошуканства місцевого населення, було тим плацдармом, з якого робилися систематичні "вилазки" й диверсії в сферу економічного і духовного життя краю.

Редактори першого видання радянської енциклопедії також були тієї думки, що для євреїв гетто було більше корисним, ніж шкідливим. Вони писали: "Вначале сами евреи были отчасти заинтересованы в существовании гетто, ибо оно защищало их от нападений при столкновениях с местным населением".⁴⁶

Постає питання: чому виникали конфлікти корінного населення з євреями? Кожній хоч трохи обізнаній людині ясно, що в основі цих конфліктів лежали не релігійні, не расові, а винятково економічні фактори. Перші, в крайньому випадку, були зручним прикриттям других.

У Німеччині, Іспанії, Франції, Англії та деяких інших країнах Європи євреї майже не займалися суспільне корисною працею, скажімо, ремеслом або сільським господарством. Вони діяли виключно у сфері торгівлі й кредиту, чим викликали невдоволення місцевої буржуазії, що народжувалася. Звідси початок і першопричина всіх або майже всіх антиєврейських виступів і гонінь.

Послухаймо, що каже з цього приводу енциклопедія. У статті "Антисемітизм" читаємо: антисемітизм виник і поширився "на почве борьбы конкурирующих сторон, в частности на почве конкуренции с евреем-торговцем и евреем-ростовщиком, и использования с этой целью ненависти народных масс к

ростовщику и торговцу... Религиозная и национальная нетерпимость служит прикрытием в экономической борьбе с евреем-конкурентом".⁴⁷

У статті "Євреї" ця думка знаходить своє підтвердження: "Случаи землевладения в среде еврейской диаспоры, не являлись типичными; еврейские общины знали в сущности только два класса: буржуазию (торговую и ростовщическую) и буржуазию мелкую. Евреи поэтому выступают как представители буржуазных общественных отношений и как конкуренты местного городского населения. Возникшее благодаря этому враждебное отношение к евреям в свою очередь усиливало национальную замкнутость самих еврейских общин".⁴⁸

Тільки в Італії євреї поряд з лихварством займалися ще й ремеслами: шовківництвом і шовкопрядінням, ковальством, ткацтвом, ювелірною справою. "Еще более широкое и повсеместное распространение среди евреев Италии получило красильное ремесло, представляющее одну из важнейших отраслей промышленности Италии вообще".⁴⁹ Євреї були також зайняті в будівництві та гірничій промисловості. "Повсеместно в Италии встречались евреи — копиисты рукописей, которых с изобретением печатного дела заменили рабочие-типографы. Еврейские типографии уже к концу средних веков имелись в Реджио, Мантуе, Ферраре, Болонье, Неаполе и многих других менее значительных городах и местечках".⁵⁰ Завдяки своїй трудовій діяльності євреї користувалися тут заслуженою повагою місцевого населення.

"Так как итальянские евреи занимались главным образом производительным трудом, то в средневековой Италии почти не было случаев открытых антиеврейских выступлений".⁵¹ І це під боком у католицького Ватикану. Відомо, що проти євреїв вела боротьбу також церква, але знову-таки не на релігійному, а, як правило, на економічному ґрунті.

"Борьба духовенства с евреями была часто прежде всего экономического порядка. В лице евреев монастыри имели конкурентов в торговых и ростовщических операциях. К концу средних веков, когда доходы римской церкви стали сильно падать, преследование евреев было для нее одним из значительных средств обогащения".⁵²

Отже, не національність і не релігія, а паразитарний спосіб життя євреїв був головною причиною всіх їхніх непорозумінь з корінним населенням країни проживання.

На Україні цей єврейський паразитизм розквітав з особливою силою. Тут він набув найяскравіших, грубо виражених, так би мовити, класичних форм і тривав найдовше. Чому саме Україна стала Клондайком єврейського підприємництва, жертвою подвійного польсько-єврейського визиску? Цьому є багато причин. Насамперед — багатства української землі. На рубежі XII-XIII ст. один учений, що жив у Володимирі-Волинському, так писав про Україну: "О незрівнянна руська земле, якою тільки красою, багатством ти не наділена: багатьма озерами прозорими, ріками і джерелами, горами крутими, пагорбами високими, дібровами пишними, полями зеленими, звіриною різною, птицею незліченною, містами великими, селами дивними...".⁵³

Перед війнами Хмельницького Україну називали "другою обітованою землею" (після обітованої землі Палестини, куди Бог, за біблійним переказом, привів євреїв з Єгипту). Раєм світу польського нарекли її поляки.⁵⁴ Багатства України вабили сюди, як ваблять і досі, любителів легкої наживи.

Виснажена в попередніх міжусобних війнах, остаточно знесилена й економічно зруйнована монгольською навалою, Україна легко стала здобиччю польських феодалів. Без державної організації, без власного війська (запорозьке козацтво тільки формувалося), зраджений своїм панством, український народ не мав сили протистояти загарбникам. Внаслідок іноземного панування українська земля, що була раєм для загарбників, перетворилася на пекло для її синів-українців. За свідченням сучасника, волинського єврея Натана Ганновера, безправність українців не мала меж. "Они были до такой степени унижены, что все народности страны, даже стоявшие на низкой ступени в ряду всех народов (евреи), господствовали над ними".⁵⁵

Перехід України під владу Польщі збігся за часом з переслідуванням євреїв на Заході. Ведучи боротьбу за своє утвердження, добиваючись створення національної єдності і розширення поля своєї діяльності, молода буржуазія

європейських країн усіляко витісняла своїх єврейських конкурентів. Останні змушені були шукати порятунку в країнах європейського сходу. Особливо, як уже сказано, приваблювала їх Україна, безправне становище якої робило її дуже зручним об'єктом для експлуатації. А що може бути більш спокусливим для грабіжника і насильника, як беззахисність і безпорадність його жертви? "Малоросс с его простодушием и флегмой, — писала О.Єфименко, — должен был сделаться легкой жертвой ловкого и беззастенчивого еврея, лишь только история свела их вместе".⁵⁶

Так Польща з її українськими землями стала Меккою європейського єврейства. Варто навести свідчення сучасника цих єврейських інвазій на Україну. Маємо на увазі записки литовського дипломата Михайла Литвина, писані 1550 р. У них автор дещо згущує фарби, але його зізнання цінні тим, що характеризують враження, яке своїми діями викликали серед місцевого населення єврейські приходні.

"В нашу страну, — пише Литвин, — начал стекаться из других областей самый скверный из всех народов — иудеи, уже сильно размножившийся во всех городах Волыни, Подолия и других плодородных областей. Это народ вероломный, хитрый, склонный к клевете, он подделывает у нас товары, монету, документы и печати, на всех рынках отнимает у христиан средства к жизни, занимается исключительно обманом и клеветою. Это самый скверный народ халдейского племени, по свидетельству священного писания, он развратен, греховен, вероломен, негоден и коварен".⁵⁷

Окупувавши міста й містечка Великого кн. Литовського та Речі Посполитої, євреї правдами й неправдами добилися для себе великих прав і привілеїв. Інші етнічні групи країни не могли навіть про них мріяти. Ст. Сташіц, польський філософ XVIII ст., писав з цього приводу: "Ні лютеранам, ні кальвіністам, ні грекам, ні вірменам, взагалі жодному різновиду людей, де б він не перебував, не дозволяється мати особливі закони, установи, суддів, всюди він повинен підкорятися властям і законам міста. На противагу цьому євреї, де б вони не були, мають свої особливі установи і суддів".⁵⁸

“Жид, — каже Грушевський, — став властивим господарем міста й надав йому тон”. “Польсько-жидівське місто з його никлим життям, пародією торгівлі й промислу на місці колишнього інтенсивного міського життя руських часів було одним із найбільш характеристичних дарів “культурної місії” Польщі на Русі”.⁵⁹

Вельможне панство наділяло євреїв такими необмеженими правами неспроста. Воно бачило в них своїх найкращих, вірників (довірених осіб), надійних помічників і головну силу в освоєнні України, Білорусії, Литви, цих внутрішніх колоній Польщі.

Окупація українських земель Польщею, писав М.Грушевський, ввела чималу масу польського і всякого іншого чужостороннього елемента, який переважно складався з людей, що йшли не так працювати, як правити, “живучи з чужої праці, отже, збільшав число їдців-нахлібників. Наплив з Зах. Європи в міста й містечка жидівської людности збільшає число їх ще більше”.⁶⁰

Серед тих їдців-нахлібників особливо ганебну роль виконували євреї, що були не просто прихвоснями колонізаторів, а ще гіршими від самих колонізаторів. “В Червонной Руси, — пише енциклопедія, — колонизаторская экспансия польских господствующих классов использовала капиталистов-евреев в качестве своей агентуры: колонизатор-еврей совмещал там в своем лице землевладельца, торговца и денежного капиталиста”.⁶¹

Єврей-колонізатор виступав ще, крім того, в ролі рабовласника-кріпосника, який гендлював українськими селянами. Відомо, що польське законодавство уже в XIV ст. не знало невільництва. Ні поляк, ні єврей не могли бути рабами, одних захищало польське, других — єврейське право. А в Галицькій Русі воно існувало ще й у XV ст. “Невільників, — свідчить Іван Франко, — дуже часто держали євреї, вони часто перепродували їх і набували за невиплату довгів”.⁶²

Таким чином, життєві позиції місцевого населення України і євреїв виявилися діаметрально протилежними. З одного боку нагорі були євреї, наділені великими правами і довір'ям панства; з другого — українці, що були внизу соціальної піраміди, в самій ямі суспільного буття. З українцем поводитися, як з худобою, бидлом. Його запрягали, мов вола, в ярмо, обдирали до нитки,

всіляко глумилися над ним, плювали йому в лице, закидали багнюкою; за найменший непослух били, катували, продавали в рабство, карали на горло. Це робилося легко та безборонно, бо знали, що за нього вступитися нікому, а всі ключі від кайданів, якими скуті руки українця, усі замки від ями, куди його загнано, усі доглядачі при його неволі були в руках тих-таки євреїв — орендарів, посесорів, шинкарів. Для євреїв це була зручна, вигідна й до пори до часу безпечна позиція.

Ми вже цитували слова Маркса про домінуюче становище євреїв в економіці польських та українських міст Речі Посполитої. Він писав: "Євреи захватили себе все выгодные промыслы и сделки".⁶³

Послухаймо, що на цю тему говорить український історик Володимир Антонович. Євреї, зазначає він, завдяки своїй чисельності та економічній перевазі над українцями швидко "успели завладеть всеми почти промыслами и торговыми предприятиями, оттеснили последних на задний план и заставили их по большей части обратиться к земледельческим занятиям, оставив всякую попытку соперничать с еврейским народонаселением в торговой и промышленной деятельности. Все города южнорусские беспрестанно жалуются наперерыв один перед другим на то, что евреи, невзирая на постановления, стеснявшие и ограничивавшие их, захватывают всю торговлю и промыслы в свои руки и вытесняют совершенно христиан из рынков.

Так, в 1647 г. львовские мещане жаловались на сейме через посредство епископа, что евреи захватили всю городскую торговлю и поставили мещан в невозможность не только обеспечивать собственное благосостояние, но и уплачивать государственные и городские повинности. О том же беспрестанно приносят жалобы жители Каменца, Киева, Ковля, Винницы, Кременца, Хмельника, Дубна и т. д.". ⁶⁴

Усунуті за Магдебурзьким правом від участі в міському самоврядуванні, євреї потрапляли під безпосередню владу воєвод або їхніх намісників, від чого не тільки не програвали, а, навпаки, мали ще більше зиску. "Входя в денежные сделки со старостами, — продовжує Антонович, — они... брали на откуп от старост и даже от магистратов сбор городских доходов и под его видом

облагали поборами промыслы горожан; в качестве откупщиков королевского мита захватили в свои руки надзор за внутреннею и заграничною торговлею всего края; селились в городах на землях, принадлежавших замку или духовенству, и, не неся городских повинностей, подавляли своим соперничеством промыслы мещан, обложенные замковыми поборами; в случае юридических исков со стороны мещан затягивали дело на целые десятки лет или входили в сношения с местными властями, которые отказывались приводить в исполнение декреты королевского суда, повсеместно употребляли в торговле фальшивые монеты и весы и т. п.”.⁶⁵

Впадає в око, що думки Антоновича, який не міг знати ще не опублікованих тоді записників Маркса, цілком ідентичні судженням основоположника наукового соціалізму, а в окремих висловах майже збігаються текстуально. Щоб читачеві були помітніші ці збіги, ми виділили їх у тексті Антоновича. К.Маркс далі каже, що євреї в Польщі й на Україні “утвердились как мещанское сословие между магнатами и мелкой знатью с одной стороны, и крестьянами с другой стороны”.⁶⁶

Антонович так само розміщує єврейську буржуазію посередині між феодальною верхівкою і селянством: “Євреї наполнили собою тот огромный промежуток, который отделял в Речи Посполитой полновластную шляхту от бесправных хлопов”. З цього факту історик робить надзвичайно важливий висновок цілком у дусі Маркса. Він твердить, що засилля єврейської буржуазії робить неможливим утворення української національної буржуазії, яка б очолила боротьбу проти феодалізму і польського панування на Україні. Антонович заявляє: “Исчезла всякая возможность рассчитывать в будущем на образование среднего сословия, которое было бы в состоянии положить с одной стороны преграду шляхетскому господству, с другой — оказать помощь крестьянам для выхода их из тяжелого положения”.⁶⁷

Згадана вже радянська дослідниця О.С.Компан відзначає, що євреї, зайняті головним чином торгівлею і лихварством, не тільки самі дуже швидко наживали величезні багатства, а й створювали неабиякі джерела прибутків для поміщиків — власників міст, які сприяли євреям. З середовища досвідченого в різних господарських і грошових справах єврейського

міщанства рекрутувалися кадри орендарів для панських маєтків. Ці орендарі “розглядали орендовані ними маєтки винятково як об’єкт для наживи і були безжальні у витисканні прибутків з населення”.⁶⁸

Найбільш хижацьким методом експлуатації було споювання населення горілкою. Карл Маркс відзначав: “Как только распространяется употребление водки, для них (пол. та укр. євреїв. — Авт.), при их умеренности, это становится средством порабощения народа; вытягивали все наличные деньги у крестьян... Их грязные корчмы стали единственными гостиницами для путешественников”.⁶⁹

Горілчаний промисел на Україні відомий здавна. Першими винайшли спосіб виготовлення алкоголю з очищеного винного спирту араби ще в IX ст. У XIII ст. горілка з’явилася в Європі, вживалася як ліки і продавалася по аптеках. Наприкінці XIV ст. (в 1398 р.) від генуезців, які торгували з Переяславом і Ромнами, потрапляє на Україну. У першій пол. XVI ст. проникає в Москву і поширюється на всьому північному сході.⁷⁰

Горілкою торгували казна, поміщики, шляхта, які заводили шинки і здавали в оренду. “Для пана и шляхтича, — пише дослідник цього питання Прижов, — немыслимо было спуститься до занятия каким бы то ни было промыслом, а тем более корчемным... И вот на помощь шляхте явилось жидовское племя”.⁷¹

Євреї, орендуючи також шляхи, ставили потім мало не на кожному кілометрі по одному-два шинки. Укладаючи угоди з панами, євреї брали в оренду не тільки шинки, а й цілі міста разом з навколишніми селами та людьми в них. Для прикладу наведемо зразок такого “листа орендовного”, даного князем Сангушком. “Я, Григорій Сангушко Кошерський, і Софія з Головчина Сангушкова Кошерська ознаймуєм тим нашим арендовним листом, що дня 10 апріля року 1594 арендовали єсмо добра наші нижчепойменовані славетному пану Абраму Шмойловичу, і жонє його Риклі Юдинні, і потемкам його: містечко Кошар з селами Кошур Старий, Кругель, Краснодуб’я, Городелець, двір Мизів і село Мизову, селище Борзова Черемшанка, з чиншами грошовими, з корчмами, шинками всякого напою, з данню медовою, а боярами і зо всіма людьми тяглими і нетяглими, з їх ріллями, роботами, підводами, в тих перелічених

містах і селах мешкаючими, з бортним деревом, з ставами, млинами і їх вимелками, коториє тепер в тих пойменованих містах і селах суть і потім збудовані будуть, з озерами, з гонами бобровими, з полями, сіножатями, борами, лісами, гаями, дібровами, з фільварками, з гумнами, збіжжям всіляким на полі засіянім, зо всіма пожитками як пойменованими, так і не пойменованими, нічого собі не зоставуючи, на п'ять літ повних, до 10 апріля 1599 року за п'ять тисяч золотих польських... Он (Шмойлович) ведлуг сего листу арендовного, от нас йому под печатми і с подписами власних рук наших даного, (має право) держати, і вживати, і вшелякіє пожитки на себе брати, а також всіх підданих наших судити, радити, винних і непослушних подлуг виступків їх винами і горлом карати".⁷²

Містечко Кошар — нині місто Камінь-Каширський, райцентр Волинської області. В історії міст і сіл УРСР про нього сказано: "У 1595 році Г.Сангушко віддав Камінь-Каширський в оренду А.Шмойловичу на 5 років за 5 тис. злотих. Орендар нещадно пригноблював селян, примушував їх виконувати значно більші повинності".⁷³

Тому ж "славетному пану Абрамові Шмойловичеві, жидові Турійському і потемкам їх" князь Олександр Пронський передав ув оренду "место і замок Локач з селянами, і фольварками, і зо всіма пожитками, до нього належачими, на три лета зупелниє, за 12 тисяч золотих польських". Договір також уступав новому власникові право "подданих судити, винних і непослушних водлуг виступков їх без апеляцій до нас карати, би теж і горлом".⁷⁴

Повідомляючи про цей факт з минулого райцентру Локачі на Волині, історія міст і сіл України підкреслює: "Орендарі ще більше посилили експлуатацію жителів містечка та навколишніх сіл".⁷⁵

Навіть така благородна справа, як книгодрукування. теж не уникла згубного впливу орендаторського втручання. Славнозвісна львівська друкарня, заснована в XVI ст. Іваном Федоровим, через кілька років "опинилася в руках кредиторів-Жидів, і всі дальші заходи видавця коло того, аби знову поставити її на ноги, не привели до нічого — навіть коли запомігся він грошима у Острозького". Федоров "так і вмер, не пустивши в рух нової друкарні".⁷⁶

У XVI-XVII ст. вся Україна була заорендована євреями. "Разгул шляхты, требовавшей одних лишь денег, помог жидам заарендовать всю Украину, и город, доселе самоуправлявшийся, кланялся теперь жидам".⁷⁷ Особливо нещадної експлуатації зазнавало українське село, де євреї безжально споювали і обдирали бідноту, перетворюючи її в спустошених; безземельних людей. Документи того часу донесли до наших днів численні скарги на цю грабіжницьку діяльність. В одному з них, датованому 31 березня 1640 р., говориться, що в селах навколо Львова євреї-орендарі примушують населення купляти мед і горілку "настолько дорогие и плохие, что простой водки не стоили. Из-за чего подданные упомянутых деревень немало обеднели и почти полностью разорились".⁷⁸

Справедливу оцінку діяльності євреїв на Україні дано в радянській науковій літературі. Так, у Великій Рад. Енциклопедії сказано: "Играя роль капиталистического посредника между городом и деревней, еврей-торговец, шинкарь становился предметом ненависти окружающего населения".⁷⁹ У першій книзі багатотомної Історії української літератури можна знайти такі слова: "Орендарі, що обліпили своїми шинкам всі села і міста, були справжнім народним лихом".⁸⁰

На жаль, як до революції, так і в наш час знаходяться "жалісливі" діячі, які з метою виправдати євреїв готові, всупереч історичній правді, валити все лише на поляків. Такий поважний письменник, як Михайло Старицький, у своєму романі про гайдамаччину "Останні орли" не без стороннього впливу робить спробу взяти під захист орендарів, життя яких, мовляв, "теж було не веселим". У тексті твору один орендар заявляє буквально таке: поляки "нашими руками собі жар загібають: оддають — та де там оддають! — канчуками накидають нам оренту хлопських шляхів... а ті до ножа тягнуть".⁸¹

Сучасний автор, член-кор. АН СРСР І.Брагінський (єврей за походженням), також з серйозним виглядом твердить, ніби головною виною всьому були поляки, які доручили євреям таку неприємну роботу, як дерти з українців шкуру. В журналі "Коммунист" Брагінський пише: "Во многих странах между помещиком и подневольным крестьянином стоял еврей-посредник —

управляющий именем, скупщик, человек, ко всему прочему, иной веры. Накопившийся крестьянский гнев часто направлялся именно на него, а не на барина, пребывавшего где-то вдали и часто неведомого крестьянину”.⁸²

Послухавши Брагинського, можна подумати, що єврей-орендар, який розпоряджався життям і смертю десятків тисяч українських селян, ніякий не експлуататор, а безневинна жертва, котру ненавиділи тільки тому, що в цей час польського пана “не було вдома...” На відміну від деяких велемудрих академіків, простодушні українські селяни мали природний глузд і замість того, щоб чекати “неведомого” їм номінального пана, тягли до гілляки реального їхнього мучителя.

У практиці політичних відносин не було випадку, щоб загарбник, прийшовши до своєї жертви, сказав: я буду тебе грабувати. Для прикриття своїх справжніх цілей він придумує тисячі різних причин. Поляки, наприклад, несли на Україну “світло цивілізації”, а вивозили назад плоди української праці. Росіяни завжди подавали руку “братньої допомоги”, поки не прибрали до рук Україну. А євреї... євреї, як видно, єдині прийшли сюди з добром, тільки й їх “примусили”, бачте, чинити нам зло...

Приховувати правду про експлуатацію українців — значить, виправдувати дії євреїв, давати привід для продовження цієї експлуатації в інший час і в нових формах. Балачки про те, що євреїв нібито примушували грабувати українців, мають на меті одне — виправдати їхню спілку з експлуататорами.

В особі євреїв польська влада бачила не тільки прекрасне знаряддя для витискування соків з підвладного населення, а й важливий чинник, що сприяв окатоличенню і денаціоналізації українців. Беручи в оренду панські маєтки, землі, шинки і навіть церкви на Україні, євреї виконували найбруднішу роботу в здійсненні системи соціального визиску, національного гноблення і релігійного гніту українського народу.

В “Історії Русів”, уперше частково опублікованій ще Пушкіним, розповідається про ганебне єврейське “скверноприбытчество” на ґрунті релігії. “...Церкви несогласившихся на унию прихожан отданы жидам в аренду, и получена за всякую в них отправку денежная плата от одного до пяти талероц, а за

крещение младенцев и похороны мертвых от одного до четырех талеров. Жиды яко непримиримые враги христианства, сии вселенские побродяги и притча в человечестве, с восхищением принялись за такое надежное для них скверноприбытчество и тотчас ключи церковные и веревки колокольные отобрали к себе в корчмы. При всякой требе христианской повинен ктитор идти к жиду торжиться с ним и, по важности отправки, платить за нее и выпросить ключи; а жид при том, насмеявшись довольно богослужению христианскому и прехуливши все, христианами чинимое, называя его языческим или, по их, гойским, приказывал ктитору возвращать ему ключи".⁸³

З православного єврей дер навіть за право святити паску на Великдень. У тій же "Історії Русів" читаємо: "В знатнейших городах и торжищах отдан сбор пасочный также в аренду или откуп жидам, которые, взимая дань сию без пощады, располагали еще и число пасок, какому хозяину сколько по числу семейства иметь их должно, и потому силою их накидали. А у таковых хозяев, кои сами пекли пасочные хлебы, досматривали жиды и ценили при церквях на их освящении, намечая все хлебы как базарные, так и в домах печеные, крейдю и углем, чтобы они от дани не угонзнули. И так производя над христианами в их собственной земле такую тяжкую наругу, сами между тем отправляли пасхи свои свободно и проклинали христиан и веру их в синагогах своих, на русской земле устроенных, невозбранно. А поляки, тем утешаясь, все пособия и потачки жидам давали".⁸⁴

Про нечувані утиски, яких українці зазнавали од євреїв у ту тяжку для нашого народу епоху, існує одностайна думка і сучасників, і літописців, і істориків. Але найкрасномовніше і найправдивіше свідчення цього лишив нам сам народ у своїх думах та історичних піснях. Наводимо одну з дум.

Як од Кумівщини да до Хмельнищини,
Як од Хмельнищини да до Брянщини,
Як од Брянщини да до сього ж то дня,
Як у землі Кралевській да добра не було:
Як жиди-рандарі
Всі шляхи козацькі зарандовали,
Що на одній милі

Да по три шинки становили, —
Становили шинки по долинах,
Заводили щогли по високих могилах.

Іще ж то жиди-рандарі

У тому не перестали:

На славній Україні всі козацькі торги зарандовали

Да брали мито-промито:

Од возового по півзолотого,

Од пішого-пішаниці по три денежки мита брали,

Од небораки-старця Брали кури да яйця,

Да іще питає: "Ци нема, котик, ще цього?"

Іще ж жиди-рандарі У тому не перестали:

На славній Україні всі козацькі церкви зарандовали:

Котрому б то козаку альбо мужику дав Бог дитину появити,

То не йди до попа благословитьця,

Да пійди до жида-рандаря да полож шостак,

Щоб позволив церкву одчинити,

Тую дитину охрестити.

Іще ж то котрому б то козаку альбо мужику дав Бог дитину одружити

То не йди до попа благословитьця,

Та пійди до жида-рандаря да полож битий таляр,

Щоб позволив церкву одчинити,

Тую дитину одружити.

Іще ж то жиди-рандарі

У тому не перестали:

На славній Україні всі козацькі ріки зарандовали:

Перва на Самарі,

Друга на Саксані,

Трейтя на Гнилій,

Четверта на Пробійній,

П'ята на річці Кудесці.

Котрий то б козак альбо мужик ісхотів риби вловити,

Жінку свою з дітьми покормити,

То не йди до пана благословитьця,

Да пійди до жида-рандаря да поступи йому часть оддать,

Щоб позволив на річці риби вловити,
Жінку свою з дітьми покормити.⁸⁵

О.Єфименко з приводу цих дум писала: “Ни одной жалобы на жидов-рандарей, которые “зарандовали всі козацькі шляхи і на одній милі по три шинки становили, зарандовали всі козацькі торги, козацькі церкви, козацькі ріки”, ни одного гневного восклицания, злобного эпитета. И между тем, несмотря на спокойный, даже как бы объективный тон, эти думы, очевидно современные по происхождению описываемому в них времени, звучат такой напряженностью, что становится жутко”.⁸⁶

Цей своєрідний вияв українсько-єврейських стосунків епохи XVI-XVII ст. надзвичайно промовистий і повчальний. Він показує з одного боку, до яких меж нечуваного безправ'я і людського пониження може довести будь-яку націю чужоземне панування. З другого — маємо тут зримий вияв нахабства й цинізму, гедлярської суті єврейства. На Україні чи в будь-якій іншій точці земної кулі вона виявляється в одній і тій самій огидній подобі: в патологічному прагненні до наживи у будь-який спосіб і будь-якою ціною. Тільки маючи на оці таку або подібну їй життєву ситуацію, Маркс у статті “До єврейського питання” міг написати свої знамениті слова: “Якою є світська основа єврейства? Практична потреба, своєкорисливість. Яким є світський культ єврея? Торгашество. Хто його світський бог? Гроші... Гроші — це ревнивий бог Ізраїлю, перед лицем якого не повинно бути ніякого іншого бога”.⁸⁷

Золото, влада завжди були джерелом жорстокості, злочинів, невоситимої пристрасті і пекельної жадоби людей. Але для єврея в грошах — весь його світ земний і небесний. Немає такого злочину, такого самоприниження, на які б не пішов іудей заради огидного металу. У поемі І.Франка “По-людськи” один єврей із числа “навернених грішників” розповідає, як він у надії на винагороду догоджав графові. Бачить, що пан любить бити селян і смакувати їхніми стражданнями, і єврей робив так, що в селі протягом тижня не було жодного небитого, тільки стояв ненастанний плач жертв садистської сваволі. І так в усьому:

Бачу, що пан любить гроші —

Бачу: любить пан дівчата,
Я данини все нові
Хоч мав жінку й дочок п'ять, —
Винаходжу: празникові,
Вже я духом все обладжу...
Хмелеві та грибові.
Тьфу, аж гидко се казать!
Про своїх одновірців на Україні він говорить:
Плем'я наше в сьому краю.
Сотні літ чуже йому...
Ссучи з нього кров саму, —
Ми — мов п'явка, що не має
Сотні літ живучи в ньому,
Свої крові — з других ссе.⁸⁸

Маючи певні переваги над місцевим населенням, євреї, як правило, легко досягали бажаної мети. З допомогою безчесно нажитих багатств вони швидко зростали на силі, здобували владу і ласку сильних. Стосовно України ця перевага полягала в тому, що євреї, будучи особисто вільними людьми, мали право вільного пересування, могли виїздити за кордон, мандрувати по різних країнах, встановлювати і підтримувати різні ділові зв'язки тощо. Всього цього польське право позбавляло українців. Не дивно, що євреї володіли більшою мірою економічного розвитку, ніж українці, краще них розуміли значення капіталу і примножували його шляхом асоціації і кредиту.

В.Антонович звертав, крім того, особливу увагу ще на одну обставину. "Євреї, — відзначав він, — признают себя постоянно племенем пришлым, чуждым местному населению и его интересам; они не считают себя обязанными к соблюдению в отношении к туземцам тех нравственных правил, которые они соблюдают в отношениях между собой. Они считают себя в неприятельской земле, но, как слабейшие, избегают открытой борьбы, и, пользуясь единственным оружием, в котором они признают свое превосходство, — экономическим своим развитием, — они изучают все слабые стороны развития и общественного строя туземцев, эксплуатируют их в свою

пользу и таким образом подавляют на его собственной территории гораздо более многочисленное и более полноправное туземное население”.⁸⁹

Слова про те, що євреї “не вважають себе зобов’язаними виконувати щодо туземців ті моральні правила, яких вони дотримуються у стосунках між собою”, заслуговують того, аби на них зупинитися докладніше.

Для віруючого єврея Біблія і Талмуд становлять ворота його вченості, першоджерело іудаїзму, заповіт і наказ предків. (За визначенням Талмуда, суть іудаїзму, що міститься у Ветхому завіті, зводиться до 613 заповідей, з яких 248 повелінь і 365 заборон). Чому ж навчають ці “святі” книжки?

Насамперед вони прищеплюють іудею дух гендлярства і здирства, в ім’я яких виправдуються найогидніші вчинки, якщо вони стосуються “гоїв”, іновірців.

Одна з заповідей Біблії говорить: “Не кради”. Проте, як тлумачить Талмуд, красти не можна лише у хаверів, тобто у ближніх. А в неєвреїв можна красти все, бо, як записано у “святому письмі”, Ягве “передав усі багатства неєвреїв на користь євреям”.⁹⁰

Іудаїзм забороняє брехливо свідчити. Але коли йдеться про добробут іудея, то лжесвідчення і навіть псевдоприсяга дозволяються. “Хто дав присягу перед іновірцем — не відповідає”⁹¹ — сказано в Талмуді. Мораль іудаїзму не засуджує таких ганебних явищ, як лицемірство, підкуп. Відомий коментатор Талмуда Раш повчає: “Спираючись на біблійне вчення, єврей повинен спочатку діяти підкупом для спокуси свого ворога, а в противному разі він повинен вдатися до різноманітних хитрощів”.⁹²

Арсенал засобів, з допомогою яких іудеї віками дурили і грабували український народ, невичерпний. Це і є, можливо, та найбільша “перевага”, яка відчиняла перед ними усі двері. Українці часто програвали саме через те, що не враховували цієї особливості єврейства або через свою безпечність зовсім ігнорували її за принципом: “Ну, подумаєш, обдурих клятий жид, я від того не збіднію!” Або й так: “Нехай моє переходить!”

Відокремлені від корінного населення місцем проживання, релігією, мораллю, своєю юрисдикцією, євреї, як уже відзначалося, почувалися іноземцями на

українській землі. Вони не тільки не дбали про життєві інтереси українського народу, а, навпаки, всіляко їм шкодили. Як справедливо зауважує О.Компан, ці інтереси були для них чужі, ба навіть ворожі. Євреї, як і всі чужинці, що проживали на Україні, ігнорували українську національну справу. Їх не цікавили й соціальні інтереси українців, бо євреї займали привілейоване становище щодо останніх. Визвольна боротьба, що точилася на Україні, загрожувала позиціям євреїв, "тому вони вороже ставились до неї".⁹³

Кожний успіх цієї боротьби засмучував і лякав їх, кожна поразка українських патріотів викликала радість серед євреїв. Тож не дивно, що боротьба широких селянських і козацьких мас у роки національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького була спрямована не просто проти феодального рабства, а в першу чергу проти найдіткливіших виявів цього рабства — проти польсько-шляхетського гноблення та єврейського здирства. На це вказує, зокрема, "Літопис Самовидця", унікальний і найдостовірніший історичний документ XVII ст., створений по живих слідах війни самим очевидцем.

"Початок і причина війни Хмельницького, — читаємо в літопису, — єст єдино от ляхов на православіє і козаком отягощеніє... В городах зась от жидов тая била кривда, же невольно козакові в дому своем жадного напитку на потребу свою держати, не тілко меду, горілки, пива, але й браги... Вимисли великіє били от старост і от намісников і жидов. Бо сами державці на Україні не мешкали, тілко уряд держали, і так о кривдах людей посполитих мало знали албо любо й знали, толко засліплені будучи подарками от старост і жидов-арендарей же того не могли узнати, же їх салом по їх же шкурі і мажут: з їх подданих видравши, оним даруют, що й самому пану вольно би узяти у свого подданого, і не так би жаловал подданій єго. А то леда шевлюга, леда жид богатится, по кілка цугов коней справляєт, вимишляючи чинши великіє, поволовщини, дуди, осип, мірочки сухіє, з жорнов плату і инноє...".⁹⁴

Аналогічне пояснення причин війни дає й літопис Граб'янки: "А найгіршим було те, що жиди нові й нові побори придумували, і маєтки козацькі не вільно було тримати, хіба що тільки хто володів жінкою у себе вдома, та й то не зовсім. Якщо ж траплялося, що козак хоч чимось провиниться, то такими карами його карали, що й погані б придумати не могли".⁹⁵

Московський посол Кунаков, розпитуючи по дорозі про причини козацького повстання (по свіжих слідах узимку 1648–1649 рр.), у своєму донесенні урядові в числі інших вказує на таку причину: “Крім того, була Черкасам (українцям) руїна від жидів, що держали в їх сторонах аренди від панів. Ті жиди Черкасів грабували і всяко над ними знущалися. Як тільки котрий Черкашенин викурить горілки, або зварить пиво або мід, не сказавши жидові, або перед жидом почне говорити, не знявши шапки, — жиди чіплялися до цього, як за зневагу, грабували і руйнували, маєток відбирали, жінок і дітей силоміць забирали на роботу”.⁹⁶

Український народ, який ніколи не мирився зі своїми гнобителями, вів проти них криваву боротьбу. У Львівському літописі під 1638 роком читаємо такий запис: “А на Україні козаки бунтували і ляхам непослух чинили, німців, як мух, били, міста палили, жидів різали, як кур, монахів у костелах палили...”.⁹⁷

Особливо запеклого характеру ця боротьба набрала в ході війни 1648–1654 років. “Літопис Самовидця” розповідає: “...Гдеколвек знайшлася шляхта, слуги замковіє, жиди й уряди міськіє — усе забияли, не щадячи ані жон і дітей їх, маєтности рабовали, костели палили, обвалювали, ксіонзов забияли, двори зась, і замки шляхецькіє, і двори жидовськіє пустошили, не зоставаючи жодного цілого...

І многіє на тот час з жидов, боячися смерти, християнскую віру прийняли, але зась знову, час углядівши, до Полші поутікавши, жидами позоставали, аж рідко которій додержал віри християнскої. І так на Україні жодного жида не зостало... Так же і на потомтой стороні Дніпра, аж по самій Дністр, тоє же ся стало...”

Треба віддати належне безпомильному класовому інстинктові українських мас, які не милували як чужих, так і “своїх”, посполитих гнобителів. “Не тил жидов губили і шляхту, але й посполитим людем, в тих краях живучим, тая ж біда біла...”⁹⁸ — каже літописець.

Звичайно, вигнання євреїв з України не було тотальним і безоглядним. Прийшовши в Галичину, читаємо в "Історії Русів", Хмельницький наказав "очищать города и селения Малороссийские от управления Польского и от униатства и Жидовства и восстанавливать в них прежние, на правах и обычаях русских, устройства и свободы... Причем те из Поляков и Жидов жителей, кои, не обладая Русским народом (тобто не тримали українців у кріпацтві), были ему полезны и обращались в одних свободных промыслах и ремеслах, оставлены на своих местах без всякого озлобления. А по сим правилам и обширный торговый город Броды, наполненный почти одними Жидами, оставлен в прежней свободе и целости... и только взята от Жидов умеренная контрибуция".⁹⁹

Як бачимо, євреї-ремісники та зайняті вільними професіями, тобто люди праці, не зазнавали репресій. Це зайвий раз переконує в тому, що в основі конфліктів місцевого населення з євреями на Україні, як і всюди, лежали соціальні, класові, а не національні причини. Торкаючись причин цієї страшної, народної трагедії, не можна поминути авторитетних свідчень такого видатного вченого, як М.Костомаров. Дозволимо собі навести тут кілька витягів з його дуже важливої праці "Іудеям".

"Когда иудеи, — пишет историк, — расселились в Польше и Малороссии, они заняли место среднего сословия, сделались вольными слугами и агентами могучего панства: они прильнули к сильнейшей стороне, и было им очень хорошо, пока народ, восставши против панства, не подверг своему осуждению и помощников последнего. Иудеи, имея в виду только свои и своего племени выгоды, стали извлекать их из тех отношений, какие образовались между панством и хлопством. Таким образом, иудей стал фактором пана. Пан доверил ему все свои доходы, свои шинки, мельницы, заводы или свои имения и своих подданных, даже иногда и веру последних... Иудей почитал себя действующим справедливо и законно, ибо закон был то, что было угодно сильному классу, правившему страной".¹⁰⁰

Українці, каже Костомаров, майже ніколи не дивилися на євреїв неприязно з релігійної точки. Адже дружили вони з татарами-мусульманами і йшли з ними на поляків; дружили і з поляками, поки ті не вивели їх з терпіння.

“Иудей для украинца немил потому, что он считает последнего способным его обмануть, воспользоваться его стесненным положением для своих выгод, прижать его, если будет случай. В иудействе для южноруса есть что-то если не враждебное, не постоянно тяготеющее, то холодное, бесчувственное к его состоянию, прозябающее в его среде только для себя, проходящее по одной с ним жизненной дороге, но к другим целям. Он знает, что Иудей всегда ему посторонний: высечет ли его эконо́м — Иудей не почтит сочувствием его раны; возьмут ли у него дочь на растление — Иудей посмеется над его горем, а может быть, и сам поможет его свершению; повезут ли его сына в рекруты — Иудей не разделит с ним семейного горя; неурожай ли у него, пожар ли — Иудей не пожалеет об этом, если не увидит, что бедствия эти простираются на него самого. Нет у него с Иудеем ни дружеской беседы, ни общей трапезы; поселянин обращается к нему только тогда, когда есть нужда, и притом зная, что Иудей будет наблюдать одну свою пользу. Иудеи не затруднятся пользоваться как угодно безнравственностью южноруса. На лице этого народа южнорусы будут видеть начертанную холодной рукой судьбы надпись: «Я сам по себе, ты сам по себе»”.¹⁰¹

Живучи у чужому для них суспільстві, євреї “не могли иначе сохранить свое существование, как овладевая слабыми сторонами этого общества для того, чтобы обратить в свою исключительную пользу его жизненные силы”. На Україні вони діяли так само, як і скрізь: вивчали пружини українського суспільства, узнавали його слабкі сторони і користувалися ними.

“Слабейшая сторона нашего общества в эпоху соединения нашего с Польшею состояла в разрыве между панством и народом и отношениях власти первого над последним. Иудеи ударили прямо в эту струну. Способствуя порабощению и унижению народа, они в то же время обращали в свою пользу значительную выгоду, какую получало панство, мазали панов по телу собственным их салом, как выразился один из наших старых летописцев”.¹⁰²

Ось чому козаки, повставши проти панства, “истребляли иудеев бесчеловечно”.¹⁰³ Про жертви цієї кривавої епопеї розповів сучасник і очевидець тих подій, єврейський хроніст з Волині Натан Ганновер.¹⁰⁴

Посилаючись на його літопис, а також на книгу Гретца "История евреев", відомий історик Олександра Єфименко наводить такі дані: Масове знищення євреїв розпочалося 1648 р. на лівому березі Дніпра — в Переяславі, Пирятині, Лубнах, Лохвиці, де їх було вбито кілька тисяч. Сотні євреїв відреклися од віри, багато потрапило в полон до татар.

На території Правобережжя першим потрапив у криваву купіль один із єврейських центрів — Немирів. За стінами фортеці тут засіло близько 6000 чоловік, серед яких були втікачі з інших міст. Козаки взяли фортецю хитрістю, а також завдяки співчуттю місцевого православного населення. Євреї тримали себе мужньо і показали зразки справжнього героїзму навіть з боку молодих дівчат. Так, напр., коли вели одну єврейську красуню в церкву, щоб там обвінчати її з козаком, вона кинулася в воду з мосту, через який довелося переходити. Інша, щойно обвінчана з козаком, змусила свого нареченого вистрелити в себе, запевнивши його, що вона вміє замовляти зброю, і, звичайно, зосталася на місці мертвою.

Тим часом інший загін напав на Тульчин, де заперлося близько 2.000 євреїв. Їм запропонували на вибір: умерти або охреститись. Обложені відмовилися від хрещення. 1500 чол. були забиті, а решта врятувалися тим, що притаїлися між трупами, їх козаки не тільки відпустили, а й подали необхідну допомогу. На іншому кінці української території, в Сіверщині (Чернігові, Стародубі та ін.), відбувалося те саме. В день тульчинської різни загинули 1.500 євреїв Гомеля. Через місяць було взято м. Попонне, де загинуло майже 10.000 євреїв. Як каже Ганновер, вони впали під козацькими шаблями без будь-якого опору. На Волині, в Старокостянтинові загинуло близько 3.000, у Дубні — більше 1.000, у Барі — до 2.000. В обложеному Львові від голоду і хвороб померло близько 10.000 чол.

Важко сказати, скільки всього загинуло євреїв у ході війни. Деякі джерела називають цифру у 250.000 чол., хоч це слід вважати перебільшеним припущенням. Уже сам підрахунок жертв на круглі тисячі свідчить про те, що дані не точні і, безумовно, завищені настраханою уявою. Хоч як би там було, а "бедствия, постигшие их, — пише Єфименко, — и по размерам, и по

характеру есть настоящая катастрофа, одна из тех, которые отмечаются крупными буквами в истории и столетия живут в народной памяти”.¹⁰⁵

Недарма у євреїв є в році один день, 20 червня (день Немирівської різни), присвячений поминкам жертв Хмельниччини.

Цінні свідчення про наслідки цих страхітливих гекатомб лишив Павло Алеппський. Супроводячи свого батька, антіохійського патріарха Макарія, в його подорожі до Москви, Алеппський двічі пересік Україну з кінця в кінець (у 1654 і 1656 рр.) і мав змогу на власні очі спостерігати події, про які досить правдиво написав у своїх записках. (У скороченому вигляді вони видані окремою книжкою. Ряд уривків з арабського тексту перекладені на прохання М.Грушевського). Оповідючи про великі втрати українців у війні, Алеппський разом з тим відзначає: “Але скільки ж і Ляхів побили козаки!.. І нарід єврейський і вірменський винищено до решти. Гарні дома, крамниці і заїзди їхні стали прихистком диких звірів”.¹⁰⁶

Під час перебування в Умані автор записав: “Доми в сім місті гарні, дерева їх гладко вигебльовано, бо се були дома Вірменів і Євреїв. Козаки нищили їх у своїй землі, забравши їх маєток і багатство... Вони були варті того, тому що за лядських часів саме вони були управителями і начальниками, держали митниці і до решти поневолили козаків”.¹⁰⁷

Далі описує Трипілля: “Город представляет большую, неприступную крепость... Большая часть ея домов пусты, потому что прежде город был центральным местом для евреев, коих красивые дома, лавки и постоянные дворы пусты и безлюдны”.¹⁰⁸

Замітка про Прилуки: “Було в тім місті також багато євреїв і ляхів, що не встигли втекти. Ті, що вихрестилися, спаслися, хто не схотів — тих побили і відіслали до Сатани”.¹⁰⁹

Караючий гнів українського народу, хоч і жорстокий, цілком у дусі кривавого середньовіччя, був зумовлений обставинами, бо євреї, як ми бачили, перебували в таборі ворогів України. Маючи на увазі визвольну війну 1648–

1654 рр., радянська енциклопедія пише: "В этой гражданской войне еврей-арендатор примкнул к шляхте в его борьбе с поработченными крестьянами".¹¹⁰

Після перших же перемог над поляками Хмельницький висунув ряд вимог, серед яких була і така: "Жиди з усієї України зараз нехай виступають".¹¹¹ Ця вимога знайшла своє відображення в статтях Зборівського договору від 8 серпня 1649 р. Згідно з цим договором "агенты польских магнатов арендаторы-евреи не могли жить по казачьим городам й селам".¹¹²

Польський король Ян Казимир у своєму привілеї, надісланому 1650 р. Хмельницькому і війську Запорозькому, писав: "У землях, що відведені козакам, коронне військо ніколи не буде стояти постоем, і жиди в них ні державцями, ні орендарями, ані мешканцями проживати не будуть".¹¹³

Одразу ж після Переяславської ради 1654 р. московські воєводи і попи, прислані на Україну приймати присягу на вірність цареві, вимагали, аби населення поклялося, що на євреїв не буде "ані дивитись, ані їх терпіти між собою... А коли б хто-небудь щось купив у єврея, буде на 2 місяці відлучений від церкви".¹¹⁴

Все, що душило Україну, заважало її свободі, було ліквідоване в ході визвольної війни. Український народ натхненно оспівав цю перемогу:

Да не буде лучче,
Що немає жида,
Да не буде краще,
Що немає ляха,
Як у нас на Вкраїні.
Не буде унії.

"Думи та пісні про Хмельниччину змальовують розправу повсталих із ляхами та орендарями, але ненависть проти них була викликана не національними, а соціальними причинами"¹¹⁵ — слушно зазначається в Історії української літератури.

--

[31] Г.Кичко. Іудаїзм без прикрас. К.,1963, с.42.

- [32] М.С.Беленький. Что такое Талмуд. М.,1963, с.46.
- [33] Т.Кичко. Вказ. праця, с.37.
- [34] Ю.Іванов. Вказ. праця, с. 16, 17.
- [35] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.1. с.379
- [36] БСЭ, т.16, М.,1929, с,580.
- [37] Ю.Іванов. Вказ. праця, с.21.
- [38] М.Грушевський. Історія України-Руси, т.5, Львів, 1905, с.242.
- [39] М.Грушевський. Історія України-Руси, т.7, К-Л.,1909, с.446.
- [40] М.Грушевський. Історія України-Руси, т.9, ч.2, К., 1931, с.626.
- [41] М.Грушевський. Історія України-Руси, т.5, с.246, 247.
- [42] БСЭ. т.11. М.,1952,с.190.
- [43] Ю.Іванов. Вказ. праця, с.20.
- [44] М.П.Драгоманов. Евреи и поляки в Юго-Зап. крае. "Вестник Европы", 1875, т.4, с.139.
- [45] ЭСБЕ, т.21, СПб. 1893, с.452.
- [46] БСЭ, т.16, М.,1929,с.580.
- [47] БСЭ, т.3, М.,1930, с.68.
- [48] БСЭ, т.24. М.,1932, с.22.
- [49] А.Тюменев. Евреи в древности и средние века, Пг., 1922, с.293.
- [50] Там само, с.294.
- [51] БСЭ, т.24, с.24.
- [52] БСЭ, т.3, М., 1930, с.69.
- [53] М.В.Нечкіна. П.С.Лейбенгруб. Історія СРСР, К.,1966, с.62.
- [54] Н.Костомаров. Руина, Соч., т.15, с.345.
- [55] Цит. за кн. А.Ефименко. Южная Русь. Очерки, исследования и заметки, т.2, СПб, 1905, с.6.
- [56] А.Ефименко. Вказ. праця, с.4.
- [57] Мемуары, относящиеся к истории Южн. Руси, вып.І, К.1890, с.38
- [58] С.Сташиц. Избранное, М., 1957, с. 317–318.
- [59] М.Грушевський. Історія України-Руси, т.5, с. 254, 261.
- [60] М.Грушевський. Студії з економ, історії України, К., 1917, с.28.
- [61] БСЭ, т.24, М.,1932, с.28.
- [62] І.Франко. Твори в двадцяти томах. К.,1956,т.19, с.573.
- [63] Архив Маркса и Энгельса, т.5, с.348.

- [64] В.Антонович. Исследование о городах в Юго-Зап. России по актам 1432–1798. К.,1870, с.87.
- [65] В.Антонович. Вказ. праця, с. 90–91.
- [66] Архив Маркса и Энгельса, т.5, с.348.
- [67] В.Антонович. Вказ. праця, с. 91–92.
- [68] О.С.Компан. Вказ. праця, с.93.
- [69] Архив Маркса и Энгельса, т.5, с.348.
- [70] И.Т.Прыжов. История кабаков в России, СПб. (б.р.), с.44
- [71] И.Г.Прыжов. Вказ. праця, с. 150–151.
- [72] Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов, т.1, изд.2-е, К.,1898 с. 157–158.
- [73] Історія міст і сіл УРСР. Волинська область, К.,1970, с.247.
- [74] Памятники, изданные Киевскою комиссиею, т.1, с. 164–165.
- [75] Історія міст і сіл УРСР. Волинська область, с.386.
- [76] М.Грушевський. Історія України-Руси, т. 6, с.511.
- [77] И.Г.Прыжов. Вказ. праця, с.135.
- [78] Воссоединение Украины с Россией. т.1. М.,1953, с.304.
- [79] БСЭ. т.3, М.,1930. с.74.
- [80] Історія укр. літ. у 8 томах, т.1. К.,1967, с.502.
- [81] М.Старицький. Останні орли. К., 1968, с.127.
- [82] И.Брагинский. Классовая сущность сионизма. “Коммунист”, июнь 1970, № 9, с.103.
- [83] А.С.Пушкин. ПСС в десяти томах, М-Л.,1949, т.7, с. 337–338.
- [84] Г.Кониский. История Русов, или Малой России, М.,1846, с. 48–49.
- [85] П.А.Кулиш. Записки о Южной Руси, 1856, т.2, с.58.
- [86] А.Ефименко. Южная Русь, т.2, с.5.
- [87] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.1, с.379, 381.
- [88] І.Франко. Твори, т.10, с.238, 239, 243.
- [89] В.Антонович. Вказ. праця, с.88.
- [90] Т.Кичко. Вказ, праця, с.34.
- [91] Там само, с.91,
- [92] Там само, с.93.
- [93] О.С.Компан. Вказ. праця, с.105.
- [94] Літопис Самовидця, К.,1971, с.45, 46–47.
- [95] Летопись Григория Грабянки, К.,1854, с.32.

- [96] М.Грушевський. Історія України-Руси, т.8, ч.II, с.119.
- [97] О.А.Бевзо. Львівський літопис і Острозький літописець, К.,1970, с.119.
- [98] Літопис Самовидця, с.52.
- [99] Г.Кониский. История Русов или Малой России, М.,1846, с.80.
- [100] Н.Костомаров. Иудеям. "Основа", січень 1862, с. 43–44.
- [101] Н.Костомаров. Вказ. праця, с.44.
- [102] Там само, с. 47–48.
- [103] Там само, с.44.
- [104] Богдан Хмельницкий. Летопись еврея-современника Натана Ганновера о событиях 1648-52 гг. в Малороссии вообще и о судьбе своих единоверцев в особенности, Одесса, 1878.
- [105] А.Ефименко. Южная Русь, т.2, с.6.
- [106] М.Грушевський. Історія України-Руси, т,9, ч.2, с.970.
- [107] Там само. с.979.
- [108] Путешествие антиохийского патриарха Макария в Москву в XVII веке. Пер. с арабск. проф. Г.А.Муркоса (извлечение), СПб. 1898, с.27.
- [109] М.Грушевський. Вказ. праця, с.1004.
- [110] БСЭ, т.24, М.,1932, с.29.
- [111] Н.И.Костомаров. Богдан Хмельницкий, Соч., т.IX-XI с.264.
- [112] БСЭ, т.55, М.,1947, с.879.
- [113] Летопись Григория Грабянки, с.91.
- [114] М.Грушевський. Історія України-Руси, т.9, ч.2, с.775.
- [115] Історія укр. літератури, т.I, с.365.

РОЗДІЛ III

Буря, піднята Великою Козацькою революцією, до самого дна сколихнула політичні пристрасті на Україні. Поки ці пристрасті клекотали, євреї тим часом, користаючи з довготривалої гарячки українського суспільства, потроху, мов вода через потоки, просочувалися на залишені ними позиції. І, як пише Єфименко, "снова в старой роли посредников между паном и хлопами. Крепостные узы на усмирившемся населении Украины начинают опять затягиваться, и еврей со всей готовностью предлагают свои услуги в качестве орудия для этого затягивания... Малорус был слишком нужен еврею, и не так-то легко было от него освободиться...".¹¹⁶

На Лівобережжі, що входило до складу Росії, а також на півдні України євреї довгий час не згадуються. Але згодом вони з'являються й тут, прибираючи до своїх рук місцеву економіку. М.П.Драгоманов писав: "В левобережной Малороссии, так или иначе, но освободившейся от евреев в XVII веке и в которой еще в начале XIX в. в таком городе, как Дубны, был только один еврей-купец, теперь евреи "забирают в руки" всю экономическую жизнь края... То же мы видим и в Новороссии, в этом богатом крае, который был огражден от варваров энергической колонизацией малорусского мужика только затем, чтобы стать областью, где еврей господствует над этим мужиком".¹¹⁷

При закритому доступі у внутрішні губернії Росії потік євреїв прослався на Південь і Лівобережну Україну, тим більше, що саме на Півдні в 2-й пол. XVIII ст. почали виникати нові великі центри — Одеса, Херсон, Кременчук. На Україні знову відновився "єврейський визиск та збиткування" (слова І.Франка), так картинно змальовані Т.Г.Шевченком у його поемі "Гайдамаки". Хто з дитинства не пам'ятає сцени знущання старого корчмаря над його робітником Яремою:

«Яремо! герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси мені води,
Вимети хату, внеси дрова,
Посип індікам, гусям дай,
Піди до льоху, до корови,
Та швидше, хаме!..
Постривай!
Упоравшись, біжи в Вільшану:
Імості треба. Не барись».
Пішов Ярема, похиливсь.
Отак уранці жид поганий
Над козаком коверзував.

Не дивно, що під час Коліївщини, одного з найбільших антифеодальних повстань на Україні, яке Шевченко ставив в один ряд з Великою французькою революцією, народні маси вели боротьбу як проти польського, так і проти єврейського гноблення. Повернувшись із табору Залізняка, до якого їздив на переговори, Гонта звернувся до своїх козаків з такими словами: "Мусимо і ми всі піти до Залізняка, щоб позбутися ляхів і жидів. Коли ж цього ми не вчинимо, ми від них загинемо".¹¹⁸

Після поділів Польщі і ліквідації її як самостійної держави Австрія загарбала Галичину (в 1772 р.) і Північну Буковину (в 1774 р.). Під владу Росії потрапили Правобережна Україна (в 1793 р.) і Волинь (1795 р.). Росії дісталися також білоруські й литовські землі та частина польських територій, приєднаних у 1815 р. під назвою Царства Польського. Євреї цих земель перейшли відповідно в австрійське і російське підданство.

З загарбанням Галичини і Північної Буковини придунайська монархія стала найбільшим на Заході центром єврейства. Причому Галичина була "главным резервуаром австрийских евреев".¹¹⁹ За своєю чисельністю євреї займали п'яте місце в країні. А Відень за кількістю єврейського населення з усіх європейських столиць поступався тільки перед Будапештом.

Різно зросла також кількість російських євреїв, головню за рахунок нових територіальних придбань. З переходом під владу Росії Правобережної України й Волині більша частина українських земель об'єднувалася у складі Російської держави. Про цю подію народ висловився мудро і лаконічно:

Прилетіли із Москви три лебеді
Та принесли на криллячках три біди:
Перва біда — царю треба годити,
Друга біда — панам даром робити,
Третя біда — жидам хати топити.¹²⁰

Підставою для "третьої біди" служив той факт, що на території України, яка, крім Харківської губернії, входила до смуги постійної єврейської осілості, проживала основна маса російських євреїв.

Кількість єврейського населення в межах власне українських поселень Росії й Австрії, за даними І.Житецького, становила близько 2 мільйонів. Центром єврейських поселень були старі польські володіння — Галичина, Привіслянський і Півд. — Зах. край, де єврейське населення в окремих округах сягало 20 %, а в середньому становило понад 13 відсотків.¹²¹

Як раніше у Польщі, євреї Австрії і Росії, проживаючи у містах, лишалися вільними людьми і мали своє самоврядування. "Євреї в малорусских провинциях Австрии — в Угорской Руси, Галиции и Буковині — с 1868 г. и юридически, и фактически, — свідчить Житецький, — пользуются не только всеми судебными и имущественными правами, но и в политическом отношении являются полноправными гражданами Австрийской империи".¹²²

Те саме пише енциклопедія про російських євреїв: "При присоединении польских областей к России евреи превратились в русских подданных, уравненных в правах с местным городским населением".¹²³ Зміна підданства нічого істотного не внесла ні в становище, ні в характер занять євреїв. "Питейные и арендные промыслы, избыточное и отсталое ремесло, мелкая торговля и факторство, ростовщичество и иностранная торговля — эти основные в шляхетской Польше профессии евреев остаются характерными для них и в России".¹²⁴

Наймасовішим заняттям євреїв по обидва боки російсько-австрійського кордону лишалося корчмарство. Споювання населення було надзвичайно вигідною, прибутковою справою і — що дуже важливо — безперешкодною з боку властей, навіть, навпаки, заохочувалося ними. На заході України вживання спиртного входило в обов'язок селянина, було якщо не справою своєрідного патріотизму, то принаймні одним із різновидів панщини.

"...Деякі пани, — читаємо у Франка, — мали звичай розділювати зі своїх гуралень горілку на хлопів: річно мусить хлоп узяти і випити стільки і стільки кварт чи гардів і, розуміється, заплатити або відробити. Таким делікатним способом пани приучували нашого хлопа довгі часи до п'янства, щоби потому могли сказати всім реформаторам: що, ви хочете для хлопа людських прав?"

Глядіть, яке то гидке бидло! Правда, австрійський уряд багато разів заборонював сей гарний звичай, не приписаний у жоднім інвентарі, але звичай держався декуди аж до самого 1848 року”.¹²⁵

В Росії українські землі входили до складу так званих привілейованих губерній, де протягом 150 років, з 1712-го по 1863-й, існувала система винних відкупів. Купці платили державі відповідну суму, а за це діставали право безконтрольної торгівлі спиртними напоями. Оскільки Україна завжди перебувала в центрі російських, польських і єврейських інтересів, то вона мала той сумний “привілей”, що на її території існувала найбільш розгалужена мережа закладів для безоглядного спювання народу. “Якщо у Великоросії і Сибіру на один шинок припадало 1800–1900 чоловік, то в привілейованих губерніях — 329”.¹²⁶ На середину XIX ст. у дев’яти українських губерніях Росії (без західних земель) лише винокурних заводів нараховувалося 2638.¹²⁷

Про атмосферу п’яного чаду, що огорнув усю територію України, з переконливістю першоджерела розповідається в десятитомному рукописному “Щоденнику” Якова Андрійовича Маркевича, який він вів протягом п’ятдесяти років, з 1717-го по 1767-й. У своїх записках Маркевич щоденно занотовував: “подпіяхом”, “гораздо подпіяхом”, “зело подпіяхом”, “праздновали з шумом пянственним”, “ліки со тімпаном були — насилу ушол”, “разохотившись — подпіяхом”, “подпіяхом до утра”, “подпіяхом з дамами”, “були підпили”, “куликовали”, “подпіяхом отчасти”, “водковали зело”, “подпіяхом жестоко зело” і т. д.¹²⁸

На Полтавщині ще в 40-х роках XIX ст. серед місцевого панства існувало своєрідне товариство випивак під назвою “Мочеморди”. Як відзначав О.Кониський, це соціально-патологічне явище, породжене атмосферою кріпосництва і народного безправ’я, панувало на таких широких просторах, що сховатися від нього ніде було навіть передовим людям свого часу (В.Закревський, Г.С.Тарновський, Н.А.Маркович, А.В.Капніст та ін.). Були навіть спроби втягнути в це болото великого Шевченка.¹²⁹

Цар Олександр I, який сам відзначався надмірною схильністю до алкоголю, в 1816 р. побував у Києві. Своє враження од візиту на Україну він передав

словами: "Винництво призвело Малоросію до цілковитого виснаження; вона перебуває в такому стані, як людина розслаблена".¹³⁰

Розповідаючи про побут стародавніх германців, які мали згубну звичку захоплюватися пивом і грою, Енгельс висловив припущення, що "коли б уже тоді була винайдена горілка, то хід світової історії, напевно, був би інший".¹³¹ У пізнішій праці він пояснював свої слова: "Коли араби навчилися дистилювати алкоголь, їм і на думку не спадало, що вони цим створили одне з головних знарядь, з допомогою якого будуть винищені корінні жителі тоді ще навіть не відкритої Америки".¹³²

Горілка в руках колонізаторів була й справді одним із головних знарядь економічного визиску і духовного поневолення трудящих. Позбутися цього лиха було мрією не одного покоління українців.

У повісті І.Франка "Великий шум" селяни по скасуванні панщини в Галичині мріють, як поліпшити своє становище. В їхніх планах на перше місце висувається боротьба із споюванням народу. "І жидів витиснемо з сіл, — міркують уголос селяни, — бо яке їх тут діло? Вони землі не обробляють, навіть кілька грядок коло коршми скопати самі лінуються та хлопських бабів кличуть. Лише горівку продають та зтягують людей у свою лихву. То — п'явки, то — вороги народні. Зробити так, аби їм місця в селі не було, нехай забираються зо шумом".¹³³

У Росії й Україні існував у минулому сторіччі справжній масовий рух за народну тверезість. І треба визнати, що навіть офіційна влада, зацікавлена в прибутках від виноторгівлі, не чинила опору цьому рухові. На заваді йому стояли тільки євреї. В статті "Меры правительства относительно трезвости" газета О.Герцена "Колокол" писала: "Гражданские власти нисколько не противодействовали распространению трезвости. Противниками ее заявили себя евреи, и особенно те из них, которые непосредственно заинтересованы в процветании откупа".¹³⁴

Споюючи і розоряючи населення, відкупники і корчмарі наживали величезні багатства. З цього погляду значний інтерес становить постать Я.А.Маркевича,

автора цитованого "Щоденника". Як пише проф. М.І.Марченко, життєвий шлях Маркевичів є показником нравів XVIII ст. та цілковитого беззаконня, завдяки якому усілякі ділки без найменших заслуг перед козацтвом пробиралися в середовище старшини, казково багатіли.

Родоначальник Маркевичів, дід автора "Щоденника" Марко Аврамович, був євреем-вихрестом, який у 60-х роках XVII ст. поселився в Прилуках, займався орендами, а найбільше торгував горілкою. На цьому він нажив немалі скарби та маєтності, завдяки чому йому вдалося віддати дочок заміж за поважних осіб із генеральної і полкової старшини.

Старша дочка Марка Аврамовича красуня Настя, будучи вдовою після першого шлюбу із стародубським полковником Міклашевським, у 1708 р. вдруге вийшла заміж за старого вдівця гетьмана Скоропадського. Можновладна гетьманша одразу ж зайняла керівну роль у всіх урядових справах. Таке її становище в гетьманському уряді Івана Скоропадського влучно відображено в народному прислів'ї: "Іван носить плахту, а Настя булаву". Старший і найспритніший син Марка Аврамовича Андрій ще до одруження сестри з гетьманом займав посаду глухівського сотника. Настя, ставши гетьманшею, зробила його лубенським полковником, а потім утвердила на посаді генерального підскарб'я, що дало можливість останньому придбати нові численні землі, маєтності та здобути інші скарби.

Син Андрія, автор "Щоденника" Яків Маркевич, навчався в Київській академії, був вихованцем Феофана Прокоповича. Хоч після смерті Скоропадського, цього, за словами Шевченка, "гетьмана дурного", новий гетьман Данило Апостол та інші старшини ненавиділи Маркевичів і не допускали їхнього службового просування, Яків примудрився втертися в довір'я до чернігівського полковника Павла Полуботка. Він одружився на дочці Полуботка, а з призначенням останнього наказним гетьманом опинився в ролі генерального підскарб'я, як колись його батько.¹³⁵ З цього ж генеалогічного дерева походять відомі історики XIX ст. — брати Яків і Олександр Маркевичі та їхній далекий родич Микола Андрійович Маркевич.

Серед найбільших євреїв-відкупників передреволюційного часу можна назвати Гінцбурга, Райха, Зіскінда, Герцеля, Горвіца, Лохвицького та ін.¹³⁶ “Король шинків” Росії Євзель Гінцбург виріс саме на дріжджах шинкових відкупів. Його син Горацій Гінцбург був засновником величезних золотопромислових підприємств, у тому числі відомих Ленських копалень, на яких царські сатрапи розстрілювали робітників.

Виноторгівля — одне з головних, але не єдине джерело казкового збагачення єврейської буржуазії. Поряд з горілчаним промислом у руках євреїв була майже повністю торгівля іноземними товарами. Російський публіцист Іван Аксаков у відомому дослідженні про українські ярмарки засвідчує: “Почти вся торговля иностранными товарами, привозимыми через сухопутную границу, производится евреями, как русскими подданными, так и австрийскими. Броды, Бердичев и Дубно — главные двигатели этой торговли”.¹³⁷

Сучасне містечко Броди на Львівщині довгий час було одним із найбільших у всій Австро-Угорській монархії осередків торгівлі, справедливо назване Трієстом на континенті. Місто відоме з XII ст. і майже цілковито заселене єврейською людністю, від чого жартома його називали ще галицьким Єрусалимом. Розташоване на самому австро-російському кордоні, воно в 1779 р. одержало право вільного міста, у зв'язку з чим могло безмитне торгувати з усіма країнами світу. У XVIII ст. обсяг торгівлі Бродів перевищував торговий оборот усієї Галичини. У XIX ст. це було найбільше на території Галичини місто після Львова. Через Броди проходив головний шлях контрабандної торгівлі з Росією.

Нинішній райцентр Житомирської області Бердичів був раніше повітовим містом, розташованим на стикові трьох губерній — Подільської, Волинської і Київської. У 2-й пол. XVIII ст. став швидко заселятися євреями й незабаром перетворився на своєрідну фінансову столицю Півд. — Зах. краю. В середині XIX ст. там проживали 41 тисяча чоловік, з них 36 тисяч, або 88 відсотків, були євреї.

Як свідчить радянський дослідник С.Боровий, Бердичів у першій пол. XIX ст. був великим банкірським центром тодішньої Росії взагалі. У ньому, починаючи

з 30-х років, виникло кілька єврейських банкірських домів, які відігравали помітну роль у господарському житті Правобережної України. За офіційними даними, в Бердичеві 1849 р. нараховувалося 8 банкірських домів, але фактично їх було більше. На Золотій вулиці в місті були розташовані контори банків, навколо яких роїлася маса різних посередників, комісіонерів, маклерів. Бердичів був резиденцією Йосипа Гальперіна (помер у 1865 р.), головного представника Гальперіних — найбільшої на Україні банкірської родини, діяльність якої була пов'язана головним чином з цукровою промисловістю.¹³⁸

“Основные свои операции бердичевские банкиры производили на Киевской контрактной ярмарке... Тесная связь существовала у бердичевских банкиров с банкирскими домами Петербурга, Москвы, Вильны, Варшавы, Риги, а особенно Одессы. Они были связаны также со многими заграничными банкирами”.¹³⁹

Про розмах діяльності фінансово-торговельних тузів Бердичева можна прочитати в підручнику з історії промисловості на Україні: “Бердичівські банкіри мають зносини в Одесі майже з усіма тамтешніми банкірами через часте придбання у них переказів на закордонні міста. Постійні ж рахунки ведуть в Одесі з торговими домами Рафаловича, Ефруса і Гальперіна; в Москві — з Марксом, Ценкером і К.”, в Петербурзі — з Штигліцом і кілька з Гасером; у Вільні — з Гайманом, у Варшаві — з Розеном, Еттейном, Френкелем, Гіршендорфом і Равичем; у Ризі — з Берманом. За кордоном вони вели операції в містах таких країн, як Австрія, Пруссія, Італія, Франція, Бельгія, Швейцарія, Англія і т. д.”.¹⁴⁰

Дуже швидко на одне з перших місць висунулася Одеса. Майже з самого заснування (1795 р.) у місті почав діяти ряд торгових домів, що займалися банківськими операціями. На початку XIX ст. більшість їх була в руках переважно греків та італійців. Поступово їх витіснили представники єврейського торгово-позичкового капіталу. Завдяки майже неподільному їхньому пануванню “Одесса служила денежным и кредитным рынком не только для своего района, но и для всех черноморских и азовских портов, а частью и для Москвы”.¹⁴¹

Один тільки одеський банкір Рафалович, який вийшов з лихварів, у 1858 р. робив банкірські операції на 15 млн. крб. сріблом. "Він, по суті, тримав у своїх руках всі грошові ринки Півдня".¹⁴²

Засновником і главою банкірського дому Рафаловичів в Одесі був Федір Рафалович, який прийняв християнство, ходив постійно в церкву і був навіть старостою церкви. Граф С.Ю.Вітте, відомий державний діяч царської Росії кінця XIX — початку XX ст., який знав цю сім'ю і під час свого навчання в Новоросійському університеті підтримував з нею дружні стосунки, свідчить, що "фирма его (Ф.Рафаловича. — Авт.) была одна из самых больших, лучших фирм в Одессе".¹⁴³

Коли Федір Рафалович помер, справа його перейшла до синів. Главою фірми став Олександр Федорович. Брат Олександра Герман, наживши великі багатства, жив паризьким рантьє. Син Германа А.Г.Рафалович з 1894 по 1917 р. був представником інтересів російського міністерства фінансів у Парижі. "Одеські банкіри-лихварі, - читаємо в Нестеренка, — зв'язані через морський порт з багатьма торговими центрами, кредитували чорноморські, азовські і дунайські порти, багато міст Великої Росії, Тбілісі і мали своїх агентів або філії в Лондоні, Стамбулі, Калькутті та ін.".¹⁴⁴

На початку XX ст. Одеса перетворилася вже в могутню цитадель монополістичного капіталізму на Україні, в якій, проте, неподільно панували єврейські, іноземні та російські фінансово-промислові тузи. Це насамперед Соколовський, Шполянський, Розенштейн, Рабинович, Гопнер, ФальцФейн, Річер, Ген, Грієвс, Ельворті, Гессен, Дьомкін та ін. У 1914 р. в Одесі діяло 24 банки, 40 страхових контор, понад 320 торгових домів, переважно єврейських. "Одеське товариство фабрикантів і заводчиків" об'єднувало 1.100 товариств і самотійних капіталістів. На чолі товариства стояв єврей Саул Соколовський. У 1915 р. він проголосив: "Весь південь, весь Чорноморсько-Азовський район є тепер не тільки житницею Європи — в ньому майбутнє всієї російської промисловості". Політику великих монополій, виразником якої був Соколовський, називали "пансаулізмом"¹⁴⁵ підкреслюючи цим домінуюче становище єврейського елементу.

Факти свідчать, що євреї переважали в усіх галузях української економіки, за винятком, можливо, важкої промисловості, в якій вони також були не останніми, хоч і поступалися перед іноземним та почасти російським капіталом.

У першій половині XIX ст. Волинь була головним на Україні центром по виробництву сукна. З 16 суконних фабрик, що працювали в губернії, 11 належало євреям. Решту 5 вони також орендували в поляків.¹⁴⁶

Серед власників цукрових заводів на Україні були євреї Бродський, Гальперін, Еттінгер, Зайцев, Балаховський, Френкель, Ліберман, Закс та ін. Тільки братам І.М. та А.М.Бродським (перший жив у Києві, другий — в Одесі) належало 17 заводів, які на початку 90-х років виробляли 1/4 всієї рафінадної продукції в Росії. Про київського брата — Ізраїля Бродського — Вітте писав: “Можно сказать, что он был одним из самых главных капиталистов всего Юго-Зап. края”.¹⁴⁷ Все його величезне багатство перейшло до рук одного з синів — Льва Бродського. Він, як і батько, також жив у Києві, хоча більшу частину року проводив за кордоном — на курортах, де грав у рулетку.

У торгівлі цукром питома вага єврейських купців була ще більшою, ніж у його виробництві, і сягала 60–70 % всього товарообігу цукрової промисловості.¹⁴⁸ Українці Терещенко і Ханенко, яких тепер висувають на передній план, як доказ існування й української буржуазії стояли на останньому місці після єврейських, російських і польських цукрозаводчиків.

У початковий період залізничного будівництва в Росії, коли панував принцип приватного будівництва й експлуатації залізниць, на чолі приватних товариств стояло кілька осіб, про яких можна сказати, що вони являли собою залізничних королів. “В государстве, — писав Вітте, — создались как бы особые царства — железнодорожные, — в которых царили маленькие железнодорожные короли вроде Полякова, Блюха, Кроненберга, Губонина и пр. и пр.”.¹⁴⁹

Перші три з названих тут були євреями за походженням. Із залізничних тузів найбільше прославився Самуїл Соломонович Поляков. Кар’єра цього

неписьменного білоруського єврея почалася на Україні, де він у Харківській губернії утримував поштову станцію. Тодішній міністр пошт і телеграфу Толстой, проїжджаючи якимось поштовим трактом, закріпив цього чоловіка, який йому чимось догодив. У віддяку за це Толстой "вивів Полякова в люди"¹⁵⁰ — як висловився Вітте. З допомогою Толстого, у якого він орендував землю, Поляков одержав концесію на Козлово-Воронізько-Ростовську залізницю. Потім фінансував будівництво Курсько-Харківської, Харківсько-Азовської, Фастівської, Бендеро-Галицької та інших залізниць.

С.С.Поляков поклав початок цілій династії Полякових. Разом з братами Лазарем і Яковом заснував низку великих банків і промислових товариств. Наймогутнішим банкіром Москви, наприклад, був Лазар Поляков, у руках якого була не тільки його банкірська контора, а також два найбільших московських банки — Міжнародний і Земський. Завдяки цьому, пише Вітте, Поляков "имел весьма сильное влияние на экономическую жизнь города Москвы и Московской губернии".¹⁵¹

За особливу протекцію Поляковим цар Олександр III зажадав від московського генерал-губернатора Долгорукого залишити свій пост. Щоб полегшити російському фінансовому капіталові конкурентну боротьбу з банкірами Поляковими, Микола II поставив завдання: "освободить Москву от еврейского гнезда".¹⁵²

Незважаючи на це, банкірський дім довгий час не здавався і юридично існував до самої смерті Л.Полякова у 1914 р. Поляков-старший помер ще раніше, у 1888 р., в чині таємного радника (найвищий цивільний чин імперії), ставши почесним громадянином м.Єльця і кавалером багатьох російських та іноземних орденів. Главою династії став син Самуїла Полякова, який переважно жив у Парижі і в Петербург приїздив лише зрідка.

Другим після Полякова і першим на Україні залізничним магнатом був єврей-вихрест Іван Станіславович Бліох. Свою діяльність він розпочав "простим подрядчиком-єврейчиком", який брав підряди на будівництво якої-небудь станції чи платформи. Одружившись на доньці московського лікаря Кроненберга і заснувавши у Варшаві банкірську контору, він почав будувати

цілі залізниці, зокрема Лодзінську. Незабаром Бліох опинився на чолі Південно-Західної залізниці — однієї з найбільших залізниць імперії. Олександр III називав цю дорогу "жидовской".¹⁵³

Про Бліоха й таких, як він, ділків Вітте писав: "С громадним впливом и с громадним состоянием, пользовавшиеся громадним авторитетом, благодаря своим железным дорогам и банкам. Раз кто-либо находился во главе железных дорог, то, естественно, он находился и во главе тех или других банков, так как все денежные операции производятся через банк. Таким образом, благодаря всему этому, лица эти имели самое крупное общественное влияние; они имели влияние даже на высший класс имущественных лиц".¹⁵⁴

В інших ділянках економіки спостерігалася аналогічна картина. Напередодні першої світової війни лише в одному Києві євреям належало 34 різних заводи, 45 фабрик, десятки магазинів, аптек і складів.¹⁵⁵

Київ був найбільшим центром південно-західного млинарства. В ньому працювало 9 великих парових млинів, загальне добове виробництво яких становило 50 тис. пудів борошна. Млини належали акціонерним товариствам "Л.І.Бродський" (син і спадкоємець відомого цукрового магната Ізраїля Бродського), "Я.Кельбер", "Роговцев і Сніжко", а також приватним власникам Бяліку, Бліндеру, Яновському, Сергееву, Фрякову і Яковлеву. В руках лише Бродського була найбільша в усій Росії борошномельна фабрика, яка за добу переробляла 23 тис. пудів зерна, або майже половину 50-тисячної продукції всіх інших млинів Києва.¹⁵⁶

У п'яти українських губерніях (Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській і Полтавській) євреї були власниками 153 млинів, 34 виноробних заводів, 35 пивоварних заводів, 22 маслобойних заводів і 4, тобто всіх наявних, паперових фабрик. За кількістю названих підприємств євреї займали третє місце після поляків і росіян.¹⁵⁷

При обрахунку наведених даних національність власників визначалася на підставі їхніх прізвищ. Знаючи тенденцію євреїв заховуватися під українців,

поляків або росіян, можна з певністю сказати, що в названих губерніях домінуюче становище належало все-таки єврейському капіталові.

Крім великих тузів, як Рафалович і Гальперін, Бродський чи Бліох, над Україною хмарами носилася усіляка спекулятивна дрібнота, яка "з нічого" робила гроші. Для визначення людей цієї категорії в єврейській літературі існує навіть спеціальний термін "люфтменш", людина повітря.

"Мелкая аренда, корчмарство, шинкарство, грошевая торговля, посредничество и факторство создавали типичного "человека воздуха" (ходячее выражение евр. литературы, обозначающее человека, не имеющего определенных источников существования, неуверенного в завтрашнем дне). Этими профессиями вместе с ремеслом была занята подавляющая масса еврейского населения".¹⁵⁸

З числа продуктивних професій серед євреїв було поширене лише ремесло — кравецьке, шевське і столярне, але й воно, за визначенням авторів енциклопедії, "влачило жалкое существование".

Німецькі євреї не без підстав дорікали своїм російським одноплемінникам, що скрутне матеріальне становище, в яке наприкінці 60-х років минулого сторіччя потрапила більша частина євреїв Північно-Західного краю, "объясняется не беспорядком их, а их непригодностью к труду".¹⁵⁹

Класичний зразок "люфтменша", або просто шахрая, що живе з обману українця, гріє руки на його довірливості і провінційній темряві, виведено у драмі І.Карпенка-Карого "Сто тисяч". Пронюхавши, що біля заможного селянина Герасима Калитки можна пожитися, спритний єврей-проноза продає йому "сто тисяч" фальшивих грошей, які виявляються навіть не грішми, а мішком паперових обрізків. Калитка з горя вішається, а спритний фактор, видуривши кілька тисяч карбованців, передбачливо зникає.

У гонитві за наживою єврейський ділок не зупиняється перед жодним злочином, перед жодним порушенням закону чи суспільної моралі. "Колокол" Герцена у кореспонденції з Київської губернії повідомляв на початку 1860 р.

про відомого багатія Бродського, який, "воротившись из-за границы, привез с собой множество фальшивых ассигнаций и начал распространять их".¹⁶⁰

Вітте також згадує у своїх спогадах, що Бродський розбагатів "на Крымской войне путем подделки кредитных билетов".¹⁶¹

У відповідь на спробу генерал-губернатора приборкати спекулянта фальшивою валютою лікарі, агенти Бродського, отруїли свідків і тим сховали кінці в воду. Решту справи довершили асигнації Бродського, на цей раз справжні, а не фальшиві.

У тому ж "Колоколе" розповідалося про одеських євреїв, які систематично продавали українських дівчат у турецькі гареми. Торгівці жінками записувалися в турецько-молдавські піддані і з турецькими паспортами під виглядом іноземців без кінця переїжджали кордон туди й назад, вербували дівчат, обіцяючи їм золоті гори, а потім з фальшивими паспортами відвозили їх в Константинополь, де продавали на базарі ("там публичная девка считается товаром наравне с овцою"), а "брак" здавали в будинки розпусти.

"Со всех городов южной России привозились в Одессу девки, опутанные долгами рублей в 50 или 100, продавались здешним содержательницам, которые в свою очередь вербовали девок в Одессе, и все это отправлялось в Турцию на торговлю, словом, торговля шла в полном разгаре. Какая-нибудь жидовка ехала "путешествовать" за границу — с тремя "дочерьми", с "сыном", "женою сына" и "сестрою". Через несколько времени она возвращалась уже с одним сыном и турецкою подданною. Потом ехала опять за границу с "дочерьми" и так далее".¹⁶²

Лише в 1857 р. з Одеси для продажу в гарем і будинки розпусти Константинополя було вивезено таким чином до 200 українських дівчат. Своїми діями євреї не тільки економічно руйнували українців, а й завдавали великої шкоди народній моралі, сильно понижуючи її рівень. М.І.Костомаров свідчить: "Жившие в южных и западных губерниях знают, как часто иудеи развивают у поселян склонность к пьянству, охотно дают ему на борг водки, чтоб потом запутать, разорить, чтоб все достояние пьяницы перешло в их

шинки, как побуждают поселян на воровство и принимают краденые вещи, как услуживают разврату и соблазняют женщин, как умеют извинить всевозможные страсти, чтоб довести человека до положения, выгодного для себя, хотя бы окончательно разрушительного для него. Это делается далеко не по какому-либо глубоко безнравственному побуждению, не по склонности ко злу, а по холодности и безучастию к миру, стоящему за пределами иудейства".¹⁶³

Як уже відзначалося, євреї на Україні селилися головним чином по містах і торговельних центрах, де кількість їх наприкінці XIX ст. становила від 10 до 86 відсотків, а також у містечках, де співвідношення було ще вищим — від 30 до 90 відсотків.¹⁶⁴ У дев'яти українських губерніях Російської імперії нараховувалося 542 містечка з населенням 1547 тис. чол. Євреїв у цих містечках проживало 662 тис., або 41 відсоток.¹⁶⁵

У західноукраїнських землях, що належали Австрії, найбільше євреїв жило на території сучасної Львівщини. На Закарпатті — в м. Мукачеві та деяких селищах і містах поблизу нього. На Буковині вони осідали головним чином у центрі краю — місті Чернівцях.

Від загальної кількості населення євреї, за даними переписів 1897 р. в Росії і 1900 р. в Австрії, становили: У Бродах понад 90 відсотків, Бердичеві — 88, Луцьку — 80, Балті — 79,3, Володимирі — Волинському — 75, Умані — 74, Дубні — 70,5, Радомишлі і Сквирі — 67, Острозі — 62,5, Кременчуку — 61, Вінниці — 58,5, Гайсині — 55, Станіславі (Івано-Франківськ) і Новограді-Волинському — 54, Могилеві-Подільському — 52,5, Барі — 51, Звенигородці — 48, Овручі — 42,5, Гусятині і Сокалі — 41, Василькові, Херсоні — 40, Проскурові (Хмельницький) — 39,5, Брацлаві — 39,2, Кременці — 39, Кам'янці-Подільському і Ковелі — 38, Одесі й Чигирині — 35,2, Житомирі, Таращі — 34, Чернівцях — 32, Ужгороді — 31, Кобеляках — 30, Самборі — 28,5, Львові — 28, Павлограді — 27, Золотоноші — 26, Гадячі — 21, Черкасах — 23, Єлисаветграді (Кіровоград) — 20, Миколаєві і Миргороді — 17,2. Лише в Києві, де євреям деякий час заборонялося жити, — 8 відсотків, Катеринославі (Дніпропетровськ) — 6,6, Харкові — 6,1.

На Україні євреї жили компактною масою, тоді як у Західній Європі вони були вкраплені тонким прошарком серед чужого населення. В Румунії, напр., один єврей припадав на 19 місцевих жителів, в Угорщині один єврей приходився вже на 22 жителі, у Моравії — на 46, Богемії — на 57, Пруссії — на 79, в європейській Туреччині — на 150, Швейцарії — на 386, Франції — на 785, Бельгії — на 2541, Іспанії — на 2806, Швеції — на 3646, а в Норвегії навіть ще менше: один єврей — на 69164 норвежці. І тільки на Україні євреї буквально заливали місцеву людність. Тут один єврей припадав, залежно від місцевості, на 5–7 українців. Навіть у Польщі їх було менше, там співвідношення становило один до семи.

Коментуючи цю порівняльну таблицю, Житецький пише: “Чем какая страна Западной Европы дальше отстоит от Малороссии, тем слабее в ней еврейское население. Малорусский народ, жительствуя в середине Европейского материка, оказался вместе с поляками и белорусами в центральном месте нынешнего еврейства”. На території України, Білорусії і Польщі тоді проживало “около 2/3 всех евреев земного шара”.¹⁶⁶

За своєю чисельністю євреї стояли на третьому місці після українців і росіян на сході та півдні України, на третьому ж місці після українців і поляків на заході краю. Така значна маса народу, у всьому відмінного від корінного населення, не могла не мати великого впливу на його побут, звичаї, засоби існування. Але справа не стільки в національних чи віросповідних особливостях євреїв, скільки в тому, що вони у своїй масі були зайняті не в сфері матеріального виробництва, а в сфері обігу та кредиту і таким чином жили фактично з чужої праці.

Цю немаловажну обставину завжди “забувають” ті, хто береться виступати в обороні “знедолених” євреїв. Апологети єврейської “непорочності” безоглядно кленуть так звану смугу осілості, за яку царизм загнав єврейське населення, розписують його муки і не хочуть взяти собі втямки — а чиї, власне, муки слід мати на увазі: муки євреїв чи українців?

Смуга осілості — це своєрідний умовний кордон, який офіційно євреям не дозволялося переходити. Правда, у межах кордону вони, як ми бачили, мали

вільні руки і цілковиту свободу для своїх дій. Географічний район, на терені якого євреї мали право вільного прожитку, не такий уже й малий. Це “всього-навсього” територія України, Білорусії і Королівства Польського — цілих трьох європейських держав. Ми припускаємо, що для єврейських апетитів цього могло бути мало. Общипавши травцю на Україні, вони ласо поглядали на леводи Росії, а їх туди не пускали. Але кожний народ тепер (як і в минулому) також живе в межах певної “смуги”, визначених державними кордонами. Їх нелегко переходити, хоч нарікань на “тісноту”, якщо такі й є, ніхто всерйоз не бере до уваги. Самі тільки єврейські достойники розмазують по лиці фальшиві сльози, нарікаючи на свою долю. Всюди ці “світові побродяги”, як висловлюється про них “Історія Русів”, ходили, так би мовити, пустопаш: об’ївши один район, переходили в інший. Тільки в Росії їм сказали: досить! Маєте землю — живіть, далі не ваше. Формально — це обмеження, але спробуйте в ньому розібратися.

У сучасній радянській Литві, як і в багатьох інших “скотарських” країнах, існує такий метод літнього випасу худоби (його називають прогресивним): лугові угіддя або певний масив, спеціально відведений для того, розгороджують на окремі ділянки, в яких по черзі і утримують стадо. З’їли тварини траву на одній ділянці, їх переводять на інші. Поки вони випасаються там, попередні тим часом “відпочивають”, на них наростає молода, свіжа паша. Так у національних заповідниках Індії, Африки утримують слонів та інших рідкісних тварин, аби вони раціонально харчувалися і не завдавали зайвої шкоди господарству.

Може, це порівняння видасться декому й грубим, але російський царизм зробив саме так: Україну й Білорусію він полишив євреям “на пашу”, і цілком свідомо, з урахуванням принаймні двох моментів. По-перше, він позбавляв російське населення від єврейського збиткування і в першу чергу звільняв од єврейської конкуренції російське панство. По-друге, царські політики розраховували, що тотальне “об’їдання” євреями української “ділянки” знесилить місцеву людність, зробить її не здатною до боротьби за свою національну незалежність і тим швидше приведе до покори. Це загальновідомий прийом імпералістичних хижаків: коли жертва не дає себе проковтнути, її спершу придушують, аби не могла пручатись. Для цієї мети всі

засоби добрі. Треба визнати, що цілі, яких добивався царизм, були ним значною мірою досягнуті.

Євреї мають право висловлювати своє невдоволення смугою осілості: вона прив'язувала їх до України, де легко можна було нарватися на козацьку піку чи гайдамацького ножа. Але в українців тим більше підстав бути невдоволеними з того, що їхня земля впродовж багатьох століть була місцем прикладання єврейських інтересів. Про наслідки єврейського тирлування на Україні, власне, і йдеться в цій праці.

У відомого українського соціаліста, особистого друга К.Маркса і Ф.Енгельса, Сергія Подолинського є брошура під досить виразною назвою "Про те, як наша земля стала не наша". В ній він наводить дуже повчальні обрахунки. "За всіх приходиться розплачуватися з жидами нам, українцям, — пише він, — бо в нашій землі найбільш жидів і найменш між ними справжніх робітників, а найбільше шахраїв...

У Київській, Волинській і Подільській губерніях проживало більш ніж 740 тисяч, а з них робочих людей: ремісників, та балагул, та водовозів — найбільш як 160 тисяч... Ніяк не вменшимо, як скажемо, що робочих жидів в тих трьох губерніях не буде й 200 тисяч, значить, не буде й третьої частини, а хіба четверта, а три четверті жидів живуть і багатіють з гандлю та з шахрайства. Подумайте тільки, що одних шинкарів з сім'ями там більше, ніж 110 тисяч, та лавушників більш ніж 120 тисяч. Так ми не помилилось, коли порахуємо, що з усіх жидів, що живуть на нашій землі, більш 1.000.000 тільки тим живуть і багатіють, що з нас кров ссуть".¹⁶⁷

М.П.Драгоманов, полум'яний борець проти царського самодержавства, "український Герцен", як називали його сучасники, так само засвідчує, що євреї на Україні — "элемент, не производящий ценностей. Более или менее все они могут быть подведены под категорию купцов... Этих купцов слишком много, а потому содержание их слишком дорого обходится рабочим классам".¹⁶⁸

"Самый многочисленный класс русских евреев бесспорно составляют купцы"¹⁶⁹ — читаємо в "Колоколе". "Евреи — торговцы главным образом"¹⁷⁰

— зауважує В.І.Ленін.

Для ілюстрації сказаного можна взяти Київську губернію, і ми побачимо, що основна маса тутешнього купецтва були євреї. За даними Й.Фундуклея, на Київщині в 1845 р. було 7493 купці. З них християн 1.110, або 17 відсотків, а євреїв — 6.383 або 83 відсотки.

Драгоманов вважав євреїв-торгашів "вредноэксплуататорским элементом".¹⁷¹ Задовго до Драгоманова цю точку зору поділяв російський поет Державін, який пропонував ввести проти євреїв обмежувальне законодавство, мотивуючи це "эксплоататорской деятельностью"¹⁷² останніх...

Справді, що таке купець і яка його соціальна природа? Купець — це капіталіст, який займається не виробництвом, а лише обміном продуктів (торгівлею). Купецтво як клас виникло внаслідок третього поділу праці, коли торгівля відокремилась від виробництва. (За першим поділом відбулося відокремлення скотарства від землеробства, а за другим — ремесла від землеробства, що привело до утворення міст). Цей клас, тобто купецтво, каже Енгельс, "не беручи ніякої участі у виробництві, захоплює загалом і в цілому керівництво виробництвом і економічно підпорядковує собі виробників, стає неминучим посередником між кожними двома виробниками і експлуатує їх обох. Під приводом звільнення робітників від труда і ризику, зв'язаних з обміном, розширення збуту їх продуктів аж до найдалших ринків і створення тим самим нібито найбільш корисного класу населення виникає клас паразитів, клас справжніх суспільних дармоїдів, який у винагороду за свої в дійсності дуже незначні послуги знімає вершки як з вітчизняного, так і з іноземного виробництва, швидко здобуває величезні багатства і відповідний їм вплив у суспільстві..."¹⁷³

У тотожних висловах характеризував роль купця єврейський літератор М.Вінчевський у своїх політичних сатирах "Видіння божевільного". Торгівців або посередників він зараховував до найшкідливішого типу грабіжників.

"Являясь простыми посредниками между производителями продуктов и потребителями последних, они, эти посредники, которых следует

вознаградить только за транспорт товаров с места на место, забирают в свою пользу значительную долю заработка труженика и сильно поднимают цены товаров; себе они, люди ничего не делающие и ничего не производящие, забирают и жир, и мясо, а трудовому народу оставляют только кости. Хитростью они отнимают плоды трудов у работников...".¹⁷⁴

Ця тирада дуже характерна для з'ясування ставлення євреїв-народників 70-х років до свого народу — народу "торговцев по преимуществу".

Хто були за національністю купці на Україні? У переважній своїй масі — євреї та росіяни. Енгельс відзначав "майже безприкладні здібності росіян до торгівлі в її нижчих формах, до використання сприятливих обставин і до нерозривно зв'язаного з цим ошуканства: адже недарма ще Петро I говорив, що один росіянин упорається з трьома євреями".¹⁷⁵

Незважаючи на таку високу кваліфікацію у справах ошуканства, російський торговий капітал у ряді випадків поступався перед єврейським. За твердженням Енгельса, у всіх слов'янських народів обмін промислових товарів на сільськогосподарські став "винятково монополією євреїв". "...Лихвар, трактирник, рознощик — надзвичайно поважна персона в цих країнах з рідким населенням — майже завжди єврей...".¹⁷⁶

В одному з перших нарисів історії КП(б)У автор нарису М.М.Попов, колишній секретар ЦК КП(б)У, аналізуючи соціально-політичну обстановку на Україні перед революцією 1917 року, відзначав: "В губерниях Киевской, Волынской, Подольской торговля почти целиком находилась в руках евреев. В Киевской губернии процент евреев, занимавшихся торговлей, вообще составлял 75,8 всех торговцев, в Подольской — 90,6". Єврейська буржуазія "безумовно доминувала над української, а часто даже и над російської".¹⁷⁷

Останні слова не слід розуміти, як полемічне перебільшення. Єврейська буржуазія й справді часто-густо домінувала над російською. Для прикладу пошлемося на Харків. Це місто і вся Харківська губернія лишалися поза смугою єврейської осілості, через що відсоток єврейського населення тут був порівняно невисокий. Зате кількість євреїв-купців у ньому була нечувано

велика. Так, з усіх 248 купців першої гільдії, що проживали в Харкові напередодні революції, євреїв було 208 чол., або 84 відсотки. Решту 40 купців становили "усі інші", в тому числі й 7 українців.¹⁷⁸

Услід за купівлею товарів на гроші з'явилася грошова позика, а разом з нею — процент і лихварство. Паразитизм єврейської буржуазії виявився найяскравіше саме в лихварстві, тобто в грошових позиках під високий процент, що було найжорстокішою формою експлуатації селян, ремісників, дрібних крамарів, причиною їхнього масового розорення.

"Ростовщический капитал, — пише радянський дослідник Боровий, — используя отсутствие источников организованного и дешевого кредита для мельчайшего, мелкого и среднего торговца, обращал его в объект своей эксплуатации. Само собою разумеется, что услуги ростовщика заметно снижали доходы мелких торговцев. Чудовищные проценты, уплачиваемые ростовщикам, в конечном счете перекладывались на потребителя, преимущественно наиболее неимущего — главного клиента мелких лавочников".¹⁷⁹

Якщо лихварство було страхітливим у центрі імперії, то "еще значительно торговко-ростовщическая эксплуатация проявлялась в полуколониальных окраинах царской России".¹⁸⁰ Особливо потворних форм вона набрала на Україні.

Євреї-лихварі були тут першими банкірами. Використовуючи відсутність будь-яких кредитних установ, багаті євреї відкривали в містах і торгових містечках так звані єврейські банки, з допомогою яких шляхом позичок неймовірно грабували місцеве населення. Пізніше, додає Боровий, "узнав выгоду их, стали открывать подобные банки и неевреи, чиновники, вдовы их и разночинцы, обладавшие иногда несколькими сотнями лишних рублей".¹⁸¹

Про українських євреїв-лихварів можна сказати словами Д.Хардкасла, автора книги "Банки і банкіри", яку Маркс цитує у своєму "Капіталі": "Євреї — ломбардники, лихварі і кровопивці — були нашими першими банкірами,

нашими первісними банковими баришниками, їх ремесло слід плямувати ганьбою...”.¹⁸²

Створюючи певні передумови виникнення капіталу, лихварство разом з тим гальмувало його розвиток, бо високий відсоток стримував потік капіталів на розбудову промисловості. Однією з причин економічної відсталості Галичини, наприклад, було те, що “купці, - як пише відомий історик В.Голобуцький, — наживали на лихварстві великі прибутки і тому не були зацікавлені вкладати капітали в промисловість”.¹⁸³ А в Галичині, як відомо, особливу роль відіграло єврейське купецтво, найпоширенішою сферою діяльності якого були зовнішня торгівля і лихварство.

Лихварство завдавало величезної шкоди також українському селу. Воно призвело до розорення селян і навіть поміщиків, концентрувало гроші, землю та інше майно в руках лихварів. У гонитві за прибутками євреї по-варварському експлуатували придбані ними маєтки, вели екстенсивне господарювання. Вивчаючи аграрні відносини пореформної України, К.Маркс про тодішню Харківську губернію занотував: “Перехід маєтків з одних рук в інші відбувається в найширшому масштабі; багато з них потрапили до рук євреїв та іноземців. Прибуток від землі ледве сягає половини того, що можна б одержати при іншому, кращому господарюванні”.¹⁸⁴

Ці слова Маркса відносяться до 1876 р. Того самого року письменник Федір Достоевський зробив аналогічний запис: “Вот жида становятся помещиками — и вот повсеместно кричат и пишут, что они умерщвляют почву России, что жид, затратив капитал на покупку поместья, тотчас же, чтобы воротить капитал и проценты, — иссушает все силы и средства купленной земли”.¹⁸⁵

Засилля євреїв було однією з головних причин нерозвинутості капіталістичних відносин на Україні і майже повної відсутності української національної буржуазії, яка, мов курча в яйці, не могла пробити потрібної товщі російсько-єврейсько-польської конкуренції. Якщо в незалежних країнах місцева буржуазія користувалася протекціоністською системою, яка проводилася в широких масштабах і в більшості випадків доходила навіть до повного усунення будь-якої іноземної конкуренції, то для колоніально-залежної

України про це нічого було й думати. З цього погляду на особливу увагу заслуговує доля чумацького промислу в Україні.

Чумацтво існувало протягом чотирьох століть — з другої половини XV ст., тобто з часу виникнення, і до кінця XIX. Після землеробства і скотарства воно вважалося одним із найважливіших занять сільського населення і було наймасовішим.

Чумацтво розвивалося спочатку як торговий промисел, що згодом перетворився на торгово-візницький. Предметом чумацького візництва були, крім традиційної риби й солі, кам'яне вугілля, яке почали використовувати як паливо на промислових підприємствах, будівельні матеріали, цукор, імпорتنі й експортні товари. Про розміри транспортних перевезень можна судити з того, що в середині XIX ст. в Одесу щороку прибувало до 700 тисяч возів, які привозили щонайменше 60 млн. пудів різних вантажів. "Перевезення на чумацьких возах становило не менше 50 %, а можливо, навіть значно більше всіх вантажів, що тоді транспортувалися".¹⁸⁶

За відсутності залізниць і слабого річкового транспорту чумацтво становило основний вид транспорту на Україні. Воно могло відіграти і почасти відіграло важливу роль в економічному житті краю, сприяло зміцненню господарських зв'язків і торговельних відносин між окремими районами України, а також між Україною та сусідніми територіями.

Проте на цьому не вичерпувалась історична місія чумацтва. Торгово-візницький промисел, за умов нормального розвитку, повинен був викликати майнову нерівність і соціальне розшарування селянсько-козацької маси і таким чином породити численні кадри національної буржуазії та її антиподу — пролетаріату. Саме з числа багатих чумаків у процесі первісного нагромадження капіталу повинна була витворитись українська буржуазія, якій належало зосередити у своїх руках усі "нитки і торговельного... і промислового капіталу".¹⁸⁷

Однак цього, як відомо, не сталося. Радянський історик І.Слабеев, автор монографічного дослідження про чумацтво, змушений констатувати, що

“кількісно група заможних і багатих чумаків (цих потенційних українських капіталістів) була порівняно невелика”.¹⁸⁸

І це при масовому характері чумацького промислу! Слабеев не пояснює причин такого становища. А справа в тому, що в умовах кріпосництва і колоніалізму основна маса чумаків була не вільними робітниками, що працювали на себе, а кріпаками, які, за словами К.Маркса, “належать безпосередньо до числа засобів виробництва”¹⁸⁹ і є власністю поміщика. Ці чумаки-кріпаки працювали на збагачення своїх гнобителів і, навіть випадково розбагатівши, не завжди могли позбутися свого кріпацького стану. Першою основною умовою буржуазної підприємницької діяльності Ф.Енгельс вважав безпеку самого купця і його власності.¹⁹⁰ Такої безпеки деспотичні порядки кріпосницької Росії не могли гарантувати українцям.

Зате євреї, будучи вільними людьми, мали повну свободу комерційної діяльності, що й дало їм змогу захопити у свої руки всі вигідні промисли і торгівлю. “Порабощенное состояние земледельцев, — писав М.Костомаров, — причина, повод, что иудеи продолжали держать в руках промышленность и торговлю”.¹⁹¹

Можна припустити, що частина кріпаків з числа державних селян, які не відбували панщини, могли б вибитися із злиднів, але їм, як і всім чумакам взагалі, буквально поперек дороги поряд з чужинцем-поміщиком стояв ненависний єврей-шкуродер. Орендуючи поміщицький маєток, він брав непомірно високу плату за користування степами, де чумаки випасали худобу, і водопоями, обдирав навіть за проїзд через орендовану ділянку, що робило нерентабельним візництво, економічно не вигідним сам чумацький промисел.

“Орендарі, - читаємо в Слабеева, — брали плату не тільки за випас і водопій, але і за проїзд через орендовану ділянку... Інколи корчмарі вимагають, щоб у них купували горілку і взагалі всіма способами, хитрістю або погрозами і обманом, обирають чумаків... Власті, як правило, завжди були на стороні власників і орендарів... Вони затримували чумаків, якщо ті відмовлялись платити “потерпілим”, і таким чином примушували підкорятись

несправедливим вимогам. Інколи з чумаків жорстоко знущались, били, тримали під арештом”.¹⁹²

Для успіху чумацького промислу немаловажне значення мав стан шляхів, мостів, перевозів, якими доводилося користуватися чумакам. Але орендар, зацікавлений у зискові, найменше дбав про належний стан доріг. “Постійне зростання витрат чумаків на утримання худоби, на оплату проїзду через численні мости, греблі і перевози негативно відбивалось на чумацькому промислі, а це гальмувало розвиток торгівлі”.¹⁹³

Поява залізниць привела до остаточного занепаду чумацтва. Так, блискуча можливість створення своєї національної буржуазії, надана українцям історією, залишилася нереалізованою. Проти українця, що, розбагатівши на чумацтві, хотів би вирватись на дорогу вільного підприємництва, стояла глуха стіна чужонаціонального здириства, якої в умовах колоніальної залежності України не можна було ні обійти, ні переступити. Первісне нагромадження капіталу, що відбувалося в процесі чумацького промислу, зводилося до того, що капітал осідав не в надрах нації, а в глибоких кишенях єврейського та російського панства, яке безсоромно грабувало українського чумака.

Закривати на це очі або приховувати правду — значить створювати враження, що в українців були рівні з іншими можливості, яких вони з власної вини не зуміли використати. Це не що інше, як спроба виправдати колонізаторів і звести наклеп на український народ. Маючи на увазі цю нерівність, Костомаров вимагав “возбуждать в нашем народе сильнейшую конкуренцию против евреев, дабы не дать им возможности иметь в чем бы то ни было монополии в нашем крае”.

“При полной обоюдной свободе, — продовжував він, — при сообщении нашему народу средств стать в полную конкуренцию, — если иудеи возьмут над нами верх, тогда уже мы не можем жаловаться: значит, мы не способны бороться с ними, тогда как до сих пор, если б мы и были на это способны по своей природе, то стояли долгое время в невозможности употребить свои способности и силы”.¹⁹⁴

М.Костомаров виявляв глибоке розуміння соціальних процесів, коли говорив, що український народ в умовах кріпацтва "мог только через промыслы, ремесла и торговлю возвыситься и противодействовать сколько-нибудь роковой судьбе, постоянно осаживавшей его все глубже и глубже в печальную яму бесправия и страдательного терпения. Так действительно и было на Западе, где среднее сословие (буржуазия) поставило оплот произволу баронов и хотя все-таки не вывезло с собою разом всего низшего класса, но по крайней мере действовало постоянно на этот класс и послужило на будущее время горнилом народной самобытной цивилизации, действовавшей на развитие равноправия. В Польше и Малороссии эта роль не досталась народу: ее заняли иудеи...".¹⁹⁵

Таким чином, євреї у своїй масі були не просто представниками експлуататорської верхівки, їдцями-нахлібниками, а виступали в ролі гальма суспільного прогресу на Україні.

І.Слабєєв у своїй книжці покликається на "одного з багатіїв" села Вереміївки на Полтавщині (автор не називає навіть його прізвища), який, ліквідувавши чумацьку справу, скупив аж 100 десятин землі і "жив собі, приспівуючи".¹⁹⁶

Такий воістину разючий результат первісного "нагромадження" капіталу для українців: один заможний чумак на всю 30-мільйонну Україну! Не менш разючою є спроба Слабєєва видати свого вереміївського негоціанта мало не за українського Ротшільда, який, розжившись на ваксу до чобіт, "жив собі, приспівуючи". Як треба не поважати український народ, щоб підсовувати йому на духовну поживу отакі псевдонаукові помийки!..

Доля чумацького промислу на Україні, крім усього іншого, зайвий раз підтверджує правильність марксистських положень про нерівномірність соціально-класового складу різних націй, про "нації торгіві і нації мужицькі".¹⁹⁷

Енгельс називав Ірландію "селянською нацією" і всі слов'янські народи зараховував до "переважно землеробських".¹⁹⁸

Ленін про білорусів, литовців, латишів писав: "главным образом крестьяне".¹⁹⁹ Про українців зауважував також: "Украинская народность (насчитывающаяся в России и в Австрии около 30 миллионов)... является в преобладающей своей части земледельческой".²⁰⁰ Щодо Галичини уточняв: "Не надо забывать, что промышленность в Галиции совсем не развита, что украинское население в большей своей части земледельческое, что в городах живет лишь небольшой процент украинцев, что украинские крестьяне и земледельческие рабочие крайне придавлены как в интеллектуальном, так и в материальном отношении".²⁰¹

Ленін визначав велику строкатість у національному відношенні міст України, писав, що поляки і росіяни на Україні, так само як німці в Прибалтиці, "дворяне и интеллигенция".²⁰² Вказував на те, що "евреи — торговцы главным образом".

²⁰³

Зауваження Леніна про "нації мужицькі", слушно відзначається в "Українському історичному журналі", вказує на ослаблення національного дворянства у деяких народів. Воно або загинуло в боротьбі з іноземними загарбниками, або прийняло здебільшого культуру, мову й віру панівної нації, як це сталося в Литві, Білорусії та на Україні...²⁰⁴

Але якщо правильним є твердження про фактичну відсутність на Україні свого національного дворянства, цього, за словами Луначарського, "першого мислячого класу",²⁰⁵ то ще правильніше сказати про відсутність української національної буржуазії. Свого часу це визнавалося й керівними органами КПРС. Так, у заяві ЦК КП(б)У до Виконкому Комінтерну (червень 1927) вказувалося: "До революції ми майже не мали в місті української буржуазії і міської інтелігенції".²⁰⁶

У підручнику з історії партії також визнавалося: "Украинской крупной буржуазии, украинских крупных помещиков не существовало в природе, за исключением немногих единиц".²⁰⁷

М.Шаповал, діяч Центральної Ради, відомий своїми працями з історії революції на Україні, написаними вже на еміграції, цілком слушно вживав до українців означення "неповної нації", тобто народу, соціально-класовій структурі якого бракувало певних компонентів, у даному разі класу поміщиків і капіталістів. Так само про євреїв можна було сказати, що їм бракувало трудящих класів — робітників і особливо селян.

Це гостро відчули єврейські інтелігенти, опинившись у 70-х роках ХІХ ст. в ролі революційних народників. Становище єврея-народника справді було "довольно трагическое. Он в рядах своего родного народа не находил элементов "рабочего сословия": здесь не было ни крестьянства, ни фабрично-заводских рабочих".²⁰⁸

Але одна річ, коли євреї не мали "рабочего сословия", і зовсім інша — коли нація, як українці, не мала "керівних класів" і складалася майже з трудящого люду. Проте подібне становище не є специфічно українською рисою розвитку. Воно властиве багатьом (якщо не всім) колоніальним і залежним народам. Навіть у такій державі, як колишня Османська імперія, де турки були панівною нацією, розвиток буржуазних відносин розпочався спочатку серед немусульманських народів. Склалося так, що ремеслами і торгівлею — саме тими галузями економіки, де насамперед міг визріти капіталістичний уклад, — займалися в імперії не турки, а переважно греки, вірмени і євреї.

"Быстрое развитие буржуазных отношений среди греков, армян и евреев, — читаємо в дослідженні на цю тему, — привело к тому, что первая буржуазия Турции была преимущественно нетурецкой по своему происхождению, по своей национальной принадлежности... Большинство национальных промышленных предприятий Турции до первой мировой войны также было в руках национальной буржуазии. Превращение Турции в полуколонию западных держав, вмешательство империалистов в ее внутренние дела усилили уродливый характер этнического развития народов Турции: турки стали угнетенным народом, эксплуатируемым иностранным капиталом, в то время как и сами они угнетали другие народы, зачастую более развитые в социально-экономическом и этническом отношениях".²⁰⁹

Іншими словами, правлячі турки в економічному відношенні перебували в значно гірших умовах, ніж політичне залежні від них євреї, вірмени і греки. Інонаціональна буржуазія ставала все багатшою і впливовішою, тоді як турки все більше й більше відтіснялися, за словами Енгельса, "на задній план".²¹⁰

Прусська держава не була залежною країною, і євреї там, як і взагалі на Заході, становили мізерний відсоток щодо німецького населення. В 70-х роках XVIII ст. єврейська колонія в Берліні, напр., нараховувала трохи більше 4 тисяч чоловік. Але вони, користуючись особливими привілеями, швидко зростали на силі.

"Первые ряды нарождавшейся в царствование Фридриха II крупной буржуазии в столице Пруссии занимали, кроме французов, почти исключительно евреи. Еврейская колония наравне с французской стала вскоре ядром промышленного и интеллигентного населения... Стремление Фридриха к обогащению страны способствовало тому, что евреи, особенно берлинские, собрали большие капиталы и стали крупной экономической силой. Семилетняя война (велася проти Росії), во время которой многие евреи разбогатели, еще более подняла социальное положение берлинского еврейства, ставшего провозвестником капиталистического развития".²¹¹

У Польщі пани-шляхтичі здавна, за висловом І.Франка, "привикли були не рушитися ані кроку без єврея". Ф.Енгельс відзначав, що "в усій Польщі німці та євреї становлять основне ядро городян, які живуть з промислів і торгівлі".²¹² Незважаючи на те, що ці етнічні групи, тобто німці і євреї, становили зовсім незначну меншість населення, вони "перешкодили створенню в Польщі польських міст з польською буржуазією. Своєю окремою мовою, своєю відчуженістю від польського населення, тисячею своїх різних привілеїв і положень про міста вони утруднили здійснення централізації, цього наймогутнішого політичного засобу швидкого розвитку всякої країни".²¹³

Характеризуючи становище Польщі в другій пол. XVIII ст., Енгельс зазначав, що однією з причин її занепаду була "нестача сил для розвитку буржуазії".²¹⁴

Навіть у Великоросії буржуазія була настільки політичне відсталою, що вона “не сыграла, — за словами Покровського, — той роли, какая выпала на долю ее западноевропейских сестер и предшественниц. Ей не удалось создать буржуазную демократию по примеру Англии и Франции, ей не удалось даже стать соправителем при феодальной монархии, как это было в императорской Германии”. Саме тому в Росії “победа буржуазной революции была невозможна, как победа буржуазии” (Ленін).²¹⁵

Що й казати про Україну, яка, потрапивши, за висловом історика, “у московську матню”, перетворилася із самостійної держави в колонію Росії. Щоб зручніше грабувати поневолений народ, на Україні було остаточно знищено залишки політичної автономії. Існування ж українців як нації заперечувалося взагалі.

У цих умовах торгівля і промисловість перебували майже неподільно в руках російської і єврейської буржуазії, а згодом ще й іноземців. Усі ці зайти так рясно обсіли українські міста, що українською в них лишалася іноді сама назва. Крізь товщу чужонаціональних елементів на поверхню життя могли видобуватися лише поодинокі паростки місцевої буржуазії, та й то не інакше, як тільки шляхом зради національних інтересів і дезертирства у ворожий табір (Скоропадські, Терещенки, Родзянки). Якщо ж окремі патріоти наважувалися лишатися зі своїм народом, їх неминуче чекало банкрутство, так грубо й неоковирно підлаштоване, що не викликало сумніву в його політичному походженні (Яхненки, Симиренки, Алчевські).

Щоб було зрозуміло, про що йдеться, нагадаємо, що вихідці з кріпаків цукро заводчики Яхненки, які мали мужність признаватися до свого народу і не цуратися рідного слова, були розорені нащадками колишніх своїх великоруських панів. Л.П.Симиренко за політичні переконання побував у Сибіру, після чого змушений був відмовитися від комерції і зайнятися наукою. Його вбито уже в радянський час (1920 р.), могилу в Млієві розрівняно, а натомість споруджено пам'ятник І.Мічуріну.

Промисловця і банкірського діяча Алчевського, родина якого лишалася вірною ідеям національної незалежності України, довели до фізичної загибелі. Характерно, що єврея О.Ф.Рафаловича, який прогорів на валютних

спекуляціях, виручила від банкрутства казна, видавши 1200 тис. крб. позики, щоб розрахуватися з кредиторами. Коли ж у скрутне становище потрапив українець Алчевський, Міністерство фінансів відмовило в позиці, що й послужило причиною його самогубства у 1901 р.

Подібно до німців і євреїв у Польщі, росіяни, поляки і євреї на Україні мали згубний вплив на українські міста і на долю українського народу взагалі. Вони перешкодили створенню українських міст з українською буржуазією, утруднили процес консолідації української нації і тим самим робили фактично неможливим досягнення успіху національно-визвольних змагань українців упродовж цілих століть. Українські міста, перенаселені чужоземними зайдами, були гніздовиськами колоніалізму й національної зради замість того, щоб стати центрами патріотичного руху українців, подібно до того, як це було в інших народів.²¹⁶

Загальновідомо, що класи капіталістів і поміщиків становлять керівну силу будь-якої буржуазної нації.²¹⁷ Позбавлене цієї керівної сили, українське суспільство являло собою картопляне поле, на якому могли безборонне випасатися російські, єврейські, польські та інші гнобителі. Корінне населення України — робітників і селян — безпardonно експлуатував весь цей Інтернаціонал колонізаторів.

Українці перебували на становищі гіршому, ніж ірландці, про яких Енгельс писав Марксу, що "вони більше не почувають себе дома в своїй власній країні... (Слова Шевченка: "на нашій не своїй землі" були сказані ще раніше)... Систематичним гнобленням вони штучно перетворені в цілком зубожілу націю".²¹⁸

Малочисельність і економічна слабкість українських землевласників і буржуазії утруднювала розгортання роботи в народі через брак коштів, які були для цього потрібні. У статті "З новим роком" (1897) І.Франко скаржився:

"Люди знайшлися б, робота б ішла, та нема грошей. І стидно зробиться, коли подумаєш, що живемо в віці капіталізму, коли по інших краях люди мають

мільйони на заведене зносин між землею й Марсом. Невже ж ми одні не тільки нещасні, але й жебраки між народами?..”²¹⁹

Сам Франко, який один міг замінити собою цілу академію наук, не мав за що придбати гасову лампу для роботи, а в листі до Івана Белея (вересень 1881) бідкався, що збирається до Дрогобича, але не знає ще, “в кого позичити чобіт”, бо його власні “рознеслися геть”.²²⁰

Тоді як українці не мали за що взути Франка або викупити з неволі Шевченка, “знедолені” іудеї Рафаловичі, Бродські, Гальперіни, Полякови, Бліохи могли змагатися своїми багатствами, нагробованими на Україні, з царствующими домами Європи.

Мартін Лютер нарікав на долю свого народу: “За попуском Божим, ми, німці, повинні віддавати своє золото і срібло в чужі країни, збагачувати весь світ, а самі залишатися старцями... Франкфурт — це срібна і золота діра, через яку з німецької землі витікає все, що тільки створюється і росте у нас”.²²¹

Усе, що створювалося руками українського народу і родило на нашій землі, витікало з України через бездонні діри у Бродах і Дубні, Бердичеві й Одесі, Петербурзі й Москві. Скільки разів українці пробували добитися чого-небудь і щоразу були розчавлені — політичне й економічно. Великий народ був зведений до становища безправного раба, а його багатства віддані на поталу чужоземній банді колонізаторів.

Яскравим свідченням цього може бути порядкування єврейського елемента в економіці Галичини, зокрема в Бориславо-Дрогобицькому промисловому районі.

Сучасний Борислав, колиска нафтової промисловості республіки, у 50-х роках минулого століття був невеликим підгірським селом, навколо якого купчилися такі ж стародавні села, що на початку ХХ ст. злилися в одне місто. Дрогобич — давній центр солеваріння, нафтоочисної та озокеритової промисловості на Підкарпатті. Розташовані поряд, ці міста становлять один великий промисловий комплекс Західної України.

Як тільки було винайдено ефективний спосіб очищення нафти і промислове її застосування, звістка про це рознеслася по всьому краю. В район Дрогобича-Борислава почали злітатися любителі легкої наживи. “Сюди, — читаємо в Історії міст і сіл УРСР, — як за золотом у Каліфорнію, прибувало багато ділків, серед яких було немало авантюристів, що мріяли лише про те, як би швидше збагатитись за рахунок визиску місцевого населення”.²²²

Історія міст і сіл промовчує: хто ж вони, оті авантюристи, що злетілися грабувати український народ? Іван Франко на це відповідає: євреї!

“Всі, а особливо жиди, — пише він у повісті “Боа констріктор”, - лавою поперли в Борислав, хто з готовими грішми, а хто й так, на щастя. Почалася боротьба, якої досі не бачила Галичина. Слизький, влізливий елемент жидівський, мов вода під час повені, вдирався у всі закутини, всі шпарки, кишів, немов тисячі хробаків, показувався всюди, де його ніхто й не надіявся. Докладне знання простого люду, умілість використувати його, ошукувати в дрібницях на кожному кроці — надавали жидам велику перевагу... Тисячі й тисячі робітників гинуть за марний зиск, а жиди збивали тисячі і мільйони”.²²³

Таку ж правдиву картину пограбування українських селян малює автор і в повісті “Борислав сміється”. Старий бориславський робітник Матій говорить: “Жидівня крутилася та гомоніла коло кожної хати, пестилася, як ті пси, до кожного господаря, насилу тягла до коршнів або й таки в хатах поїла людей, видурюючи по кусникові ґрунту під заколи... А скоро, собачі діти, обдурили чоловіка, виссали з него все, що можна було виссати, тоді гей же на него! Тоді він і пияк, і лайдак, і псяпара, тоді його і з коршми витручують, і з власної хати виганяють. Страшно збиткувалися над людьми!”.²²⁴

Бенедьо Синиця, керівник бориславських пролетарів, з болем спостерігає, як “збагачені жиди гордо їздять в пишних повозах, строяться (одягаються) в дорогі шати і бризкають болотом на темну, похилену товпу”.²²⁵

Герман Гольдкремер, недавно ще "простий, невчений жид-онучкар", стає найбільшим бориславським тузом. Гольдкремер і його сусід Леон Гаммершляг — це два бориславські "головачі", два найбільших підприємці. Письменник називає їх: "оба вовчі горла", "жиди-деруни". Вони та подібні їм "видурювали запівдармо ґрунти у бориславських мужиків", а самих пускали "з торбами". "Поліція місцева була в руках вїта, а вїт в руках жидівських, — ну, і велись порядки".²²⁶

На насильственне обезземелення українського селянства вказує й Історія міст і сіл. У ній сказано: "За короткий час уся земля в Бориславі опинилась в руках спекулянтів та великих землевласників, — бориславські селяни були експропрійовані".²²⁷

Але знову-таки: хто ті спекулянти, в руках яких опинилася земля бориславців? Автори і редактори "Історії", боячись, очевидно, звинувачення в антисемітизмі, не наважуються назвати хижаків їхнім власним ім'ям, хай краще читач думає, що українці грабували самі себе...

Тим часом відповідь на питання дає сама статистика національного складу населення Борислава. У 1880 р. там жило 2266 душ "української породи", як каже Франко, тоді коли євреїв було понад 6800 чоловік,²²⁸ тобто втричі більше.

У випадку з Бориславом маємо класичний приклад первісного капіталістичного нагромадження на західноукраїнських землях. Це визнає й офіційна історіографія, хоч тверезому глуздові наперекір уперто твердить, що цей процес відбувався тут, "як у всіх країнах". У тім то й річ, що зовсім не такі умови, за яких люди вступають у стосунки між собою в процесі виробництва, каже марксистська наука, "змінюються від країни до країни, а в кожній країні в свою чергу — від покоління до покоління. Тому політична економія не може бути однією й тією самою для всіх країн і всіх історичних епох".²²⁹

Ясніше, здається, сказати не можна. Особливість економічних процесів на Україні полягала в тому, що нагромадження капіталу відбувалося не в руках українців, а в руках їхніх інонаціональних і, зокрема, єврейських експлуататорів. Це, отже, є разом з тим класичним зразком колоніального

пограбування українського народу. Цей неприємний для колонізаторів факт і намагаються приховати, розглядаючи явища поза часом і простором.

—

- [116] А.Ефименко. Южная Русь, т.2, с. 110–111.
- [117] М.П.Драгоманов. Евреи и поляки в Юго-Зап. крае, с. 136–137.
- [118] “Укр. істор. журнал” (далі УІЖ), 1966, № 2, с. 111–112.
- [119] БСЭ, т.24, с.58.
- [120] Історичні пісні. К.,1961, с.363.
- [121] И.Житецкий. Евреи в Южной Руси. “Киев. Старина”, 1901, № 1, с.78.
- [122] И.Житецкий. Вказ. праця, с.76.
- [123] БСЭ, т.3, М.,1930, с.72.
- [124] БСЭ, т.24, с.58.
- [125] І.Франко. Твори, т.19, с.328.
- [126] О.Нестеренко. Развитие промысловости на Украине, К.,1959, с.225.
- [127] “Русский вестник”. М.,1858, т.18, кн.2, с.38.
- [128] Цит. за кн. И.Прыжов. История кабаков в России, с.204.
- [129] А.Я.Кониский. Жизнь укр. поэта Т.Г.Шевченка, Одесса, 1898, с. 162–163.
- [130] О.Нестеренко. Вказ. праця, с.224.
- [131] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.19, с.435.
- [132] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.20, с.463.
- [133] І.Франко. Твори, т.8 с.26.
- [134] “Колокол”, № 77–78, 1 авг. 1860, с.647.
- [135] М.І.Марченко. Українська історіографія, К.,1959, с. 95–96.
- [136] И.Прыжов. Вказ. праця, с.252.
- [137] И.Аксаков. Исследование о торговле на украинских ярмарках, СПб. 1858, с.36.
- [138] Радянська енциклопедія історії України, т.І, К.,1969, с. 402–403.
- [139] С.Я.Боровой. Кредит и банки России, М.,1958, с.237.
- [140] О.Нестеренко. Вказ. праця, с.223.
- [141] С.Я.Боровой. Вказ. праця, с.238.
- [142] О.Нестеренко. Вказ. праця, с.223.
- [143] С.Ю.Витте. Воспоминания, т.І, М.,1960, с.219.
- [144] О.Нестеренко. Вказ. праця, с.223.
- [145] УІЖ, 1972, № 8, с. 65–71.
- [146] О.Нестеренко. Вказ. праця, с.247, 248.

- [147] С.Ю.Витте. Восп., т.І, с.178.
- [148] БСЭ, т.24. с.68.
- [149] С.Ю.Витте. Восп., т.1, с.389.
- [150] Там само, с.121.
- [151] С.Ю.Витте. Восп., т.3, с.486.
- [152] И.Ф.Гиндин. Неуставные ссуды государств, банка и экономич. политика цар. прав-ва, "Историч. записки", 1950, т.35. с.119.
- [153] С.Ю.Витте. Восп., т,1, с.194.
- [154] Там само, с.117.
- [155] С.М.Богуславский. Спутник по г. Києву, К., 1913.
- [156] Весь Юго-Зап. край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям. К.,1914.
- [157] К.Мацянский. Справочник к карте мельниц, винокуренных, пивоваренных, маслобойных и писчебумажных фабрик и заводов губернии Киевской, Волынской, Подольской, Черниговской и Полтавской, К., 1912.
- [158] БСЭ, т.24, с.60, 61.
- [159] История евр. печати в России, с.154.
- [160] "Колокол", № 60, 1 янв. 1860, с.497.
- [161] С.Ю.Витте. Восп., т.1,с.179.
- [162] "Колокол", № 47, 1 июля 1859, с.388.
- [163] Н.И.Костомаров. Иудеям, с.48.
- [164] БСЭ. т24. с. 60–61.
- [165] И.К.Вологодцев. Особенности развития городов Украины, Х.,1930, с. 127–128.
- [166] И.Житецкий. Евреи в Южной Руси. "К.Старина", 1901, № 1, с.79.
- [167] С.Подолинський. Про те, як наша земля стала не наша, с.56, 58–59.
- [168] М.П.Драгоманов. Евреи и поляки, с. 138–139.
- [169] "Колокол", № 85, 15 ноября 1860, с.707.
- [170] В.И.Ленин. ПСС, т.24, с.394.
- [171] М.П.Драгоманов. Евреи и поляки, с.139.
- [172] БСЭ, т.3. 1930, с.72.
- [173] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.21, с.160.
- [174] История евр. печати в России, с.226.
- [175] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.18, с.517.
- [176] Там само.

- [177] Н.Н.Попов. Очерк Истории КП(б)У. Х.,1931, с. 30, 67.
- [178] Весь Харьков на 1917 год (довідник), Х.,1917, с 298–306. Підрахунок зроблено за поіменним списком купців.
- [179] С.Я.Боровой. Вказ. праця, с.239.
- [180] Сов. Истор. Энциклоп. (СИЭ), т.12, М., 1969,с.221.
- [181] С.Я.Боровой. Вказ. праця, с.238.
- [182] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.25, ч.II, с.148.
- [183] В.О.Голобуцький. Економічна історія Укр. РСР, К., 1970, с.200.
- [184] Архив К.Маркса и Ф.Энгельса, т.13, М.,1955, с.270.
- [185] Ф.М.Достоевский. ПСС, т.10, СПб. 1895, с.218.
- [186] І.С.Слабеев. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні (Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII — п.п. XIX ст.). К.,1964, с. 63–64.
- [187] В.І.Ленін. Твори, т.3, с.57.
- [188] І.С.Слабеев. Вказ. праця, с.80.
- [189] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.23, с.675.
- [190] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.22, с. 31.
- [191] Н.И.Костомаров. Иудеям, с.48.
- [192] І.С.Слабеев. Вказ. праця, с.79.
- [193] І.С.Слабеев. Вказ. праця, с.79.
- [194] Н.И.Костомаров. Иудеям, с.57.
- [195] Там само. с.42.
- [196] І.Слабеев. Вказ. праця, с.126.
- [197] В.И.Ленин. ПСС, т.24, с.394.
- [198] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.8, с.50.
- [199] Ленинский сборник XXX, с.30.
- [200] Ленинский сборник XXV, с.276.
- [201] Там само, с.279.
- [202] Ленинский сборник XXX, с.30.
- [203] В.И.Ленин. ПСС, т.24, с.394.
- [204] УЇЖ, 1970, № 10, с.17 (Стаття А.П.Смирнова "Про виникнення національно-визвольних рухів у Росії").
- [205] А.В.Луначарский. Неизданные материалы. М.,1970, с.212.
- [206] Від I конференції до X з'їзду КП(б)У. Резолюції, К.,1934, с.127.
- [207] Н.Н.Попов. Очерк истории КП(б)У, вид.3, с.176.

- [208] История евр. печати в России, с.211.
- [209] Национальные вопросы в странах Ближнего и Среднего Востока, М.,1970, с. 81–82.
- [210] К.Маркс і Ф.Енгельс, Твори, т.9, с.25.
- [211] История евр. печати в России, с. 2–3.
- [212] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.5, с.54.
- [213] Там само. с. 325–326.
- [214] Там само, т.16, с.160.
- [215] БСЭ, т.8, М.,1927, с.188.
- [216] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.13, с.338.
- [217] Вопросы истории, 1955, № 7, с.76.
- [218] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.29, с.42.
- [219] І.Франко. Молода Україна, Львів, 1910, с.141.
- [220] Музей Івана Франка у рідному селі, с.46.
- [221] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.13, с.103.
- [222] Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. К.,1968, с.266.
- [223] І.Франко. Твори, т.5. с.214.
- [224] Там. само, с.345.
- [225] Там само, с.356.
- [226] Там само, с.475.
- [227] Історія міст і сіл УРСР. Львівська область, с.102.
- [228] І.Франко. Твори, т.5, с.477.
- [229] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.20, с.140.

РОЗДІЛ ІV

Єврейський чинник української економіки був настільки настирливий, всюдисущий і невтомний у досягненні своєї мети, що робилися неодноразові спроби стримати його агресивну активність, оту нахабну “єврейську влізливість”, як дуже влучно висловився письменник.

Уже відзначалося, що давньоруські князі, на видубицькому з’їзді в Києві 1113 р. постановили: аби позбутися нестерпного єврейського лихварства — вигнати євреїв за межі українських земель зовсім.

У ті далекі часи єврейську проблему подібним чином "вирішували" не тільки наші предки. В ряді країн євреїв також виганяли поголовно: з Англії в XIII ст., з Франції в XIV, з Німеччини, Іспанії, Португалії наприкінці XV ст. і т. д.

Вигнані в 1290 р. за указом Едуарда I, всі євреї Англії повернулися туди лише через 350 р. з дозволу Кромвелля, сучасника Б.Хмельницького. Вигнані з Німеччини внаслідок розпорядження імператора Максиміліана, євреї знайшли собі притулок у Польщі, Литві, на Україні. "Основной причиною этих преследований, — пояснює історична енциклопедія, — было противоречие интересов христианских и еврейских купцов и ремесленников".²³⁰

У чому полягало це "противоречие", ми бачили на прикладі України.

У 1096 р. Бржетіслав Чеський розпочав антиєврейську акцію, в ході якої забирав у євреїв майно і різні багатства. При цьому він підносив той виправдальний мотив, що єврейські багатства награвовані у християн. Мовляв, предки євреїв вийшли з Єрусалима ні з чим і навіть продавалися тоді по 30 душ за динар.²³¹

Однією з причин вигнання євреїв з Іспанії були інтереси національної єдності в боротьбі проти загарбників. Протягом VIII-XV століть народи Піренейського півострова вели збройну боротьбу за відвоювання (т. зв. Реконкіста) територій, захоплених арабами і берберами (ті й другі дістали загальну назву маврів). У ході боротьби були вигнані з Іспанії не тільки маври, а й євреї, які проживали тут з давніх часів. За королівським указом від 31 березня 1492 р. всі іудеї протягом трьох місяців повинні були прийняти католицьку віру або залишити Іспанію. Причому в останньому випадку все їхнє майно підлягало конфіскації на користь іспанської корони. Рятуючи свої багатства, частина євреїв перейшла в католицизм (цих вихрестів звали маррани, або "нові християни"). Запідозрені в "нещирому" ставленні до нової віри, вони стали потім жертвами інквізиції. Інша частина (сефарди) змушена була покинути країну і переселитися на Балкани. Таких нараховують, за різними даними, від 100 до 300 тисяч чоловік.²³²

У 1495 р. великий князь литовський Олександр Ягайло з причин, досі не з'ясованих, як каже Грушевський, наказав "жидову з землі нашеє вон

вибити". Вигнані з Литви, євреї переселилися частково у Крим, а частково в Польщу. Правда, вже в перших роках XVI ст. Олександр, ставши королем польським, знову дозволив євреям вертатися назад у землі В. кн. Литовського.

У другій пол. XVI ст. при завоюванні Полоцька російськими військами були взяті в полон місцеві євреї. На запитання, що з ними робити, Іван Грозний, великий князь і перший цар російський, відповів: "Согласных креститься — крестить. А несогласных утопить в реке Полоте".

За Петра I євреям дозволявся приїзд на короткий час для торгівлі на українських ярмарках. За царювання Катерини I, жінки Петра, і Єлизавети Петрівни, дочки його, були видані укази про вигнання євреїв за межі Росії і недопущення їх туди знову. В указі Єлизавети від 2 грудня 1742 р. цей захід мотивується таким чином: "Ныне нам известно учинилось, что оные жида еще в нашей империи, а паче в Малороссии под разньши видами, яко-то торгами и содержанием корчем и шинков, жительство свое продолжают, от чего не иного какого плода, но токмо, яко от таковых имени Христа Спасителя ненавистников, нашим верноподданным крайнего вреда ожидать должно. А понеже наше все милостивейшее матернее намерение (батьківське піклування, по-сучасному) есть от всех чаемых нашим верноподданным и всей нашей империи случится могущих худых следствий крайне охранять и отвращать, того для и сего в забвении оставить мы не хотя, все милостивейше повелеваем: из всей нашей империи, как из великороссийских, так и из малороссийских городов, сел и деревень — всех мужеска и женска пола жидов, какого бы кто звания и достоинства ни был, со объявлением сего нашего высочайшего указа, со всем их имением немедленно выслать за границу и впредь оных ни под каким видом в нашу империю ни для чего не впускать, разве кто из них захочет быть в христианской вере греческого исповедания, таковых крестя, в нашей империи жить им позволить, токмо вон их из государства уже не выпускать".²³³

Після опублікування цього указу з різних місць імперії стали надходити клопотання на користь євреїв. Українська генеральна військова канцелярія, напр., просила дозволити євреям приїздити, як і раніше, на українські ярмарки і торгувати в слобідських полках. Але на всі ці клопотання і

відповідне подання Сенату імператриця категорично відповіла: "От врагов христовых интересной прибыли не желаю".

З переходом Галичини під владу Австрії галицькі українці зробили спробу захиститися од конкуренції євреїв. Сподіваючись на підтримку нової влади, делегація львівських міщан звернулася до губернатора Галичини графа Пергена з проханням, щоб він заборонив євреям "всяку торгівлю".²³⁴ Прохання було залишене без уваги.

З аналогічним клопотанням звернулися до свого уряду московські і смоленські купці. У своєму листі вони скаржилися, що євреї "производят розничную торговлю ввозимыми самими ими из-за границы иностранными товарами с уменьшением против настоящих цен, тем самым здешней всеобщей торговле причиняют весьма чувствительный вред и помешательство. И сия против всех российских купцов дешевая товаров продажа явно доказывает не иное что, как тайный через границы провоз и совершенную утайку пошлин".²³⁵

Московські купці не вважали навіть за потрібне прикриватися фразами про захист релігії. Навпаки, вони підкреслювали, що "отнюдь не из какого-либо к ним, в рассуждении их религии, отвращения и ненависти", а винятково через матеріальні збитки, вони просять заборони євреям торгувати, вигнання тих, що вже оселилися, й виключення тих, хто таємно записався в московське купецтво.

Катерина II задовольнила це прохання. В указі від 23 грудня 1791 р. говориться: "Евреи не имеют никакого права записываться в купечество во внутренние российские города и порты, а только по указам нашим дозволено им пользоваться правом гражданства и мещанства в Белоруссии. Подтверждая о точном наблюдении изданных о сем постановлений, мы признали за благо распространить такое право гражданства, сверх Белорусских губерний, на Екатеринославское наместничество и область Таврическую".²³⁶

Цим указом була вперше встановлена так звана смуга єврейської осілості. Указ від 23 червня 1794 р. розширив межі цієї смуги. Євреям дозволялося "отправлять купеческие и мещанские промыслы в Киевской губернии, не

исключая г. Киева". Право проживання в Росії євреї мали таким чином у 15 губерніях: Бессарабській, Віденській, Вітебській, Волинській, Гродненській, Катеринославській, Ковенській, Мінській, Могилівській, Подільській, Полтавській, Таврійській, Херсонській, Чернігівській і Київській.

Маючи на увазі заходи, спрямовані на захист матеріальних інтересів російського купецтва, С.Подолінський відзначав, що "й тут зроблено не по правді з нашою Україною. До нас московське начальство пустило жидів, а в Московщину й ні. Бачите, московські купці не хотіли баришами ділитися з жидівськими та й впрохали начальство, щоб жидів до них з Польщі та з Литви не пускали".²³⁷

Царський уряд обстоював інтереси не тільки самих купців. У поміщицькій державі, на чолі якої стояв цар, що сам був перший поміщик імперії, в особливому фаворі перебувало дворянство. Піклуючись про його добробут, Катерина II віддала в розпорядження поміщиків найприбутковішу статтю доходу — винокуріння. Щоб мати уяву, що це значить, нагадаємо, що доход казни від податку шинків у 1859 р. становив 128 млн. крб., або 40 % усіх надходжень державного бюджету. Міністр фінансів називав цей податок перлиною імперських прибутків.²³⁸

Однак на заваді до монопольного права "пользоваться исключительно перед другими винокурением" стояли євреї. Щоб усунути цю перешкоду, в 1804 р., уже за Олександра I, онука Катерини, вийшло спеціальне "Положення", яке забороняло євреям займатися горілчанним промислом.²³⁹

Головним мотивом, точніше приводом для появи цього "Положення", було, зрозуміло, "піклування" про українських селян, яких спювали євреї. За цим приховувалося не що інше, як охорона поміщицьких привілеїв. Йшлося тільки про те, щоб спювання селянства залишилося монополією "благородного стану". Незважаючи на грізні вимоги "Положення", повністю "викурити" євреїв зі сфери винокуріння так і не вдалося. Та це й не входило в розрахунки уряду, який, крім економічних, мав ще й політичні цілі.

Справа в тому, що євреїв скрізь панівні нації використовували як знаряддя для придушення націй залежних і поневолених. Проповідуючи космополітизм, євреї тим охочіше топтали по чужих національних ідеалах, що не мали своїх. Це, звичайно, викликало спротив з боку тих, по кому вони топтали. Але незручності від ненависті гноблених сторицею окупалися привілеями і підтримкою гнобителів.

“В Галициї, — пише енциклопедія, — представителі єврейської буржуазії називали себе “поляками Моисеева закона”, навлекая на себя этим вражду боровшейся с поляками української буржуазії Галициї, а в Богемії — “німцями Моисеева закона”, что восстанавлявало против них чехов, в Венгрії они оказывались “мадярами Моисеева закона”.²⁴⁰

В дійсності ж, як відзначав Енгельс, у Польщі та Чехословаччині принаймні євреї, “коли вони взагалі належать до якої-небудь національності, в цих країнах є, безперечно, скоріше німцями, ніж слов’янами”.²⁴¹

Угорська буржуазія щодо євреїв була поблажлива, бо вона потребувала союзника в боротьбі проти сильної української меншості (закарпатських українців), і “поскольку євреї отказывались от всяких притязаний на особое национальное бытие и соглашались быть лишь “мадярами Моисеева закона”.²⁴²

Угорський письменник Бела Іллеш (за походженням єврей) у романі “Карпатська рапсодія” писав: “В Угорщині євреї, які розмовляють угорською мовою, вважалися за угорців. Під Карпатами за угорців вважали навіть тих євреїв, які не вміли говорити по-угорському. Вони потрібні були угорцям — у противагу русинам”.²⁴³

Один із персонажів роману, український священник Дудич, у розмові зі своїм сусідом євреєм-лікарем Севеллою робить слушний закид: “Під любов’ю до батьківщини угорці розуміють пригнічення всіх не угорців. Свобода для них означає цілковите безправ’я всіх громадян, які говорять не угорською мовою. А ви, євреї, підтримуєте таку любов до батьківщини, таку свободу! Хіба не так?”.²⁴⁴

Таку "любов" до батьківщини євреї підтримували скрізь. У Росії вони видавали себе за "росіян Мойсеевого закону". Випасаючись головним чином на українських та білоруських хлібах, вони всіляко ігнорували й висміювали українське та білоруське слово, топтали й принижували національну гідність цих народів, були знаряддям їх денаціоналізації й русифікації. Не кому іншому, як саме євреям належить "честь" першим кинути проти українців провокаційне звинувачення в сепаратизмі.

Оскільки це давня історія і її мало хто знає, нагадаємо коротко суть справи. До петербурзького журналу "Основа", редагованого П.Кулішем, надійшов анонімний лист, автор якого незаслужено дорікав редакції, що вона на означення євреїв вживає слово "жид". Мовляв, це ім'я "сделалось нарицательным словом вообще всякого плута и мошенника", а тому його вживанням робиться нібито спроба "пробудить средневековую вражду к еврейскому племени, вернуть свой народ ко временам Богдана".

У червневій книжці "Основи" за 1861 р. редакція опублікувала цей лист під назвою "Недоразумение по поводу слова "жид". Від себе вона пояснювала, що українці "называют евреев жидами не в презрительном, бранном, оскорбительном смысле", а за традицією, яка існує давно і в багатьох країнах. Інша річ, що слово "жид" в устах українців "означает и человека, о котором народ невысокого мнения, — известный нравственный образ которого не возбуждает к себе особенной расположенности". Але в цьому немає вини українців. Те, що український народ "смотрит на евреев не совсем дружелюбно", є результатом "тех притеснений которые он когда-то вытерпел от них".²⁴⁵

"Основа" у свою чергу висловила цілком слушний докір євреям. Вона писала, що епоха Богдана давно минула, але єврейське плем'я живе й досі особняком серед українського населення. "До сих пор оно не имеет ничего общего с нашим народом и не сделало ни одного шага к сближению с ним, а напротив нередко действует противно духу и пользам нашего народа". Стаття закінчувалася словами: "Для нации ничего не может быть вреднее, как существование посреди нее других народностей, которые держат себя в

стороне и равнодушны к ее судьбам или — что еще хуже — стремятся подчинить ее своей власти и своему влиянию. Взаимное сближение, просвещение понятий, изменение вредных общественных отношений — вот то дело, которому с пользой и успехом могут посвятить себя люди, желающие послужить своему народу”.²⁴⁶

На це місце статті, що й сьогодні звучить так актуально і злободенно, посипалися звинувачення. Єврейська газета “Сион”, що виходила в Одесі, в статті десятого номера (“Основа” и вопрос национальностей”) погодилася, що в слові “жид” справді немає нічого образливого. Але з вищенаведених слів робила несподіваний висновок, що “Основа” нібито проповідує “истребление и изгнание” євреїв. А в 21-му номері, відійшовши зовсім від теми полеміки, стала говорити про шкідливість української національної справи і небезпеку сепаратизму. Газета твердила: “Вообще стремления исключительно национальные никак нельзя назвать плодотворными... Особенно же бесполезны и даже вредны эти стремления, когда они имеют целью разъединить народы, которые по племенному родству или общим политическим и политико-экономическим интересам должны составлять одно целое”.

При цьому газета зверталася з закликом до російської громадськості “вынести свой приговор относительно спора “Основы” и “Сиона”.

Гідну відсіч “Сиону” дав М.Костомаров. У ґрунтовній, глибоко аргументованій статті “Іудеям” він показав провокаторський характер виступу газети. Іудеї з “Сиона”, писав він, “возбуждают против нас негодование великорусского патриотизма и даже, если можно, нерасположение правительства, выставив нас тайными зложелателями и разъединителями отечественной целости”. Подібну заяву він назвав доносом. “Иудеи теперь любимцы современной передовой России. Рассчитавши на это, они смело подают на “Основу” жалобу русской литературе”. “А что, если на этих евреев подал бы жалобу литературе простой малороссийский народ и представил бы во всех подробностях ту картину многовековых страданий, где евреи были вернейшими помощниками, слугами и нередко откупщиками прав его недругов?”.²⁴⁷

Костомаров процитував слова Куліша з його відповіді "Сиону", які дуже не сподобалися як самому "Сиону", так і деяким органам російської охоронної преси: "Не восхищаемся тем, что делали предки их (евреїв) на украинской почве, и не видим благословения небесного в том, что делают вообще Жиды в наше время везде, где им дозволено и не дозволено жить".

Після цих слів учений зауважує: "Все это совершенная правда: не один г. Кулиш, вся Малороссия в один голос скажет то же, не по одним умозрительным теориям о равноправности человеческого рода, а по житейскому опыту; а что истинно, то и разумно, и справедливо".²⁴⁸

Але справу було зроблено. Донос "Сиона" почуто. Одразу ж підняли голови пси великодержавництва й україножерства. Перші удари впали на саму "Основу" та пропаговану нею ідею українських народних шкіл. "Наступившая реакция, — писала згодом О.Єфименко, — в зародыше прервала начавшееся движение: после всего лишь двух лет существования "Основа" прекратилась; издательская деятельность для народа подверглась стеснениям; воскресные школы закрыты; местный язык, безусловно, изгнан из школ".²⁴⁹

Звинувачення в сепаратизмі було підхоплене відомим монархістом Михайлом Катковим, який у газеті "Московские ведомости" підказав Валугеву сумнозвісну формулу: "не было, нет и быть не может". Іван Аксаков, видавець газети "День", висловив гасло: "малорусское наречие — для домашнего обихода". Сучасна мовна політика в УРСР обома ногами стоїть на ґрунті цієї чорносотенної концепції. Тільки в 1905 р. Імператорська академія наук у відомій записці на ім'я царського уряду про скасування обмежень українського друкованого слова засудила позицію "Сиона" як ганебну.²⁵⁰

Не можна не відзначити, що тоді як українське слово всіляко душили репресіями, євреї мали значні можливості для задоволення своїх національно-культурних потреб. Принаймні набагато більші, ніж у наші дні в СРСР. Ще з сорокових років у головних містах єврейської осілості існували, створені спеціально для євреїв, казенні нижчі училища, а також училища для підготовки рабинів. Мовою викладання в цих закладах до середини 60-х років була німецька, близька і зрозуміла тим, хто розмовляв на жаргоні. У

Житомирі, Одесі, Вільні, Шклові, Варшаві існували єврейські друкарні, які друкували книги, підручники. Євреї мали свої газети й журнали: "Рассвет", "Сион", "Гамелиц", "Гакармель", "Гацефира", "Кол-Мевасер", "День", "Вестник русских евреев", "Заря" та ін.

Майже всі видатні єврейські письменники того часу були одночасно вчителями рабинських або казенних нижчих єврейських училищ. У порядку підтримки таких письменників міністерство освіти закуповувало їхні твори "целыми партиями и распространяло по казенным училищам. Таким образом, принаравляясь к тенденциям министерства и учебного начальства, любой писатель мог рассчитывать на дополнительный заработок к основному учительскому труду в виде распространения его произведений... Пусть по разным мотивам, но русское правительство, несомненно, шло рука об руку с еврейской интеллигенцией в борьбе против конфессиональной (церковної) устарелой школы во имя светского образования".²⁵¹

Тоді як по доносу "Сиона" був закритий єдиний український журнал "Основа", який до того ж видавався російською мовою, уряд брав під захист розмовну єврейську мову, а також літературу, що виходила цією мовою. Так, у 1862 р. "ученый еврей" (як на сучасну термінологію — консультант) при новоросійському і бессарабському генерал-губернаторі вніс пропозицію "о прекращении печатания сочинений на разговорном еврейском языке, в видах распространения между евреями знания языков русского и немецкого". З цього приводу виникло листування між міністрами внутрішніх справ і освіти, причому перемогла точка зору останнього, який відхилив пропозицію "ученого еврея", вважаючи, що "насильственное прекращение печатания книг на еврейском разговорном языке было бы мерою бесполезною и даже вредною".²⁵²

Ми вже не кажемо, що євреї, крім усього іншого, мали своє самоврядування, тимчасом як українці ще в XVIII ст. були позбавлені будь-яких залишків політичної автономії.

Випад "Сиона" проти українців характерний тим, що є зайвим доказом дрібного сервілізму і лакейського угодництва певної частини єврейства перед

силою й авторитетом влади. Такі люди не зупиняться перед тим, щоб завдати шкоди навіть власному племені. “Если кто хочет впасть в милость у правительства, путем лести и заискиваний добиться должности и разных отличий, — писала жаргонна газета “Кол Мевасер”, - тот прежде всего доносит на своих братьев и выступает с проектами, как притеснять евреев и издавать ограничительные законы”.²⁵³

Кожний єврей у світі знає, як багато важила в історії єврейської діаспори Польща. Тим часом саме євреї після поразки польського повстання 1863 р. особливо люто цькували не тільки учасників повстання, а й загалом Польщу, свою вчорашню батьківщину.

На сторінках одеської газети “Гамелиц” (видавалася єврейською і німецькою мовами) з ганебною статтею виступив один із найвидатніших представників тогочасної єврейської інтелігенції Л.Леванда. Розвівши густу демагогію, він намагався виправдати злочинну байдужість євреїв до польської революційної справи. Польща, бачте, протягом п’яти сторіч не зуміла справити на євреїв належного впливу, “третировала их, как пасынков”, “довела их до паразитства”, а тому “не вправе требовать от них сыновних чувств”.

“Евреи впечатлительнейший народ в мире: все цивилизации и народности, с которыми они сталкивались на пути своих странствований, оставили на них, их литературе и мирозерцании неизгладимые следы. Одна только Польша пронеслась над ними бесследно, и это потому, что она не хотела или не умела иметь на них влияние. Шляхетская гордость смотрела на евреев как на низких тварей — ну и были они низкими тварями, заботившимися единственно о своем пропитании и ни о чем больше. Встречая в стране только презрение, евреи не могли проникнуться любовью к ней... Вот почему они оставались равнодушными ко всему, что волновало эту страну, которая была для них торговым пунктом, ярмаркой, но не отечеством”.²⁵⁴

У недільному додатку до “Московских ведомостей” Каткова — “Современная Летопись” — за підписом “Русский Еврей” з’явилася стаття, в якій проходила думка, щоб у школах Царства Польського євреї навчалися не польською, а російською мовою. Вітаючи політику русифікації Привіслянського краю, автор у дусі доносивства застерігав уряд: “При настоящей скрытой борьбе с

поляками... опасно оставлять такую многочисленную массу евреев на попечении польских воспитателей".²⁵⁵

Жаргонна газета "Кол-Мевасер" на початку 1865 р. закликала євреїв "самым усерднейшим образом обучать своих детей русскому языку, так чтобы они ни одного польского слова не умели вымолвить".²⁵⁶

Як бачимо, "в суперечці слов'ян між собою" євреї завжди і без вагань ставали на бік дужчого, в даному разі царизму.

Курс на посилення русифікації національних окраїн, взятий урядом після поразки польського повстання, зустрів повну підтримку з боку єврейства. Заклики відмовитися від своїх національних особливостей і злитися з корінним російським населенням стали "доминирующим мотивом еврейской печати второй половины шестидесятых годов".²⁵⁷

Трибуна асиміляторської ідеології одеська газета "День" 1869 р. писала: "Полное сближение и слияние с коренным господствующим (!) населением — вот тот мессия, прибытия которого с таким трепетным ожиданием выжидает лучшая просвещенная часть наших евреев, вот тот идеал, с осуществлением которого неминуемо должна рушиться каменная стена, отделявшая и замыкавшая столько веков еврейский народ в тесную, резко отличающуюся всем своим жизненным строем корпорацию и приносившая столько вреда и ему самому, и тем народам, среди которых ему приходилось жить. Эта мысль разделяется теперь без исключения всеми, интересующимися еврейским вопросом".²⁵⁸

Тоді як посилення русифікації було справжнім національним лихом для неросійських народів, що дорожили своєю мовою, єврейська ж інтелігенція, "считавшая язык родной массы печальным и весьма вредным наследием мрачного прошлого, смотрела на замену жаргона русским языком как на крайне желательное и прогрессивное явление. Поэтому еврейские прогрессисты и стали самыми убежденными приверженцами русификационной политики русского правительства".²⁵⁹

Не задовольняючись цим, деякі органи єврейської преси прямо рекомендували урядові використати євреїв у ролі обрусителів національних окраїн. Той же одеський "День" вказував на "огромную роль, какую обрусевшие евреи могли бы сыграть в той исторической работе, которую совершает в западной окраине русская народность", роботі, "идеальной задачей которой должна быть полная ассимиляция разноплеменных элементов и слияние их с коренной русской народностью".²⁶⁰

Набиваючись в обрусителів неросійських народів, єврейські верховоди, як видно, мали на оці утвердитися в Росії у ролі своєрідних посередників між центральною владою і національними окраїнами. Подібно до того, як за старої Польщі вони взяли, по суті, "на відкуп" Україну і Білорусію, тепер їм хотілося б узяти до своїх рук справу русифікації всіх національних окраїн. Євреї нізачо не хотіли працювати, вони воліли тільки правити.

За визнанням самих єврейських авторів, "по вопросу о насаждении русского языка в окраинной школе еврейская интеллигенция, а вместе с ней и еврейская печать шли гораздо дальше русского правительства".²⁶¹

Звичайно, уряд добре розумів, що єврейське населення, яке відіграло таку велику роль серед міської людності південного заходу імперії, не може не бути важливим фактором зросійщення неросійських народів. Тому він підтримував євреїв там, де, за логікою своєї політики, мав їх утискувати. З цього погляду можна вважати характерним несподіваний вольт Петербурга в питанні про майно учасників польського повстання.

Скориставшись повстанням, царський уряд вирішив обмежити монопольне панування поляків на Правобережній Україні шляхом конфіскації майна польських землевласників та підприємців, які підтримували повстання. Спеціальним законом заборонялося продавати, дарувати, заповідати або віддавати в оренду конфісковані землі та маєтки особам польського походження і євреям. Незабаром, проте, для євреїв було зроблено виняток. 8 грудня 1868 р. було затверджено правила про оренду, в яких зазначалося: "Так как в Западном крае промышленные и торговые занятия находятся почти

исключительно в руках евреев (вдумайтесь в ці слова!), а вне их среды невозможно найти людей, способных управлять мельницами и заводами, для заведывания коими требуются известные технические познания и навык, то воспрещение отдавать им в содержание подобные оброчные статьи ставит новых русских землевладельцев в весьма затруднительное положение и может повести к уничтожению некоторых мельниц и заводов, что неблагоприятно отразилось бы как вообще на промышленности и хозяйстве, так и на деле водворения русских землевладельцев в Западном крае”.

На підставі таких міркувань уряд визнав, що “евреи могут быть винокурами и арендаторами корчмы, а также арендными содержателями и управителями состоящих при имениях мельниц, свеклосахарных, стеклянных, винокуренных и других заводов, заведывание коими требует технических знаний и некоторого оборотного капитала”.²⁶²

Як бачимо, усі дискримінаційні заходи щодо євреїв були, по суті, викликані міркуваннями захисту матеріального інтересу панівних класів панівної в даній країні нації. Це своєрідна протекціоністська зброя в боротьбі проти сильнішого і небезпечного конкурента. Щоправда, ці заходи, як і всяка політика утисків та обмежень, мало коли приводили до бажаних результатів. Скоріше навпаки. Вони тільки привчали обходити як несправедливі, так і справедливі закони. У цісарській Австрії, наприклад, куди входила Польща з її тодішніми західноукраїнськими землями, євреї юридично зазнавали великих обмежень. За словами І.Франка, вони були справжніми “мачушиними дітьми” в державі.

“Правда, — додає він, — євреї вміли обходити деякі з тих законів, жили по селах, держали коршми, хоч се було їм виразно заборонено; але робили се тільки з відома і з волі панів-шляхтичів, котрі з давен-давна, ще в старій Польщі, привикли були не рушитися ані кроку без єврея і котрих не відучили від того криваві лекції Хмельниччини та гайдамаччини, де народний гнів у однаковій мірі обертався проти панської самоволі, як і проти єврейського визиску та збиткування. Та, проте, євреї не мали однакових прав із іншими горожанами, а, обходячи несправедливі закони, вони тільки приучувалися до шахрайства, приучувалися не шанувати й обходити також справедливі закони. Тож коли ті несправедливі, просто на євреїв вимірені, закони були покасовані

потроху в 1848 р., а до решти у 1867 р., коли євреї на папері стали рівноправними горожанами, показалося швидко, що вони зуміли ту рівноправність обернути так, що витягали з неї для себе далеко більше користі, а поносили менше тягарів, ніж християни”.²⁶³

У світлі реальних фактів, а не вигадок єврейські жалі на дискримінацію, гетто, смугу осілості та інші утиски мають дуже відносний характер. Тому ми не схильні театралью заламувати руки і кричати про особливо гірку долю єврейства. Для українців, поляків і інших націоналів, які не бажали коритися російському самодержавству і воліли залишитися самими собою, існували свої гетто і своя смуга осілості — їхні межі були в сніговій пільмі Сибіру, далеко від обжитих земель України, на яких так успішно “страждають” діти Ізраїлю. Кордони, що розділяють сучасні держави, ідеологія, що, подібно до релігії в минулому, прищеплює людям дух ворожнечі, - це також своєрідна політична смуга осілості і гетто водночас, і в них замкнено цілі народи!.. І все ж історію визвольного руху не можна собі уявити без боротьби за емансипацію євреїв.

Епоха капіталізму, поваливши стіни фізичного і духовного гетто, вивела євреїв на шлях тісного зв'язку з життям народів, серед яких вони жили. Розпочався активний процес асиміляції євреїв, відзначений Леніним як безумовно прогресивне явище. “В усій Європі, - писав він, — падіння середньовіччя і розвиток політичної свободи ішли рука в руку з політичною емансипацією євреїв, переходом їх від жаргону до мови того народу, серед якого вони живуть, і взагалі безсумнівним прогресом їх асиміляції з навколишнім населенням”.²⁶⁴

Внаслідок буржуазних революцій XVII-XIX ст. у Західній Європі обмеження євреїв було скасовано. Одною з перших поставила в порядок денний єврейське питання Велика французька революція. Декрет Національних зборів від 27 вересня 1791 р. урівнював євреїв у правах з рештою християнського населення країни. Уже в епоху Наполеона I євреї могли вважати Францію своєю вітчизною, а французів — братами по батьківщині.

Під впливом Франції перші кроки в емансипації євреїв були зроблені в Німеччині, Італії, Англії, Угорщині. Протягом XIX ст. євреї здобули рівні права з корінним населенням усіх країн Західної Європи. Це стало доброю основою для широкого асиміляційного процесу та участі євреїв у внутрішньому житті європейських народів. Євреї, основна маса яких (86,5 відсотка) проживала в другій половині XIX ст. на Європейському континенті, перестали бути іноземцями в чужій державі, а почувалися повноправними громадянами своїх країн.

Багато представників єврейства швидко піднялися до вершин влади, відіграючи видатну роль у політичному, економічному і культурному житті цих країн. Знаменитий Дізраелі, виходець із торгової єврейської сім'ї, що перейшла в протестантство, став прославленим політичним і державним діячем Англії, творцем консервативної партії, графом Біконсфілдом. Він очолював уряд Великобританії в пору її найбільшої могутності і заслужено здобув титул "батька британського імперіалізму".²⁶⁵

"Ловкий, со спекулянтской жилкой и большим апломбом", як характеризує його енциклопедія, він домогся того, що Англія віддавала йому "чуть ли не божеские почести... День его смерти, 19 апреля 1881 г., чтится и поныне консервативной партией и двором как "День подснежника" — по любимому его цветку".²⁶⁶

Інший син Ізраїлю, Сесіль Родс, розширюючи володіння британської корони, здійснив загарбання величезних територій у Південній та Центральній Африці (частина цих територій англійським урядом була названа на його честь Родезією). Родс заснував низку компаній, які й досі входять до числа найбільших імперіалістичних монополій на африканському континенті. Шляхом спекуляції та експлуатації корінного населення він нажив колосальні багатства на алмазних та золотих копальнях Південної Африки. Ленін писав про Родса: "миллионер, финансовый король, главный виновник англо-бурской войны", що проповідував імперіалізм і застосовував "империалистическую политику с наибольшим цинизмом".²⁶⁷ Правлячі кола Англії створили культ Родса, як "великого строителя империи".²⁶⁸

На чолі австрійської зовнішньої політики довгий час стояв син єврейського банкіра барон Алоїз Еренталь. Розпочавши дипломатичну службу в 1877 р., він був послом у Бухаресті, Петербурзі, а закінчив свою кар'єру міністром закордонних справ Австро-Угорщини. Політика Еренталя була спрямована на роз'єднання балканських народів і підпорядкування їх австрійському впливові. Його стараннями, наприклад, німець князь Фердинанд Кобургський був проголошений болгарським царем, з мовчазної згоди якого Австрія загарбала Боснію і Герцеговину.

Подібно до того, як династія Ротшільдів майже неподільно панувала у фінансовому світі Англії і Франції, Герсон Блейхредер (1822–1893), тісно зв'язаний з Ротшільдами, був фінансовим королем німецького капіталу.

“Будучи личным банкиром Бисмарка и неофициальным советчиком Пруссии и германского правительства по финансовым делам (в 1871 г. он был вызван в Версаль для консультации по вопросу о контрибуции, налагаемой на Францию), Блейхредер пользовался большим авторитетом не только в финансовых кругах, но и среди дипломатов, высказывая им свои “мнения” и давая “советы”, которые не без основания принимались последними, как идущие непосредственно от самого Бисмарка. И действительно, он сильно влиял на политику Бисмарка”.²⁶⁹

Блейхредер розбагатів на залізничному будівництві, яке він за сприяння Ротшільдів провадив на Балканах. До речі, англійський барон Ліонель Ротшільд протягом двадцяти років (до своєї смерті в 1879 р.) був фінансовим агентом російського уряду. “Через его (Ротшільда) руки прошли все русские консолидированные железнодорожные займы”.²⁷⁰

Посиленню життєвих позицій євреїв сприяло те, що вони підтримували патріотичну боротьбу народів Європи. Під час революції 1848 р. вони повністю стали на бік визвольної боротьби угорців. Єврейське населення Італії брало активну участь у всіх рухах італійського народу, що прагнув до об'єднання країни.

Синами німецької вітчизни почувалися німецькі євреї. “Ми не іммігрували в Німеччину, ми тут народилися. Тому або ми — німці, або бездомні люди. Існує

тільки одне посвячення в національність — кров, пролита в спільній боротьбі своєї вітчизни”.²⁷¹

Автор книжки, звідки взято наведений вислів, слушно зауважує, що наприкінці минулого сторіччя ці слова відображали не тільки настрої переважної більшості євреїв, вони були частиною способу їхнього мислення.

Аналогічні настрої панували серед багатьох євреїв США, де конституція 1776 р. визнавала всі громадянські і політичні права за всіма, “хто вірить у Бога”, отже, і за євреями. Лише на колоніальній периферії Австрії і Росії, головним чином на українських територіях цих імперій, становище не можна було вважати нормальним. В.І.Ленін з цього приводу писав: “З 10,5 мільйонів євреїв на всьому світі трохи більше половини живе в Галичині і Росії, відсталих, напівдиких країнах, що тримають євреїв насильством у становищі касти. Друга половина живе в цивілізованому світі, і там нема кастової відособленості євреїв”.²⁷²

Ця заява була зроблена 1913 р. у полемічній праці “Критичні замітки з національного питання”. Важко сказати, наскільки сам Ленін вірив сказаному про насильство і касту. Швидше це була просто “політична” фраза, розрахована на те, щоб привернути на свій бік симпатії людей, на яких він мусив спиратися як на спільників у боротьбі проти царизму.

Справа не тільки в тому, що євреїв на австрійських і російських територіях України ніхто не тримав насильством на становищі касти. Якраз навпаки: українці в цих диких країнах були до такої міри принижені і безправні, що часто-густо змушені були запобігати ласки навіть у формально безправних євреїв.

Про це на весь світ заявив у 1848 р. з трибуни австрійського парламенту український депутат Капушак: “На 300 кроків від панського палацу ми мусили знімати шапку, а коли бідний селянин хотів чого від пана, то мусив дати євреєві “куку в руку”, бо єврей мав право говорити з паном, а бідний хлоп ні”.²⁷³

Своїм гнобительством і паразитизмом, своїм погірдливим, зневажливим ставленням до українців, як нації мужиків, “богообрані” євреї ізолювали себе самі, виклавши до себе неприязнь українського народу.

Одна річ країни так званого цивілізованого світу, де було вигідно і навіть почесне видавати себе за привілейованого француза, німця чи англійця. І зовсім інша — колоніальні закутки Австрії та Росії, де не кожний українець (особливо в Росії) мав мужність признаватися до своєї упослідженої нації. Україна була своєрідною “нічийною землею”, по якій потоптом ходили орди інонаціональних грабіжників колонізаторів. Євреї добре розуміли, що за таких обставин кидати в українців каменем значно вигідніше, ніж їх поважати. І вони охоче кидали усяким брудом, не забуваючи при цьому обстригти українську овечку раніше навіть, ніж це зробить її “законний” колоніальний володар.

Німецькі євреї правильно міркували: є лише одна посвята в національність — кров, пролита у спільній боротьбі за свободу своєї вітчизни. Але їхні українські одновірці дивилися на справу інакше. Проливати кров за Україну вони вважали для себе “нерентабельним”, “неприбутковим” ділом. Навпаки, український народ, захищаючи своє національне існування, змушений був проливати кров у боротьбі як проти російських, польських та інших гнобителів, так і проти їхніх єврейських прихвоснів. Тут уже ніяк не скажеш, що в українців і євреїв склалася, мовляв, однакова історична доля. І ті, й інші йшли однією дорогою, але в різних напрямках, бо вели їх туди різні цілі.

У повісті Івана Франка “Петрії й Довбущуки” змальовано художній образ, подібного якому немає, мабуть, в усій українській літературі. Це образ єврейського інтелігента Ісака Бляйберга, передової людини свого часу, яка бачить, що серед українського населення Галичини наростає глуха ворожнеча до євреїв, і прагне перетворити цю ворожнечу на братерське співробітництво двох народів на ґрунті спільної для них життєвої справи. У розмові з таким самим прогресивним інтелігентом українцем Кирилом Петрієм, який врятував колись Бляйбергові життя, останній ділиться своїми думками.

“В нашім краю, — каже він, — багато жидів, далеко більше, як в інших краях. Я ходив навмисно за тим по чужих краях, аби пізнати їх життя і відносини до християн. Знаєте, Кирило, там багато дечого інакше! Там жид горожанин держави так, як кожний інший, а у нас він п’явка, що висисає цілий нарід!.. Най вас не дивує моя щира мова про моїх краян. Тут нема що таїти їх лихих

сторін, але треба їх направити. Самі бачите, що се справді так, що вони замість вдячності тутешнім людям за те, що колись, у часах лютого переслідування, їх тут гостинно прийняли, нищать і підкопують їх добробут, доводять їх до крайньої біди! Лихва, п'янство, туманення — се ті язви, що вони напустили на нарід, що обезсилюють його. А крім того, з якою ж погордою вони дивляться на гоїв!".²⁷⁴

Життя переконувало й Петрія, пише Франко, що українці "не зможуть піднятися ні матеріально, ні морально, доки жиди не зближаться до народа економічно й духовно, доки з п'явок та визискувачів не переміняться на продуктивних горожан держави і не позбудуться своїх расових та класових упереджень".²⁷⁵

Кілька років ходив Ісак по краю і виступав перед своїми одновірцями з промовами про потребу "більшого зближення їх до християнських народів на взір того, що бачив у Німеччині та по інших австрійських краях, і викликав тими своїми промовами та розмовами декуди сміх, декуди обурення, декуди здивовання, а декуди й зацікавлення".²⁷⁶

Під час одного з зібрань "чесних жидів", як пише Франко, сталася подія, якої не міг передбачити навіть благородний Бляйберг. На двір готелю, де засідали однопумці Бляйберга, ввірвалася розлючена юрба євреїв, на чолі якої виступав рабин. Фанатики витягли Бляйберга на вулицю, здерли з нього одіж, зв'язали йому руки і поставили перед натовпом. Показуючи на свою жертву, рабин заговорив: "Сини Ізраїлю, отее Ісак Бляйберг, відступник від нашого закона, засуджений на прилюдне зганьблення і досмертну покуту в невідомости, з утратою всього, що має, і навіть його імени. Плюньте на нього кожний, хто признається до правдивої віри, як отее я плюю".²⁷⁷

Запльованого і зганьбленого, проклятого рабином, зв'язаного Ісака кинули на воза і повезли невідомо куди. Про Бляйберга, пише автор, ніхто більше не згадував, ніби його ніколи й не було на світі. Так сумно скінчилася спроба порозуміти євреїв з українцями.

Намалювавши таку невтішну картину, Іван Франко не хотів цим сказати, що порозуміння неможливе взагалі. Як правдивий художник, він бачив, що в умовах тогочасної Галичини, де українці зазнавали потрійного гноблення з боку євреїв, поляків та австрійців, зусилля Бляйбергів і Петріїв не могли привести до чогось іншого, крім неминучої поразки.

Реформа 1861 р., яка дала поштовх бурхливому розвитку капіталізму в Росії, тим самим касувала всі заборони для російських євреїв, зокрема й тих, що проживали на Наддніпрянській Україні. Рядом законів уряду від 1859, 1861, 1865, 1867 і 1879 років єврейським купцям 1 гільдії, людям з вищою освітою, ремісникам і майстровим, нижчим військовим чинам дозволялося проживати всюди в імперії. Смуга єврейської осілості фактично перестала існувати. Євреям був відкритий доступ в усі сфери діяльності. Перед ними відкрився цілий ряд нових, раніше недоступних професій. "Наряду с давно знакомыми фигурами еврея-банкира, еврея-купца и иногда еврея-врача быстро появились евреи-адвокаты, политические деятели, журналисты, актеры и пр."²⁷⁸

Паралельно з поліпшенням становища євреїв посилюється процес їхньої асиміляції, особливо верхівки. Правда, для багатьох євреїв цивілізованого і нецивілізованого світу перехід в іншу віру, зміна прізвища тощо були своєрідним лицемірним маскарадом, камуфляжем, соціальною мімікрією. Справжня ж мета цього маскування полягала в тому, щоб "загубити" власний слід, "розчинитися" в масі корінного населення, аби з тим більшим успіхом його дурити.

Самі євреї змушені це визнавати. В цитованій уже історії єврейської преси читаємо: "Покрытое флером благородного идеализма стремление к просвещению "отцов" превратилось у "детей" в стремление к завоеванию карьеры... Место благородных мечтателей о перерождении евреев, о сближении их со всем цивилизованным миром... занимают практические люди, только и думающие, что об увеличении своих материальных выгод, только и занятые мыслями о разных делах, аферах, сделках и других формулах самых прозаических междучеловеческих отношений".²⁷⁹

Як би там не було, а наприкінці XIX — на початку XX ст. євреї займали досить поважні позиції в житті Росії. Ми вже говорили про роль євреїв в економіці країни. До відомих нам Полякова, Рафаловича, Бродського, Гальперіна, Бліоха можна додати імена таких видатних діячів ділового світу, як А.Ю.Ротштейн — голова правління Міжнародного банку в Петербурзі, М.С.Альберт — директор Путіловського (нині Кіровського) заводу, що на той час був найбільшим підприємством російської залізничної і машинобудівної промисловості, компанію “Варшавський, Грегер, Горвіц і Коген”, яка спеціалізувалася на поставках військовому інтендантству, та багато інших.

Чимало осіб єврейського походження було серед чиновників вищої адміністрації. Так, Н.П.Гессе в 60-х роках був волинським, а в 70-х роках київським генерал-губернатором. (Читач, звичайно, враховує при цьому, що генерал-губернатор був, по суті, царським намісником у краї і мав необмежені права). Його брат генерал П.П.Гессе протягом десяти років перед першою російською революцією займав високий пост коменданта царських палаців. Обидва посіли ці пости завдяки впливові при дворі генерала Козлянінова, командуючого військами КВО, на дочці якого був одружений один із братів Гессе.

Московське генерал-губернаторство в 1906–1909 роках очолював єврей-ренегат у другому поколінні С.К.Гершельман. Градоначальником Одеси перед самою революцією 1905 р. був Д.Б.Нейгардт, брат дружини Столипіна, російського прем'єра. Міністерством фінансів керував згаданий Альберт. Пост головного інтенданта Кавказького намісництва займав єврей Позен, начальником району Сухумі був виходець із солдатів-євреїв генерал Гейман та ін.

У руках євреїв перебувало чимало впливових органів преси: “Московские Ведомости”, “Биржевые Ведомости”, київська “Заря” тощо. “Московские Ведомости”, цей чорний піратський прапор російської реакції, під яким здійснювалася войовничо-русифікаторська політика на окраїнах, довгий час редагував відомий реакціонер і монархіст М.Катков. Після його смерті керівником газети з 1897 р. став її співробітник, реакційний публіцист В.А.Грінгмут. Вітте про нього писав: “Грінгмут представлял собой все

свойства ренегата. Известно, что нет большего врага своей национальности, своей религии, как те сыны, которые затем меняют свою национальность и свою религию. Нет большего юдофоба, как еврей, принявший православие”.

Коли в 1905 р. для боротьби проти революції була створена погромницька організація “Союз русского народа”, Грінгмут став на чолі цієї організації в Москві. Для того, щоб бути справжнім діячем “Союзу”, пише далі Вітте, “нужно быть врагом евреев, ибо какой же ныне реакционер не жидоед... Поэтому и он (Грингмут) сделался жидоедом. Тем не менее это не мешало ему несколько лет ранее находиться в особой дружбе с директором Международного банка Ротштейном и пользоваться его подачками”.²⁸⁰

Прагнення до влади грошей, слави приводило євреїв на службу самодержавству навіть у лави поліційних провокаторів і царської охорони. Сумнозвісний Євно Азеф був зв'язаний з поліцією з 1892 р. Організувавши вбивство міністра внутрішніх справ Плеве і московського генерал-губернатора великого князя Сергія Олександровича, він завоював собі довір'я в партії есерів, що полегшувало йому провокаторську діяльність. За час своєї служби в охороні Азеф виказав десятки революціонерів, запобіг численним замахам на царя і царських сановників, які готувалися бойовою організацією партії. Інший ізраїльтянин, Гартінг (справжнє прізвище Геккельман), спочатку очолював царську таємну агентуру в Берліні, а в 900-х роках завідував всією закордонною резидентурою департаменту поліції.

Єврейський “влізливий” елемент пробрався також у царську родину. Цього вдалося досягти за допомогою широко використовуваних євреями матримоніальних зв'язків. Син російського царя Миколи I, великий князь Михайло Миколайович, він же брат царя Олександра II і дядько Олександра III, був одружений на єврейці Ользі Федорівні, яка стала таким чином “великою княгинею”. “Красивая, умная, с волею, она обпадала прескверным характером, имела постоянных фаворитов и была дамой хитрой и бессердечной. Она совершенно держала мужа в своих руках”.²⁸¹

Як свідчить Вітте, “она находилась в довольно близком родстве с одним из еврейских банкиров в Карлсруэ”.²⁸²

Михаиле Миколайович, діяльність якого проходила головним чином на Кавказі, де він упродовж 20 років (1862–1881) був царським намісником, "всегда жил умом своей жены".²⁸³ "Он несколько любил материальную сторону жизни, а именно деньги и имущество, и даже некоторые казенные земли, напр., Боржом, которые потом ему были подарены государем, что едва ли может украсить его наместничество. Но на Кавказе всем хорошо известно, что в этом отношении он действовал всегда под влиянием своей супруги, великой княгини Ольги Федоровны, которая была довольно корыстолюбива по причине ее семитского происхождения".²⁸⁴

Їхній син, великий князь Олександр Михайлович, "мужчина несколько еврейского, хотя и красивого типа",²⁸⁵ закохав у себе велику княгиню Ксенію, дочку Олександра III, який "в конце концов выдал ее замуж за Александра Михайловича, хотя он очень не любил этого великого князя".²⁸⁶

За характеристикою Вітте, великий князь Олександр Михайлович був людиною, головну рису характеру якої становила інтрига. "Можно сказать, что он полон интриг".²⁸⁷ Вітте інакше не називає його, як "большой интриган". Для цього "большого интригана и нехорошего человека"²⁸⁸ спеціально було створено установу, якою б він керував. Вітте розповідає, що одного разу він одержав від Миколи II з Криму пакет, у якому був царський указ "об образовании главного управления торгового мореплавания и торговых портов и приказ о назначении начальником этого главного управления на правах министра великого кн. Александра Михайловича. Все сие произошло без Государственного Совета и совещания с кем бы то ни было, то есть совсем конспиративно".²⁸⁹

Ставши міністром, Олександр Михайлович "развел злоупотребления": його підлеглі "развели воровство", "дела Международного банка были довольно запутаны благодаря увлечениям главного управителя Ротштейна, берлинского еврея".²⁹⁰ Микола II прихильно ставився до великого князя, чоловіка своєї улюбленої сестри Ксенії. А той, користаючись із цього, "влият на него неблагоприятно".²⁹¹

Явно перебільшуючи значення цього впливу, Вітте вважав Олександра Михайловича призвідцею російсько-японської війни або, як він пише, “прародителем этой проклятой затеи, составившей несчастье России”.²⁹²

М.І.Костомаров, як видно, був недалеко від істини, коли свого часу писав про євреїв: цей народ “изучает пружины общества”, серед якого живе, “узнает его слабые стороны, пользуется ими и, как будто в посмеяние безумия тех, которые презрительно с ним обращаются, находит себе в этом негостеприимном обществе такое положение, что овладевает важнейшими ветвями общественных сил: вертит королями, папами, баронами, в его руках торговля, деньги — душа мира. Деньги! “Жид любит деньги, больше всего любит жид деньги” — повторяется с незапамятных времен эта избитая фраза. Действительно, и в XII веке жид через деньги управлял борьбою итальянских партий, и в XVI веке жид вышел на сцену в гениальном типе у Шекспира, в его Шейлоке, и в XIX веке тот же вечный жид является в многосложном образе европейского банкирства. Этот вечный жид поймал слабую струнку мира и держится за нее и водит миром, и мир был обманут: мир думал, что жид у него под пятою, а сам и не услышал, как очутился у жида на привязи”.²⁹³

Добившись громадянських прав, євреї й далі діяли старими методами, зрозумілими в пору утисків, але неприступними за нових умов: широко вдавалися до використання своїх економічних зв'язків, національної і віросповідної спільності, свого становища як міської людності, відносної матеріальної незалежності у поєднанні з випробуваною тактикою ходити манівцями — в обхід законів і моралі суспільства. Завдяки цьому на боці євреїв утворився такий великий запас переваг у життєвій боротьбі, що вони дуже швидко стали обганяти місцеве населення.

Як наслідок в окремих сферах діяльності стали виникати певні невідповідності через непропорційність зайнятих у цих галузях представників єврейського і корінного населення. В Австро-Угорщині, наприклад, “непропорционально представлена была еврейская интеллигенция в свободных профессиях, в частности в столичной журналистике”.²⁹⁴ Віденські літератори, ці “бувалі в

бувальцях євреї, які добре знають, де раки зимують”²⁹⁵ (вислів Енгельса з листа до Маркса), заповнили собою австрійську літературу.

Подібна картина спостерігалася і в інших країнах. Ф.Енгельс зазначав, що євреї “випередили” “трохи неповоротких за своєю вдачею” німців “також і в цій галузі”²⁹⁶, тобто в журналістиці. Пресу, особливо столичну, як засіб інформації і впливу на громадську думку вони прибрали до своїх рук в Англії і Франції.

Це в свою чергу викликало своєрідну “захисну” реакцію у вигляді обмежувальних заходів і навіть антиєврейських настроїв. Ф.Енгельс у листі від 22 липня 1892 р. до Поля Лафарга, зятя К.Маркса, писав: “Я починаю розуміти французький антисемітизм, коли бачу, як ці євреї польського походження з німецькими прізвищами пробираються всюди, привласнюють собі все, скрізь вилізають наперед, аж до того, що створюють громадську думку міста-світоча” (Парижа).²⁹⁷

Подекуди виникали єврейські погроми. Про один із них, що мав місце у Відні під час австро-італійської війни 1859 р., читаємо в Маркса. Якось увечері підпілі солдати, повертаючись у свої казарми, несподівано напали на мешканців єврейського району столиці.

“Вони вибили вікна в будинках деяких із них, інших збили з ніг, у багатьох відрізали бороди, одного нещасного навіть кинули в бочку з дьогтем. До мирних перехожих зверталися із запитанням: “Ви — єврей?” — і в разі ствердної відповіді їх безжально били, голосно вигукуючи: “Нічого, єврея треба відлупцювати”.”²⁹⁸

У Росії перша хвиля антиєврейських настроїв прокотилася 1881 р. після вбивства народовольцями царя Олександра II — “визволителя”. Друга хвиля пронеслася напередодні і в ході революції 1905 р. Один із найбрутальніших погромів у царській Росії стався 6–7 квітня 1903 р. в Кишиневі, коли було вбито 45 чол. і понад 400 чол. поранено і покалічено. В 1905 р. жандармський

офіцер граф Підгорічани організував єврейський погром у Гомелі. Окремі антиєврейські ексцеси мали місце у Києві, Одесі, Катеринославі.

Одночасно влада вжила проти євреїв ряд обмежувальних заходів законодавчим шляхом. У 1887 р. було введено відсоткову норму при прийомі євреїв до середніх і вищих навчальних закладів, доповнену Положенням від 16 вересня 1908 р. "Про встановлення процентних норм для прийому в навчальні заклади осіб іудейського віросповідання". Згідно з цим положенням, затвердженим царем, передбачалося, що кількість євреїв не повинна перевищувати 3 % усіх тих, що навчаються в столичних закладах, 5 % тих, що навчаються в навчальних закладах "вне черты еврейской оседлости", і 10 % — "в черте оседлости".²⁹⁹

У 1889 р. євреям обмежено доступ в адвокатуру. Щоб розділити густоту єврейського населення Росії, дозволявся вільний виїзд за межі імперії. Як заявив на початку 80-х років міністр внутрішніх справ граф М.П.Ігнат'єв, "западная граница евреям открыта".³⁰⁰

Після кишинівських подій, які привернули увагу світової громадськості, тодішній міністр внутрішніх справ Плеве в розмові з єврейськими лідерами в Парижі, а також з російськими рабинами, в порядку пояснення дій уряду, ставив таку альтернативу: "Заставьте ваших прекратить революцию, я прекращу погромы и начну отменять стеснительные против евреев меры".³⁰¹

Такі ж наївні поради давав голова уряду Вітте, коли в 1905 р. його відвідала делегація єврейських діячів на чолі з бароном Гінзбургом. Звернувши увагу на те, що "в последнее время евреи являются деятелями в различных политических партиях и проповедуют самые крайние политические идеи", Вітте говорив депутації: "Это не ваше дело, предоставьте это русским по крови и по гражданскому положению, не ваше дело нас учить, заботьтесь о себе".³⁰²

Після подій 1881 р. в умах єврейської інтелігенції настав крутий злам. Сподівання, що їй вдасться злитися з корінним панівним населенням і таким чином "проскочити" в панівні верстви російського суспільства, подібно до того

як це вдалося зробити їхнім західноєвропейським одноплемінникам, виявилися ілюзорними. Російська придворна кліка не мала й гадки ділитися владою з “жидами”, яких вона хоч і терпіла в економічному житті, але відтирала в інших сферах діяльності, бо зневажала так само, як свого часу зневажало їх польське панство.

Олександр III хоч і змушений був віддати свою дочку Ксенію за великого князя Олександра Михайловича, проте не любив його за єврейське походження, а його матір велику княгиню Ольгу Федорівну в інтимному колі називав не інакше, як “тіточка Габер”³⁰³, натякаючи на її батька — єврейського барона Габера. Дружина Вітте, Матільда Іванівна Лісаневич, з огляду на її семітське походження, “несмотря на все старания, так и не была принята при дворе”.³⁰⁴

І це при тому, що сам Вітте користувався величезним авторитетом у придворних колах. Правда, чорносотенна преса називала і його “єврейським владикою” за лояльне ставлення до євреїв.

Одне слово, єврейська інтелігенція мала досить підстав, щоб прокинутися від “асиміляційного гіпнозу”³⁰⁵, масова еміграція з Росії, а по суті безладна втеча євреїв до Америки, радикально також не вирішувала справи. Глава українських сіоністів київський лікар М.О.Мандельштам, який у розпачі висунув було гасло: “Геть звідси!”, збагнув це сам. Пізніше він прийде до переконання, що єврейству слід звернутися до землеробства, бо тільки воно може оздоровити єврейський народ і стати ґрунтом для спрямування еміграції в бік колонізації. “Безземельный народ есть народ беспочвенный, — говорив він. — Евреи ведут беспочвенное существование, они лишены той почвы, без которой нормальное существование народа немыслимо: собственного угла, собственной земли”.³⁰⁶

Цю ж думку розвивав Л.Пінскер у своїй брошурі “Самоемансипація”, виданій німецькою мовою в Одесі. В ній автор доводив, що “евреи чересчур разнятся от всех остальных народов по самой их судьбе и положению. Мы народ без территории и потому везде мы чужие, и везде к нам относятся как к чужим, и единственный выход из этого положения — найти страну, где мы будем жить своею собственной жизнью, как живут все остальные народы”.³⁰⁷

У той час висловлювалися різні проекти переселення євреїв: у Латинську Америку (на о. Кюрасао, Сурінам, Кайєнну), в Африку (Уганда, Кіренаїка), в один із штатів США. Був проект розселення їх у Туркестані, розроблений 1882 р. графом Ігнат'євим, але відхилений на з'їзді російських євреїв у Петербурзі. Пуришкевич після революції 1905 р. виступив з пропозицією переселити євреїв у Колимський округ Якутського краю. Були плани заселити євреями Крим. Але всім їм не судилося збутись.

Ні Пінскер у своїй брошурі "Самоемансипація", ні віденський журналіст Т.Герцль, який у 1895 р. висловився за створення "Єврейської держави", не називали країни, де повинна бути та держава. Але перший же еміграційний потік з Росії, що направився в Палестину, сам собою визначив ім'я цієї країни. "Ассимиляционные тенденции были бесповоротно вытеснены палестинофильством".³⁰⁸

В Англії на кошти єврейських багатіїв було створено акціонерне єврейське колонізаційне товариство. 8 травня 1892 р. Олександр III затвердив правила для діяльності товариства в Росії. На підставі цих правил євреї, що виїхали з Росії, вважалися такими, які назавжди залишили межі імперії.

За період з 1880 по 1916 р. до США, Канади, Аргентини і в Палестину з Росії емігрувало близько двох мільйонів євреїв.³⁰⁹

Цьому сприяла широка агітація єврейських лідерів за виїзд "у землю батьків", так званий палестинський рух, скерований на колонізацію "святої землі".

Стало вже традицією: коли йдеться про євреїв, обов'язково заводять пісню про страждання, що з різних причин випали на їхню долю. Ставлення до цих страждань, справжніх чи вигаданих, стало своєрідним мірилом прогресивності і демократизму, якщо той чи інший діяч подавав голос на захист євреїв, він — безумовно, передова людина. Коли ж, боронь Боже, дозволяв собі висловити критичні зауваження на їхню адресу — його зараховувало в реакіонери, націоналісти, юдофоби й антисеміти взагалі.

На цю тему ми вже дещо сказали раніше і ще йтиметься в наступних розділах. Тут же спинімося лише на одному пункті. А саме — на виразній тенденції євреїв перебільшувати масштаби цих страждань, на тенденції драматизувати їх, приписувати їм відтінок муки за єврейський “месіанізм”, за їхню “виняткову” відмінність од решти народів світу. Мандельштам говорив: “Причина притеснений євреїв кроється не в політике того или иного правительства, находящегося в данный момент у власти, она лежит гораздо глубже: ненависть к евреям кроется в расовых предрассудках народов, к ним относятся с презрением, как к слабому меньшинству, но боятся их духовной мощи”.³¹⁰

Насправді ж, як видно з попереднього викладу, у ставленні до євреїв немає ні расової ненависті, ні тим більше страху перед їхньою “духовною могутністю”. Можна говорити про почуття досади, яке викликає набридливе прагнення єврейських діячів протиставити своє плем’я іншим народам буквально у всьому, навіть у горі, в біді. Але в чому в чому, а в цьому євреї зовсім не оригінальні.

Кожний народ має такі сторінки своєї історії, од яких кров холоде в жилах. Ці мученицькі сторінки якщо й використовують, то для патріотичного виховання свого ж таки народу. Є такі сторінки і в євреїв, і їх теж використовують, але для “виховання” інших народів, аби ці останні боялися, треба думати, “духовної могутності” євреїв. Надмірне роздмухування своїх поразок і намагання використати їх “не за призначенням” приводить до того, що євреї тільки принижують самі себе і глумляться над справжніми жертвами антиєврейського фанатизму.

Послухаєш деяких єврейських діячів, і можна подумати, що історія єврейських злигоднів — це і є власне історія людства. Євреї, бачите, принесли людям світло розуму, а вони, невдячні, відклавши повсякденні справи, те тільки й робили, що ганялися за своїми “просвітителями” з довбнею антисемітизму. Горе випало тільки на долю самих євреїв, усі інші народи розкошували в райських кущах, передбачливо висаджених добрим єврейським Богом. Наскільки така картина далека від дійсності, можна бачити, пригадавши бодай деякі загальновідомі факти історії.

В XI-XIII ст. західноєвропейські феодали організовували хрестові походи до країн Близького Сходу. Ф.Енгельс говорив про "страшні кровопускання, завдані хрестовими походами".³¹¹ Оскільки хрестоносці прикривалися релігійними лозунгами боротьби проти "невірних", тобто мусульман, то "страшні кровопускання" випали головним чином на долю турків, арабів і самих хрестоносців, які масами гинули в боротьбі з "невірними". При цьому дісталася, звісно, і євреям як "ворогам Христовим".

Походи проти альбігойців (секта в християнстві, названа, за м. Альбі, головним центром руху) у першій половині XIII ст. на півдні Франції були не менш жорстокими. Під час цих походів французи-католики нищили "єретиків", тобто французів-альбігойців. Різанина була така люта, що не можна було розібрати, хто правий, хто винуватий. Легенда говорить, що папський легат Амальрік змушений був дати директиву: "Убивайте всіх, Бог узнає своїх!".³¹²

А гуситські війни у Чехії в першій половині XV ст. або релігійні війни у Франції між католиками і кальвіністами (гугенотами) в другій половині XVI ст. Це були справжні громадянські війни, в ході яких відбувалося масове самознищення чехів, французів. Лише протягом однієї ночі 1572 р. католики вирізали у Парижі 2 тисячі гугенотів. Релігійні війни в ході Реформації XVI ст., якою почалася епоха буржуазних революцій в Європі, коштували незліченних жертв. Лише Тридцятилітня війна (1618–1648) спустошила всю Центральну Європу і надовго затримала розвиток Німеччини.

Євреї протрубили вуха, розповідаючи, як їх виганяли з Іспанії. А хто пам'ятає трагедію іспанських маврів-мусульман (їх звали ще морісками)? У 1609–1614 рр. 275 тисяч їх з 300 тисяч, що там проживали, змушені були залишити країну. "Опасаясь, как бы мориски не перешли на сторону турецких или марокканских султанов или других противников Испании, испанская корона решила в начале XVII в. изгнать всех морисков из Испании, предварительно обобрав их до нитки, как столетием раньше она это сделала с иудеями".³¹³

Вторгнення європейців у Західну Африку в XV ст. принесло народам Африки незліченні лиха. Вона була перетворена, за словами К.Маркса, в "заповідне поле охоти на чернокожих".³¹⁴ За даними проф. Дюбуа, загальна кількість

африканців, потерпілих від работоргівлі (включаючи вбитих і загиблих у дорозі), становила 100 млн. чол. Інші дослідники називають цифру 150 мільйонів. Знекровивши Африку, работоргівля не тільки полегшила її колоніальний поділ, а й затримала епоху середньовіччя до початку ХХ ст.³¹⁵

На Латиноамериканському субконтиненті внаслідок господарювання іспанських конкістадорів безслідно зникли цілі держави — ацтеків, інків, майя — з їхньою стародавньою цивілізацією. Боротьба інків тривала до початку ХХ ст. і закінчилася поразкою. Це — справжня трагедія. Внаслідок татаро-турських нападів на Україну в першій половині XVII ст. було забрано в рабство, на вірну смерть і погибель, 200 тис. українців. А скільки загинуло православних українців і білорусів у боротьбі з католицькою церквою Польщі? А яких жертв коштувала братовбивча різня українців, спровокована польсько-російською політикою, в епоху так званої Руїни? Цього ніхто ще не підраховував.

Візьмімо ближчу до нас епоху.

Як уже говорилося, до початку першої світової війни з Росії виїхало за кордон близько 2 млн. євреїв. Змінити країну проживання — не білизну змінити. Це надзвичайно відповідальний крок у житті людини, він потребує коштів, здоров'я, а іноді забирає в неї саме життя. І все ж, коли було скрутно в одному місці, єврей вільно міг переїхати в інше. А що сказати про десятки і сотні мільйонів селян, які в лиху пору кріпацтва змушені були, мов худоба в хліву, жити у володіннях свого деспота поміщика! Пан безкарно міг убити селянина, продати його й купити, програти в карти, віддати чоловіка довічно на каторгу чи у військо, а жінку або дочку взяти собі в рабині-наложниці. Коли ж селянинові вдавалося "зірватися" з цього кріпосницького аркана, панські посіпаки влаштовували за ним справжнє полювання, мов на дикого звіра. Сцени такого полювання лишив нам Нечуй-Левицький у повісті "Микола Джеря".

Нічого цього не знали євреї, в якій би частині світу вони не проживали. Згодом і українці домоглися деяких прав. Без крику про дискримінацію масами рушили вони з рідної землі в далеку Америку та Канаду. Тепер їх там 2 мільйони.

Тоді як всюди на земній кулі чисельність населення внаслідок його природного приросту неухильно зростала, в Ірландії, наприклад, вона скоротилася майже вдвічі. Згідно з першим офіційним переписом в 1841 р., в Ірландії проживало понад 8 млн. чол. А тепер на острові налічується близько 4,5 млн. Зате в США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та інших країнах живе близько 16 млн. осіб ірландського походження.³¹⁶

Подібно до Ірландії, що була першою колонією Англії, Україна — перша колонія Росії. До революції 1917 р. на території України в сучасних її межах налічувалося 35 млн. українців. Тепер, тобто через більше як півсторіччя, їх нараховується стільки ж, як і до революції, хоч за законом природного приросту повинно було б бути принаймні удвічі більше. Де ж решта 35 млн. українців? Полягли жертвами боротьби росіян і євреїв проти так званого націоналізму.

А що сьогодні витворяють євреї на Близькому Сході? Внаслідок репресій і згону з земель арабського населення на окупованих Ізраїлем арабських територіях кількість палестинських біженців досягла майже 1,5 млн. чол. При цьому близько 500 арабських міст і сіл, 10 тисяч лавок, магазинів і контор, весь житловий фонд, земля та інше майно біженців опинилося в руках ізраїльтян. Пограбування триває, і не тільки біженців, “но и тех, кто остается в Израиле, так называемых “присутствующих отсутствующих” (такой термин там тоже в ходу)”.³¹⁷

Можна було б згадати американських негрів, відгороджених од білого населення, мов колючим дротом, сегрегаційною системою “Джіма Кроу”, або резервації американських індіанців, де вимирають рештки тубільного населення США, або долю чорношкірих на півдні Африки... Та досить і цього. Такі факти, про які найменше кричить світова преса. Люди не завжди можуть зіставляти факти, порівнювати їх, вони можуть цих фактів навіть не знати. А чого не знаєш — за тим не тужиш, казав Маркс. І тоді стає помітною єврейська порошок в оці і непоміченою лишається колода чужого горя.

Нагадаємо ще раз слова Леніна: “Євреї — торговці головним чином”. Торгівців Енгельс називав “класом паразитів, класом справжніх суспільних дармоїдів”. Отже, з експлуататорів і паразитів головним чином євреї хочуть шляхом шахрайства і демагогії потрапити в мученики і страждальці, у жертву людської невдячності і християнського фанатизму.

Завдяки головним чином зусиллям Еренбурга та інших єврейських авторів світ довідався про трагедію Бабиного яру в Києві. Восени 1941 р. фашисти розстріляли там 100 тисяч чоловік. Серед них — половина євреїв. Ми шануємо пам'ять загиблих, бо жертви будь-якого варварства однаково заслуговують співчуття, а їхні убивці — осуду. Але живим мусимо сказати, що жертви також бувають різні. Коли люди, вмираючи, бороняться, вони роблять святу справу, бо тим самим укорочують життя й варварам. А київські євреї? Захопивши вузлики з золотом, вони через весь Київ стояли в черзі на виїзд “у Палестину”. Голову велетенської черги сікли в яру німецькі кулемети, а хвіст, втягуючись у пастку, обмірковував свою “подоріж” за кордон. Жахлива картина! Вражає дивовижна легковірність цих людей. Вони не могли не знати про масові вигнання і страти євреїв у Німеччині, Польщі й інших країнах Європи. Вони знали і все ж покійно й з надією стояли в черзі на смерть. Щось подібне сталося з євреями триста років тому, в епоху Богдана.

“Исторический рок или историческая случайность, — писала про той час О.Єфименко, — сыграли над польским еврейством самую злостную шутку. Известная еврейская кабалистическая книга Зогар, пользовавшаяся большим уважением, предсказывала на 1648 р. пришествие Мессии. Может быть, именно потому евреи и оказались застигнутыми врасплох, хотя не могли же они, при своем уме, при ежечасных сношениях с народом, не видеть надвигающейся грозы. Ждали Мессии, а дождались Хмельницкого. А врасплох они были застигнуты вполне, точно их захватил пожар, а не народное восстание, о котором не только шептали, а, вероятно, и кричали пьяные гультия по всем шинкам Украины”.³¹⁸

Трагедії 1941 р. могло б і не бути, якби київські євреї не вирішили одкупитися од фашизму, од війни взагалі. Одна річ вимога виїзду в Ізраїль сьогодні — вона справедлива, а тому законна. Інша річ — намагання виїхати в Палестину

в той час. То була не просто спроба до втечі, а пряма зрада українців, росіян і всіх радянських людей, які спливали кров'ю в боротьбі з фашизмом. До таких жертв — дезертирів, людей, що хотіли проскочити в щілину між миром і війною, а потрапили в пастку, — ставлення зовсім інше.

З такою ж безсоромністю була роздута після другої світової війни проблема переміщених осіб — євреїв і не євреїв (останніх було незрівнянно більше), яка виникла в Європі внаслідок гітлерівської агресії і політики геноциду.

“С самого начала, — зазначається в літературі, - она была умышленно драматизирована. После освобождения перемещенные евреи находились не в худшем положении, нежели перемещенные лица других национальностей. Но именно о перемещенных евреях было столько шума”.³¹⁹

Така на ділі легенда про “нечувані” страждання євреїв, яку всіляко афішують єврейські шовіністи, аби створити навколо єврейського імені ореол “мучеництва” і в такий спосіб ухилитися від справедливих докорів на свою адресу. Спекуляція на стражданнях, справжніх чи вигаданих, особливо ж експлуатація пам'яті загиблих, так само як і мародерство, — річ аморальна й блюзнірська. Вона заслуговує осуду, а не співчуття.

---

[230] Сов. Истор. Энциклопедия (далі СІЭ), т.5, М.,1964, с.444.

[231] И.Малышевский. Вказ. праця, с.107.

[232] И.Р.Григулевич. История инквизиции (XIII-XX вв.). М.,1970, с.248.

[233] М.И.Мыш. Руководство к русским законам о евреях, СПб, 1898, с.2.

[234] Ф.И.Свистун. Прикарпатская Русь под владением Австрии. “Русский архив”, 1917, кн.2–3. с.13.

[235] Т.Гейликман. Евреи. БСЭ, т.24, М.,1932, с.62.

[236] М.И.Мыш. Вказ. праця, с.91 (ППСЗ, т. XXIII, № 17006).

[237] С.А.Подолінський. Вказ. праця, с.57.

[238] БСЭ, т.31, М.,1955, с.401.

[239] БСЭ, т.24. с.63.

[240] БСЭ, т.24, с.39.

[241] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.8, с.50.

[242] БСЭ, т.24, с.40.

- [243] Бела Іллеш. Карпатська рапсодія, Ужгород, 1956, с.186.
- [244] Там само, с.42.
- [245] "Основа", 1861, червень, с. 139, 140.
- [246] Там само, с.141.
- [247] "Основа", січень 1862, с.50, 52, 55.
- [248] "Основа", січень 1862, с.55.
- [249] А.Ефименко. Южная Русь, т.2, 0.234–235.
- [250] П.Д.Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії укр. літ. мови, част.ІІ, К.1961, с.306.
- [251] История евр. печати в России, с.114.
- [252] Там само, с.107.
- [253] Там само, с.102.
- [254] Там само, с. 118–119.
- [255] Там само, с.122.
- [256] История евр. печати в России, с.130.
- [257] Там само, с.126.
- [258] Там само, с.178.
- [259] Там само, с. 116–117.
- [260] Там само, с. 180–181.
- [261] Там само, с.121.
- [262] Е.Картавцова. Обрусение землевладения в Юго-Западном крае, К.,1877, с. 40–41.
- [263] І.Франко. Твори, т.19, с. 561–562.
- [264] В.І.Ленін. Твори, т.7, с.78.
- [265] Дипломатический словарь, т.І, М.,1948, с.247.
- [266] БСЭ. т.6, М.,1927,с.222, 229.
- [267] В.И.Ленин, Соч... т.22, с.244. 243.
- [268] БСЭ. т.6, М.,1927,с.497.
- [269] Там само, с.497.
- [270] ЭСБЕ, т.53, с.163.
- [271] Ю.Іванов. Вказ. праця, с.37.
- [272] В.І.Ленін про Україну, К.,1957, с.309.
- [273] І.Франко. Твори, т.19, с.630.
- [274] І.Франко. Твори, т.5, с.57.
- [275] Там само, с.76.

- [276] Там само, с.124.
- [277] Там само, с.140.
- [278] БСЭ, т.24, с.32.
- [279] История евр. печати в России, с.234.
- [280] С.Ю.Витте. Восп., т.3 с.468 469.
- [281] С.Ю.Витте. Восп., т.I, с.228.
- [282] Там само, с.429.
- [283] Там само, т.3, с.268.
- [284] Там само, т.I, с.40.
- [285] Там само, с.430.
- [286] Там само.
- [287] Там само, т.2, с.22.
- [288] Там само. с.219.
- [289] Там само, с.235.
- [290] Там само, с.235, 237.
- [291] Там само, с.15.
- [292] С.Ю.Витте. Восп., т.2, с.235.
- [293] "Основа", січень 1862, с 45–46.
- [294] БСЭ. т.24, с.39.
- [295] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.32, с.26.
- [296] Там само. т.37, с.257.
- [297] Там само, т.38, с.331.
- [298] Там само. т.13, с.326.
- [299] Полное собрание Законов, изд. 3-е, т.28, № 31008.
- [300] БСЭ, т.24, с.73.
- [301] С.Ю.Витте. Восп., т.2, с.215.
- [302] Там само, т.3, с.328.
- [303] Там само, т.2, с.228.
- [304] Там само, т.1, с.536.
- [305] Памяти М.Е.Мандельштама. Речи, статьи и некрологи. К.,1912, с.61.
- [306] Памяти М.Е.Мандельштама. Речи, статьи и некрологи. К.,1912, с.28, 162.
- [307] Там само, с. 53–54.
- [308] История евр. печати в России, с.245.
- [309] Т.Кичко. Вказ. праця, с.156.
- [310] Памяти М.Е.Мандельштама, с.162.

- [311] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.21, с.149.
- [312] СИЭ, т.1, 1961, с.421.
- [313] И.Р.Григулевич. История инквизиции, с.252.
- [314] К.Маркс. Капитал, т.I, М.,1955, с.754.
- [315] Африка. Энциклоп. словарь, т.1, с.67.
- [316] "Правда", 7 марта 1972.
- [317] Реакционная сущность сионизма. Сб. материалов, М.,1972, с. 94–95.
- [318] Ефименко. Южная Русь, т.2, с. 6–7.
- [319] Реакционная сущность сионизма, с.51.

РОЗДІЛ V

У той час, як заможні верстви єврейства почасти емігрували, частково пішли на послуги до російського самодержавства, демократична його частина стала шукати вирішення єврейського питання на шляхах революційної боротьби.

Чорносотенна національна політика царату, який, за словами Енгельса, "перетворив і євреїв у своїх смертельних ворогів"³²⁰ штовхала останніх, особливо молодь, до лав революціонерів. Активну участь єврейського пролетаріату в революційній боротьбі високо оцінював Ленін. Він відзначав інтернаціоналізм єврейської культури (ми далі побачимо ціну цього інтернаціоналізму), "її здатність відкликатися на передові рухи епохи" і додавав, що "процент євреїв у демократичних і пролетарських рухах скрізь вищий, ніж процент євреїв у населенні взагалі".³²¹

Цю останню думку цілком поділяли також найтверезіші політики царської Росії. Так, Вітте у своїх спогадах підкреслює, що "ни одна национальность не дала в России такого процента революционеров, как еврейская. Громадное количество евреев пристало к самым крайним партиям".³²² Або: "Нужно сказать правду, что во время освободительного движения евреи играли выдающуюся роль в смысле раздувания, а иногда и руководства смутю... Факт исключительного участия евреев в смуте и революции остается неоспоримым фактом".³²³

За словами Вітте, “из феноменально трусливых людей, которыми были почти все евреи лет 30 тому назад, явились люди, жертвующие своей жизнью для революции, сделавшиеся бомбистами, убийцами, разбойниками...” ³²⁴

Реально значення цих слів стане більш зрозумілим, коли нагадати, що російськими революціонерами була фізично знищена велика кількість визначних царських сановників, включаючи й царя Олександра II. Це насамперед прем'єр-міністр Столипін, міністри внутрішніх справ Сепягін і Плеве, міністр освіти Боголепов, московський генерал-губернатор великий князь Сергій Олександрович, генерал-губернатор Фінляндії Бобриков, генерал-губернатор київський, подільський і волинський Ігнат'єв, генерал-губернатор катеринославський, потім пензенський — Александровський, шеф жандармів Мезенцов, головний військовий прокурор Павлов, начальник головного тюремного управління Максимович, градоначальник Петербурга Лауниц і багато інших. У цих актах революційної помсти велика частка належить євреям.

Відомо також, що рух єврейських ремісників і робітників дрібної промисловості в Західному краї, наприклад, на кілька років випередив російський рух, а Бунд був найстарішою соціал-демократичною організацією імперії. Характерною особливістю революційного руху в Росії була висока насиченість робітничих організацій (насамперед їхнє керівництво) єврейським елементом. Серед великої армії бійців загальноросійського визвольного руху бачимо такі імена: Л.Аксельрод, В.Володарський (Гольдштейн), С.Гопнер, Ф.Дан (Гурвич), Р.Землячка (Залкінд), Г.Зінов'єв (Радомисльський), Л.Б.Каменев (Розенфельд), М.Лібер (Гольдман), А.Мартінов (Пікер), Л.Мартов (Цедербаум), Парвус (Гельфанд), И.П'ятницький (Тарсіс), Д.В.Рязанов, Я.М.Свердлов, Ю.Стеклов (Нахамкіс), Н.Суханов (Гіммер), Г.Сокольников (Брилліант), Л.Троцький (Бронштейн), М.Урицький, В.Фігнер, О.Ярославський (Губельман), Я.Яковлев (Епштейн) та багато інших. Усі ці люди — за походженням євреї. Тепер більшість їх мало відома читачеві. А свого часу вони, можна сказати, вершили долю країни.

Першим головою першої Ради робітничих депутатів, що виникла у Петрограді 1905 р., був помічник присяжного повіреного єврей Носар. Для пропаганди він вступив ткачем на фабрику Чешера і там носив прізвище Хрустальова. Рада на

чолі з Носарем, за свідченням Вітте, мала "довольно значительную силу, так как его слушались рабочие массы и в том числе рабочие типографий".³²⁵

У лавах європейської соціал-демократії також успішно виступали діячі єврейського походження, зокрема такі з них, як Фердинанд Лассаль, Едуард Бернштейн, Пауль Зінгер у Німеччині, Віктор і його син Фрідріх Адлери в Австрії, Роза Люксембург у Польщі й Німеччині, Лео Франкель в Угорщині і Франції, Доброджану Геря в Румунії тощо. Біля колиски міжнародного робітничого і комуністичного руху стояв Карл Маркс, про якого Енгельс писав, що він був "чистокровным євреєм".³²⁶

Водночас повинні пам'ятати, що великий відсоток євреїв, учасників революційного руху у нас і на Заході, пояснювався значною мірою не так справжнім прагненням до революційної перебудови світу, як кон'юнктурними міркуваннями. В одному з листів до Енгельса Август Бебель висловлював занепокоєння тим, що в німецьку соціал-демократичну партію насунуло багато євреїв. 1 грудня 1891 р. Енгельс йому відповів: "Те, що ти мені пишеш про "товаришів" нового гатунку, які тепер об'являються, дуже цікаво і показово для нинішнього становища. Люди помічають, що ми стаємо "фактором" у державі, висловлюючись рептильною мовою, а оскільки євреї розумніші, ніж інші буржуа, то вони помічають це першими — особливо під тиском антисемітизму — і першими до нас приходять. Для нас це може бути тільки приємно, але саме тому, що ці люди кмітливіші за інших і, так би мовити, наперед призначені і видресировані віковим гнітом для кар'єризму, до них слід ставитися з більшою настороженістю".³²⁷

Незважаючи на незначну питому вагу євреїв у загальній масі населення країни, кількісно вони довгий час незмінно займали в РСДРП перше після росіян місце. Як свідчить М.М.Попов у своїй історії КП(б)У, в 1907 р. "среди большевиков, делегатов Лондонского съезда, русских было 78 %, евреев — 11 %, грузин — 3 %, а среди меньшевиков — русских 34 %, евреев 22 %, грузин 28 % и, кроме того, фигурировала совершенно отсутствовавшая у большевиков группа "малороссов" (делегаты "Спілки"), которая составляла 6,5 %".³²⁸ Ще в 1922 р. національний склад членів більшовицької партії становив таку картину:³²⁹

Національність | загальна кількість | % | в РКП на 1000 чол. населення

росіяни

..... 270.409.....72.0.....3,8

українці

..... 22.078.....5.9.....0,9

євреї

..... 19.564.....5.2.....7,2

Євреї в партії переважали не тільки чисельно, а й за своїм становищем. Як правило, вони займали керівні пости в усіх її організаціях. За даними різних з'їздів, опублікованими істориком Покровським, від 1/4 до 1/3 організаторського прошарку всіх революційних організацій становили євреї.³³⁰

Характерною з цього погляду є статистика національного складу делегатів XII з'їзду РКП, що відбувся в 1923 р. Згідно з відомостями мандатної комісії, оголошеними з трибуни з'їзду, першими йшли росіяни — 60,8 %, потім знову-таки євреї — 11,3 %, далі латиші й естонці — 7,1 %, українці — 4,7 % і т. д..³³¹

Таке співвідношення, як видно, давало декому підстави для переоцінки справжньої ролі євреїв у російському революційному русі. Не чим іншим, як тільки цим можна пояснити появу весною 1919 р. на сторінках харківського "Коммуниста" дуже симптоматичної постаті якогось Когана, який перемогу Жовтневої революції приписував винятково заслугам євреїв. Коган писав буквально таке: "Без преувеличения можно сказать, что великая социалистическая революция была сделана именно руками евреев. Разве темные, забытые русские крестьяне и рабочие могли бы сами сбросить с себя оковы буржуазии? Нет, именно евреи вели русский пролетариат к заре интернационализма, и не только вели, но и сейчас советское дело находится

в их надежных руках. Мы можем быть спокойны, пока руководство Красной Армией принадлежит тов. Льву Троцкому. Правда, евреев нет в рядах Красной Армии в качестве простых рядовых. Зато в комитетах и советах, в качестве комиссаров, евреи и сейчас бесстрашно ведут к победе массы русского пролетариата...".³³²

Однією з причин існуючого й досі прихованого антагонізму між євреями і національною більшістю населення країни є нічим не обгрунтована претензія євреїв сидіти "в комитетах и советах", відводячи для всіх інших роль "простих рядових". Ця претензія особливо яскраво виявилася в перші роки радянської влади, і зокрема на Україні.

Коли йдеться про Україну, треба завжди пам'ятати, що основна маса австрійських і російських євреїв проживала на території сучасної України. М.М.Попов цілком слушно наголошував: "Не следует упускать из виду, что вся Украина в ее теперешних границах, кроме Харьковской губернии, входила в состав так наз. черты еврейской оседлости. В значительной части средняя и мелкая буржуазия, обширные кадры интеллигенции, свободных профессий и солидная прослойка между пролетариатом и мелкой буржуазией — ремесленный пролетариат — были на Украине еврейского происхождения. Хотя в таких крупных центрах, как Киев, Одесса, Екатеринослав, они были в значительной степени уже русифицированы, однако в мелких городах и местечках Правобережья и части Левобережья существовало громадное еврейское большинство населения, очень мало поддавшееся русификации. Это обстоятельство наложило чрезвычайно сильный отпечаток на историю революционного и контрреволюционного движения на Украине, на историю социалистических партий и на историю нашей партии в частности".³³³

Насамперед треба зазначити, що в ході революції на Україні значна частина єврейства гаряче підтримала визвольну боротьбу українців. Єврейські організації Києва, Одеси, Катеринослава, Харкова та інших міст визнали Центральну Раду єдиною законною владою на Україні. Єврейські газети "Мощені", "Унзер лебен", "Гайнт", "Нойє цайт", які виходили у той час на Україні, всіляко підтримували й пропагували політику української держави. Серед єврейського населення збиралися кошти для фінансування діяльності

УНР. Відомий єврейський лідер В.Жаботинський пропонував Петлюрі створити з євреїв військові частини для захисту української революції. Серед міністрів Української Народної Республіки були єврейські діячі А.Ревуцький, С.Гольдман, І.Красний, С.Соколовський. Останній був міністром фінансів УНР. Всеукраїнський з'їзд рабинів, що відбувся в Одесі у 1918 р., ухвалив рішення про накладення "херему" (прокляття) на тих євреїв, які підтримують ворогів Української Республіки.³³⁴

"Бунд, — читаємо в енциклопедії, - піддерживал Центр. Раду в ее борьбе за автономию, содействовал соглашению между Центр. Радой и Врем. правительством, после чего принял участие в Генеральном Секретариате Рады... Линия Бунда на Украине и до, и после Октябрьской революции одобрялась неоднократно ЦК Бунда". І далі: "На Украине Бунд признал украинскую Центр. Раду однородно-социалистическим правительством, принял участие в составе правительства Рады и поддерживал ее в борьбе против поднимавшихся рабочих восстаний".³³⁵

Жаботинський та інші єврейські лідери розуміли ту просту й очевидну істину, що незалежна Україна відкриває значно більші можливості як для українців, так і для євреїв, ніж Україна залежна, хоч і Радянська. Це тим більше розумів Ленін. В архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС у Москві є цілком таємний документ під назвою "Об Украине". На ньому стоять три резолюції. Рукою Леніна виведено (текст передаємо по пам'яті): "По моему мнению, лучше независимая, но дружественная нам демократическая Украина, чем плохая Советская республика". Леніну заперечував Троцький: "Украина — это миллионы работоспособного населения, это металл, уголь, хлеб. Потерять Украину — значит, лишиться главной опоры советской власти". Нарешті Сталін резюмував: "Не согласен с Лениным, согласен с Троцким". Так була вирішена доля України. Решту довершила російська зброя. Пізніше, вже у вигнанні, на еміграції, Троцький збагнув свою помилку і виступав на підтримку визвольних прагнень українців.

Ці дії свідчать про те, що єврейські лідери врахували трагічний досвід минулого і зробили для себе правильні висновки, ставши на шлях активного співробітництва з українським визвольним рухом. У ході боротьби за

українську державну незалежність закладалися основи того українсько-єврейського єднання, яке обіцяло дати великі плоди. На жаль, поразка визвольної боротьби українців поклала край цьому співробітництву. Натомість знову почалася широка смуга старої ворожнечі, яка триває, по суті, й досі на обопільну шкоду і євреїв, і українців.

У згадуваній статті "До єврейського питання" К.Маркс підкреслював, що гендлярство євреїв "неминуче впливає з особливого становище єврейства в сучасному поневоленому світі".³³⁶

Тому емансипація єврея від гендлярства є передусім визволення його від умов, що породжують це гендлярство. "Організація суспільства, — каже Маркс, — яка скасувала б передумови торгашества, а значить і можливість торгашества, — така організація суспільства зробила б єврея неможливим".³³⁷

М.Драгоманов, не будучи знайомий з цією працею Маркса, прийшов до аналогічного висновку, який сформулював буквально в тотожних висловах. Він писав: "Єврейство есть... функция, которая не может быть устранена, пока не будут устранены условия, ее порождающие; устраните "жидков" и "жидов" — евреев, будут "жидки" и "жиды" другого вероисповедания". Вихід зі становища Драгоманов бачив в "эмансипации евреев от неравноправности их с христианами".³³⁸

Жовтнева революція, поваливши в Росії владу капіталу, відкривала євреям шлях до рівності з іншими народами і свободи від гендлярства. Нові суспільні відносини, що народжувалися в ході революції і соціалістичного будівництва, вимагали й від євреїв рішуче порвати зі старим і ганебним минулим. Але сталося непередбачене. Саме в радянській владі євреї знайшли для себе таку організацію суспільства, яка забезпечувала їм ідеальні можливості для нечуваного гендлярства у прямому і переносному розумінні цього слова.

Щодо гендлярства у буквальному його значенні, то умови непу і післявоєнної розрухи, дезорганізації народного господарства і відсутності належного контролю з боку органів молодого тоді ще влади давали простір для процвітання суспільного паразитизму не тільки серед євреїв. Знаменитий

Остап Бендер — типовий представник радянського “люфтменша” (людини повітря), тобто пройдисвіта і шахрая, який процвітав у житті і якому, завдяки талантові Ільфа і Петрова, “пощастило” й у літературі. Якщо автори надали особі Остапа деяких рис навіть привабливості, то в житті це були злочинці, класово чужі елементи, як тоді говорили, тобто люди, що не підходили за нашим законодавством під категорію трудящих. Таких людей, як відомо, позбавляли виборчих прав. За даними енциклопедії, у 20-х роках серед євреїв був “неімовірно большой процент лишенцев”. Зокрема “в УССР на виборах 1926/27 евреев-лишенцев было 211.326 человек, или 30 % всего еврейского самостоятельного населения”.³³⁹

З членами сімей кількість таких паразитуючих елементів перевищувала мільйон душ. Слова Подолинського, що більше мільйона українських євреїв “тільки тим і живуть, що з нас кров ссуть”, підтвердила радянська статистика.

Але головну проблему становили, звичайно, не “люфтменші”. Суцільним нещастям для молоді радянської влади була так звана єврейська “еліта”, що вважала себе творцем революції, для перемоги якої принесла нібито найбільше жертв і тому тепер, у порядку своєрідної компенсації, вимагачів особливого становища в суспільстві.

Завоювавши рівноправність, справжню, а не на папері, євреї, вживаючи вислів Івана Франка, зуміли ту рівноправність обернути так, що витягали з неї для себе далеко більше користі, ніж інші.

Насамперед вони з максимальною вигодою для себе скористалися зі свого становища гнобленої колись народності (хто, кого і як саме гнобив, ми вже бачили), а також з участі частини єврейських робітників та інтелігенції в революції. Швидко зорієнтувавшись в обстановці, цілі косяки раніше нікому невідомих євреїв раптом стали “старими більшовиками”, “учасниками барикадних боїв”, “героями і жертвами революції”, “підпільниками”, “політкаторжанами” і т. п. На цій “підставі” вони опинилися при владі як у центрі, так і, особливо, на місцях.

Чимало євреїв, які входили до так званого керівного ядра партії (Зінов'єв, Троцький, Володарський та ін.), довгі роки жили в бездіяльності за кордоном і в Росію повернулися тільки після Лютневої революції. Г.Зінов'єв одразу ж став головою Петроградської Ради і головою Виконкому Комінтерну (був на цьому архівідповідальному посту з 1919 по 1926 р.). Л.Троцький очолив збройні сили республіки. Багато говорить сам факт, що 32-річний єврей Свердлов був призначений першим президентом першої Країни Рад — РРФСР.

Крім них, можна назвати безліч інших євреїв. Гусєв С.І. (Драбкін) став секретарем Петроградського Військово-Революційного Комітету, потім начальником Політуправління республіки і секретарем ЦК РКП(б).

М.С.Урицький — головою Петроградської чека, Анцелович Н.М. - головою Петроградської ради профспілок, а потім головою ЦК Спілки лісових робітників. Беленький Г.Я. очолював провідний Краснопресненський райком партії Москви, Берман Я.О. став головою Московського ревтрибуналу, Бобровська Ц.С. (Зеліксон) посіла пост секретаря Московського окружкому партії. Боград Я.Ю. влаштувався членом ЦВК Рад Сибіру, Богуславський М.С. очолював Малий Раднарком РРФСР, Бумажний був членом Уральського бюро ЦК РКП(б), а потім секретарем Брянського губкому партії. Бреслав Б.А. був одночасно на чолі губернського комітету партії і головою міської Ради у Вітебську. Колишній голова Бунду Вайнштейн А.І. стає членом президії ЦВК і заступником голови РИК Білорусії. Так можна перебрати весь алфавіт. “С первых дней победы Советской власти в Минске, — свідчить енциклопедія, — бундисты занимают ответственные посты в местном Совете и в правительстве Белоруссии”.³⁴⁰ Це саме енциклопедія могла б сказати не тільки про Білорусію.

З України в центр потяглися сотні євреїв-літераторів, журналістів, художників, композиторів, осідаючи там у редакціях газет і журналів, у творчих спілках і мистецьких організаціях. Вони множилися діленням, як мікроорганізми (Фрідлянд Михайло Юхимович, він же публіцист “Правды” Михайло Кольцов, і його брат Фрідлянд Борис Юхимович, він же художник “Правды” Борис Єфімов), зливалися в одне ціле, як одесити єврей Ільф і росіянин Петров, і т. п.

Мимоволі згадуються слова Костомарова, сказані ним про євреїв ще на початку 60-х років минулого століття: “Что, если наше цивилизованное

общество после многотрудной борьбы со своими недостатками и страстями, кидаясь то в ту, то в другую сторону, доходя почти до отчаяния и потеряв веру в свою нравственную мощь, обратится к этому некогда отверженному народу и призовет его, как некогда наши предки варягов, устроить у себя наряд?".³⁴¹

На околицях імперії, де точилася запекла боротьба за національну незалежність, прошарок членів більшовицької партії з числа не росіян був особливо тонкий. На Україні він був зовсім нікчемний. Ще в 1922 р. кількість українців у КП(б)У ледве сягала 23 відсотків,³⁴² та й то за рахунок головним чином перелицьованих євреїв та зрусифікованих українців, привезених з російських губерній. Потреба в кадрах відчувалася досить гостро. Євреї негайно ж заповнили цей вакуум.

Центральна влада свідомо йшла на цю підміну українців євреями, заспокоюючи себе тим, що робить "інтернаціональну" справу. А в той час бути євреєм означало автоматично бути марксистом й інтернаціоналістом. З властивими євреям самовпевненістю і зарозумілістю кожний поводився так, ніби він якщо не прямиий нащадок Маркса, то принаймні довірена його особа.

В очах росіянина, якому незнайоме почуття національного гноблення, а тим більше в очах космополітствующого єврея, який не претендує ні на яке окреме національне існування і тому позбавлений таких понять, як батьківщина, рідна земля, кожний націонал здавався націоналістом, тобто ворогом радвлади. Цим зумовлена була жорстока і безчесна боротьба з так званим "націоналізмом", що її свідомо і несвідомо розпалювали на Україні євреї і росіяни.

Політичними трофеями цієї боротьби, кажучи словами Енгельса, були "доходные и теплые местечки".³⁴³

У перші роки радянської влади уряд України очолював румунський єврей, близький приятель Троцького, Хр. Раковський. Секретарями ЦК КП(б)У були С.Гопнер, її полюбовник прибалтійський німець Е.Квірінг, Л.Каганович, М.Хатаєвич. Членами ЦК обиралися: Ш.Грузман, Дробніс, Зісман, Акімов (А.Ровнер), Л.Тарський, М.Рухімович, Фарбман (Рафаїл), І.Шварц, Я.Яковлев

(Епштейн) та ін. В Комінтерні Україну “представляла” та сама Серафима Гопнер. Секретарями райкомів, окружкомів і губкомів партії, а також головами Рад були, як правило, також євреї.

Посівши командні пости в партійному і радянському апараті, євреї дуже легко заволоділи органами чека або ДПУ, суду і прокуратури, пробралися у вищу школу, окупували медицину і торгівлю, прибрали до своїх рук пресу, радіо, театр, музику й інші вільні професії. Першим головою Всеукраїнського чека став І.Шварц, на чолі наркомату внутрішніх справ УРСР — Б.Волін (Фрадкін). Непомітна на перший погляд, але надзвичайно важлива з точки зору поінформованості і можливостей впливати на хід подій, посада секретаря ЦВК та РНК УРСР опинилася в руках М.С.Богуславського. Редакторами газет і журналів були винятково євреї. Бюро української преси та інформації (БУП) — попередник нинішнього РАТАУ — з дня утворення в 1918 р. опинилося в руках Р.В.Гальперіна, В.С.Люксембург, Д.Ерде та їхніх сподвижників — українських євреїв, пізніше російських письменників: Михайла Кольцова (Фрідлянда) родом з Києва, Льва Нікуліна з Житомира, Бориса Лавреньова з Херсона та ін. У літературній критиці неподільно панували Володимир Коряк (Волько Блюмштейн), Ілля Стебун, Адельгейм; у мовознавстві — Л.А.Булаховський; у музиці й мистецтві — А.Гозенпуд; у кіно — Боршагівський. В Академії наук УРСР багато років верховодив секретар парткому єврей. Уже після війни довгий час академію очолював О.В.Палладін (сам вихрест, дружина єврейка). В Українському театральному товаристві, у центрі і на місцях, євреї займали 49 керівних постів. Подібний “інтернаціоналізм” нагадував собою скоріше розбій у чужому домі. За незначними винятками, це були зовсім випадкові люди для України, чужі інтересам українського народу, його мові, культурі й літературі. Вони з однаковим успіхом могли претендувати на представництво національних інтересів бушменів Африки, єгипетських фелаків чи ескімосів Півночі.

Голова уряду Радянської України Х.Раковський на засіданні Київської Ради робітничих депутатів 13 лютого 1919 р. зробив дивовижну заяву, в якій українську мову оголошував реакційною і непотрібною. Він буквально сказав: “Декларирование украинского языка в качестве государственного является реакционной затеей. Это вредно для украинской революции”. І додав: от же,

я, мовляв, голова українського уряду, а по-українському ні слова не вмію і сам є румунський інтернаціоналіст.³⁴⁴

Голова однієї з колегій Верховного суду України Малицький публічно визнав, що йому “наплювати на українську мову”.³⁴⁵ Від подібних диких заяв утримувалися колонізатори навіть у глуху пору європейського середньовіччя.

Виступаючи на VIII партконференції КП(б)У в 1924 р., перший секретар ЦК Квірінг змушений був визнати: “Мы должны сказать, — заявил він, — что наша власть до сих пор еще слишком не национальна, еще слишком не украинская”.³⁴⁶

На початку 1928 р. тодішній перший секретар ЦК КП(б)У Л.Каганович заявив: “Для багатьох керівників українська книжка ще являє собою щось на зразок китайської грамоти”.³⁴⁷

З легкої руки таких “інтернаціоналістів” зводилися наклепи на український народ як на куркульську і “двокуркульську націю”. За визнанням Сталіна, навіть у ЦК РКП був поширений погляд, “що Українська республіка і українська нація — вигадка німців”.³⁴⁸ Прагнення українського народу до своєї національної незалежності ці “марксистичні” оголошували незаконним і контрреволюційним. Зразками такого антиукраїнського наклепництва в літературі, наприклад, є “Дума про Опанаса” Багрицького або роман Первомайського “Молодість брата”.

Через п’ятдесят років Юрій Смолич про цей період в історії нашого народу у своїх спогадах обережно скаже: це був “смутий і страшний час...”.³⁴⁹

Дуже показовою для характеристики радянських євреїв є географія їхнього розселення. На підставі історичного досвіду марксистичні розрізняють дві тенденції у розвитку єврейських поселень: тенденцію до ізолюваності і тенденцію до єднання з національною більшістю країни. Тенденція до ізолюваності переважала в умовах посилення безправності й дискримінації, тенденція до єднання і злиття превалювала в умовах емансипації і подолання

антисемітизму. Обидві тенденції завжди розвивалися паралельно, і їхня дія не припинялася ні в середні віки, ні в наш час. Ленін говорив: "Єврейське питання стоїть саме так: асиміляція чи відособленість?".³⁵⁰

Відповідно до цього висновку в СРСР було створено всі умови для демократичного розв'язання єврейського питання. Або зближення і злиття з іншими народами за місцем проживання, або територіальна концентрація в окремій національній одиниці. Першими такими адміністративними одиницями були на Україні національні єврейські Ради — сільські, селищні, міські. На початок 1928 р. в республіці було створено понад 1000 таких Рад, які утворювали 26 національних районів. Для концентрації в цих районах єврейського населення був створений переселенський фонд, відведено землі для поселення євреїв. Був спеціальний Комітет по земельному влаштуванню трудящих євреїв (Комзет), організований 29 серпня 1924 р. при Президії Ради Національностей ЦБК СРСР. Діяли республіканські комітети при ЦВК УРСР, БРСР, Узбецької і Грузинської РСР. Завданням Комзетів було сприяти трудячим євреям стати активними учасниками соціалістичного будівництва, допомогти їхньому господарському влаштуванню на відведених урядом земельних фондах Криму та України. З цих заходів, проте, нічого не вийшло.

Національне районування охопило не більше 5 % єврейського населення УРСР, в БРСР ще менше — 8 % і зовсім нікчемний відсоток в РРФСР.³⁵¹

За даними на 1936–1937 рр., у Криму і на Україні налічувалося 11.093 єврейських селянських колгоспних дворів. Єврейські колгоспи і колгоспники займалися сільським господарством на площі до 300 тис. гектарів земель, закріплених за ними.³⁵² Де тепер ці єврейські колгоспи і колгоспники, важко сказати.

У 1934 р. в складі краю РРФСР була утворена Єврейська автономна область з центром у Біробіджані. Комзети залучали євреїв у цю область, але сюди вони також не побажали їхати. Тепер їх там менше, ніж у Києві на Подолі. Комзети за непотрібністю були ліквідовані.

4 березня 1970 р. в Будинку дружби з народами зарубіжних країн у Москві відбулася прес-конференція для радянських та іноземних кореспондентів з питань, що стосуються становища на Близькому Сході. Відповідаючи на запитання кореспондента лондонської газети "Тайм" про чисельність євреїв Єврейської автономної області, перший заступник голови облвиконкому І.Л.Бокор сказав, що в області проживає 20–25 тисяч чоловік єврейської національності. "Назвать более точную цифру я не могу, — сказав він, викручуючись, — так как последняя перепись населения проводилась 10 лет назад". На запитання, який відсоток єврейського населення країни у Єврейській області, Бокор також ухильно заявив, що він "уже ответил",³⁵³ мовляв, рахуй сам, як тобі треба, а мені такі підрахунки не вигідні.

Тим часом зіставлення напрошується саме собою. З 2.268 тисяч євреїв, що проживали 1959 р. в СРСР, на Єврейську область припадало, за заявою Бокора, 20–25 тисяч, або менше 1 відсотка. Порівняно з загальною кількістю населення області (163 тис. чол.) це також становить лише 18 відсотків. Не густо!

Як до революції, так і тепер євреї лишаються в основному в районах свого старого поселення, тобто в зоні колишньої смуги єврейської осілості.

За переписом 1926 р., в СРСР (у тогочасних межах) налічувалося 2.601 тис. євреїв. З них на Україну припадало 1.574 тисячі, або 60,4 відсотка, на Російську Федерацію — 567 тисяч, або 21,8 відсотка, на Білорусію — 407 тисяч, або 15,7 відсотка, і на решту республік — 52 тисячі, або 2,1 відсотка.³⁵⁴ На західних землях України в той час проживало, за даними офіційної польської статистики, понад 700 тисяч євреїв, що становило близько 10 % від загальної кількості населення.³⁵⁵

Залишившись на старих територіях, євреї застаються там, як і раніше, головним чином міським населенням. Як показав перепис 1920 р., на 100 душ населення України в губернських містах проживало 35 євреїв, в інших містах — 25,6, у селищах міського типу — 21 і тільки в селах — 0,9 чоловіка.³⁵⁶ За переписом 1959 р., з 840 тисяч українських євреїв у містах проживало 97 відсотків.³⁵⁷

Чим пояснити таке становище? Чому євреї не користуються з наданих їм прав і не полишають осоружної смуги осілості? Чому не рвуть з горезвісним становищем “касти”, над яким так багато пролито щирих, а ще більше фальшивих сліз? У відповіді на ці питання — вся суть справи. Жити компактною масою в єврейському національному районі, хоч би де він не був — у Біробіджані, в Криму чи в пана Бога за пазухою, — значить, насамперед займатися, як і всі трудящі, продуктивною працею. А євреї цього уперто уникають. Зосередження винятково єврейського населення у певному районі їх “не влаштовує” тому, що робить практично неможливим звичайне єврейське дурисвітство: своїх обкрадати не можна, традиція не велить, а “чужих” немає. Крім того, територія колишньої смуги не тільки дає простір для всіляких зловживань, а й перебуває в значно кращих кліматичних та інших умовах порівняно з рештою географічних районів країни.

Тому балачки про дискримінацію, про “закупорку” (!) євреїв у містах і торгово-промислових центрах і нібито насильне їх утримання на становищі “касти” — не що інше, як обурлива демагогія, чергове шахрайство, облуда удаваного сліпого, розрахована на простодушність публіки. Гачок, на який клюнув і Ленін. Що це так, а не інакше, переконливо свідчить картина зайнятості євреїв у народному господарстві Радянського Союзу.

До революції 70 % єврейського населення становили утриманці, а серед працюючих переважали дрібні торгівці й ремісники.³⁵⁸ За радянської влади, природно, змінився життєвий уклад багатьох євреїв. Газета “Правда” в статті акад. М.Мітіна (єврей за національністю), відзначаючи зміни, що сталися в соціальному, моральному і політичному обліку єврейського населення СРСР, спеціально підкреслювала, що “оно избрало путь труда”.³⁵⁹

Як саме змінилися євреї? Може, вони, розірвавши ненависні кайдани минулих епох, що сковували їхню ініціативу і змушували займатися ганебним гендлярством і лихварством, кинулися у сферу матеріального виробництва? Може, вирішили духовно відродитися на основі фізичної праці і разом з трудівниками інших національностей стали нарешті сіяти хліб і варити сталь? Є, мабуть, і такі. Але основна маса радянських євреїв і далі лишається на старих позиціях. Одвічне прагнення мати цінності твердої вартості — золото,

срібло, платину (благородні метали), коштовне каміння, різні коштовності тощо — лишається й сьогодні їхнім найвищим ідеалом. Ну а які особливі цінності можна добути в сільському болоті чи біля палаючої домни? Цим зумовлений характер занять радянських євреїв.

У матеріалах Міжнародного військового трибуналу, який судив гітлерівських злочинців, є дуже цінні дані про євреїв. Згідно з цими даними, безумовно гідними довіри, у європейській частині СРСР напередодні другої світової війни проживало близько 5 млн. євреїв (на азіатську частину припадало ледве 500 тисяч). З цих п'яти мільйонів на Україні жило 3 мільйони.³⁶⁰ Розподіл їх за професіями був такий:

у сільському господарстві... 9,1 %

міські робітники ..... 14,8 %

у торгівлі ..... 20,0 %

державні службовці..... 23,4 %

вільні професії: медицина, преса, театр, вища школа тощо... 32,4 %

Як бачимо, картина досить промовиста. З кожних чотирьох євреїв один був зайнятий виробництвом матеріальних благ (сільські й міські робітники), а троє (решта професій) — розподілом. Точно, як у відомій притчі: один з сошкою, семеро з ложкою. Оскільки один єврей не міг прогодувати трьох, то їх змушені були "годувати" не євреї. Спроба вказати на ненормальність такого становища зустрічалася в багнети, кваліфікувалася як злісний антисемітизм, який на Україні ускладнювався ще облудним звинуваченням у націоналізмі.

Щоб мати уявлення, що значило це звинувачення в ті роки, треба пам'ятати принаймні дві речі.

Перше. Декларуючи на словах право націй на самовизначення, російські більшовики на ділі не планували національної незалежності України. Ленін правду писав: "Чи судилося, наприклад, Україні стати самостійною державою, це залежить від 1000 факторів, невідомих наперед".³⁶¹

Мовляв, вирветься — матиме незалежність, а не зуміє завоювати свободу, хай нарікає сама на себе. Тим часом робилося все, аби отих факторів, що стояли на шляху до незалежності України, було якомога більше.

У той час, як поляки, латиші, євреї мали свої національні робітничі організації, які на правах автономних входили до РСДРП, українцям під різними приводами відмовляли в цьому. Українська СДРП, цькована більшовиками, продовжувала вести самостійне існування. А коли у 1918 р. життя змусило поставити питання про організацію КПУ, то в повідомленні з цього приводу "створення окремої Української партії" кваліфікувалося як "не завоювання для українських комуністів, а тяжка необхідність".³⁶²

Довгий час дебатовалося питання, називати нову організацію українською чи просто: "РКП(б) на Україні". Ще на II конгресі Комінтерну в 1920 р. фігурували як самостійні політичні сили Комуністичний Бунд, Єврейські секції РКП, Єврейська комуністична партія Поалей-Ціон, тоді як КП(б)У виглядала з кишені РКП як її обласна організація.

З трибуни конгресу представники названих партій (Фрумкіна, Мережин, Кон-Ебер) наввипередки одне перед одним обстоювали права українських євреїв впливати "на ход государственных дел".³⁶³

Тим часом КП(б)У, "представлена" єврейкою Гопнер, мовчала. Саме в цей час у таємних канцеляріях Комінтерну готувалася "персональна справа" України щодо звинувачення у прагненні до самостійності. Ідея української незалежності взагалі розцінювалася як контрреволюційна. Л.Б.Каменев (Розенфельд) на II з'їзді КП(б)У у 1918 р. від імені ЦК РКП заявив: "Мы должны прямо и определенно сказать, что лозунг самоопределения национальностей в развитии пролетарской революции в России превратился в орудие контрреволюции против советской России".³⁶⁴

У листі до С.Орджонікідзе, надзвичайного емісара ЦК РКП по боротьбі з патріотичними силами України, Ленін 14 березня 1918 р. писав: "Негайна евакуація хліба і металів на схід, організація підривних груп... рішуче і беззастережне перелицювання на український лад наших частин, що є на Україні, - таке тепер завдання. Треба заборонити Антонову називати себе Антоновим-Овсієнком, він повинен називатися просто Овсієнком. Те ж саме треба сказати про Муравйова (якщо він залишиться на посту) та інших".³⁶⁵

Цю єврейську тактику перевдягання КПРС узяла собі на озброєння і досить успішно користується нею. По суті справи громадянська війна на Україні була продовженням війни росіян і євреїв за владу, проти української незалежності. Ця війна велася спочатку відкрито і збройно, хоч і з перелицюванням, а згодом тільки з перелицюванням і головним чином шляхом політичних репресій.

Друге. В ті роки міста України були повністю в руках євреїв і росіян. Українці становили там, за переписом 1926 р., лише 10,4 %. Міста України й досі перебувають у руках цих двох категорій населення, хоч кількість міської людності з числа українців у 1959 р. піднялася вже до 36,6 відсотка.³⁶⁶ Ще в 1956 р. національний склад міського населення України, за неопублікованими даними, був такий: євреїв — 47 %, росіян — 36 %, українців — 17 %.

Окупувавши українські міста, а міста здавна керували селами, і не тільки керували, а, як образно висловився Енгельс, “дерли з селян шкуру”,³⁶⁷ євреї і росіяни узурпували таким чином владу над українським народом, основна маса якого була зосереджена в селі. А щоб українці не претендували хоч на якусь частку тієї влади, проти них була розпочата неоголошена війна, для зручності названа боротьбою проти українського буржуазного націоналізму. В цій війні євреї і росіяни виступали пліч-о-пліч, як “брати по зброї”, у яких був спільний ворог, хоч і різна мета.

Ленін писав, що це тільки “ігнорування” значення національного питання на Україні, чим великороси і євреї “дуже часто грішать”.³⁶⁸

Подібне пояснення нікого не переконує. Насправді з боку росіян це була кривава помста за 1917 рік, за спробу України вирватися з-під влади Росії, плата за страх втратити 45 % державного доходу, який Росія щороку здирала зі своєї української колонії. З боку євреїв це була свідомо політика викручування рук і нищення українських національних кадрів, яких вони боялися і зневажали і які, на їхню думку, є “зайвими” на Україні.

Делегат XII з'їзду РКП Яковлев (Епштейн) справедливо говорив, що в апараті влади на Україні панує “состав бюрократии из русских и русифицированных

евреїв, являючися послідователними проводниками великорусского національного угнетения".³⁶⁹

Бухарін, який роками грішив проти національностей, заперечуючи право на самовизначення, змушений був також визнати, що "на Україні... состав партий русско-еврейский", в силу чого тут ведеться боротьба "с такой энергией, с таким бешенством".³⁷⁰

Об'єктом цієї боротьби був українець, свідомий своєї приналежності до рідного народу. В.Винниченко (в якого дружина була єврейка, що співчувала ідеям чоловіка) у праці "Відродження нації" свідчить: "Хто визнавав себе українцем, той був ворогом соціальної революції... Це дозволяло найтемнішим большевицьким елементам зривати з стін портрети Шевченка й топтати їх ногами, ловити по селах українських шкільних учителів, і знущатися з них, і розстрілювати їх тільки за те, що вони були свідомими українцями".³⁷¹

У ті роки за "невідомих обставин" "загинули, а по суті були знищені, композитор Леонтович, художники Нарбут, О.Мурашко, вчені Л.Симиренко, О.Єфименко, поет В.Чумак та ін. Дивом врятувався від розстрілу бандами Муравйова В.Сосюра. Але його добивали пізніше, як і Ю.Яновського, Леся Курбаса, А.Кримського, М.Куліша, Остапа Вишню, А.Малишка, М.Рильського, О.Довженка та інших великих синів народу.

У 20-х роках єдиний антиукраїнський фронт євреїв і росіян, очолюваний Л.Кагановичем, секретарем ЦК КП(б)У, розпочав розгорнутий наступ проти різних надуманих ізмів: боротьбизму, укапізму, хвильовизму, шумськизму, волобуєвщини тощо. В липні 1921 р. ЦК РКП оголосив партійну перевірку у всеукраїнському масштабі. За три місяці з українських парторганізацій було виключено понад 20 тисяч чоловік, що становило 22,5 % всього складу організації. В деяких губерніях, наприклад на Одещині, кількість виключених перевищувала 40 відсотків.³⁷²

А пригадаймо трагічну долю боротьбистів, цих справжніх комуністів і патріотів. Скрипник на XII з'їзді РКП говорив: "Нам удалось завоевать (!) на Украине украинскую Коммунистическую партию "боротьбистов", которая

влилась к нам в составе 4 тыс. чел. с лишком... Сколько теперь у нас имеется бывших боротьбистов? Сейчас на Украине имеется только 118 боротьбистов — а остальные? Некоторая часть переехала в Россию, а остальные частью ушли, а большей частью были выкинуты из партии при чистке и т. д. по мотивам, что у них сохранились националистические пережитки”.³⁷³

У Комінтерн і ЦК РКП летіли з України донос за доносом про “небезпеку націоналістичного ухилу” в КП(б)У та КПЗУ. Внаслідок цих свідомих і продуманих наклепів лави українських комуністів, не дуже густі й так, значно порідшали. Багатьох керівників-українців так далеко “заховали”, що й досі не знайдуть їхніх могил, наприклад, Васильківа, Туринського, Мондока та цілого легіону інших. Імен Хвильового, Шумського, Волобуєва та інших все ще не зустріти в жодному енциклопедичному виданні чи довіднику. На пленумі ЦК КП(б)У в березні 1928 р. Каганович закликав: “... В момент бою за ленінську більшовицьку лінію, в момент рятування КПЗУ від ренегатів і зрадників ми мусимо по-ленінському бити (!), бити і ще раз бити, і не тільки цих зрадників, а й тих, хто вагається. Бо урятувати тих, хто вагається, можна не балачками, не тим, що ми будемо панькатись та умовляти їх. Не цим ми врятуємо людей, а тим, що ми будемо їх немилосердно і по-ленінському бити. Врятуємо — будь ласка, приходьте. Не врятуємо — йдіть, куди очі дивляться”.³⁷⁴

...Випливе — значить, відьма, потоне — значить, праведна душа. Так в епоху середньовіччя визначали партійність, чи то пак правовірність, “єретиків”. Чи треба ще виразнішого заклику до антиукраїнського погрому, та ще й нахабно прикритого ім’ям Леніна! Белінський писав, що руський мужик іконами горщики накриває. Як бачимо, ім’ям Леніна вже тоді уміли приховувати і виправдовувати будь-який злочин і будь-яку підлість.

Замість того, щоб зчинити тривогу, апелювати до мас і з їхньою допомогою зупинити оскаженілих шовіністів і неокolonізаторів, українські діячі безпорадно розводили руками. В.Затонський намагався навіть виправдати цей політичний бандитизм посиланням на діалектику: “Україну радянську, — писав він, — будувалося в значній мірі людьми, що навіть мови української не знали. Така діалектика історії”.³⁷⁵

Ця "діалектика" роздушила пізніше самого Затонського (не врятувало й те, що дружина його була єврейка), а заодно з ним і М.Скрипника, В.Чубаря, С.Косіора, Г.Петровського, В.Приймака, Ю.Коцюбинського, Антонова (того самого, що повинен був називатися "просто Овсієнком"), Кропив'янського, Федька і багатьох інших ошуканих і підло зраджених українських патріотів, на засліпленні і надмірній довірливості яких російсько-єврейська влада знову в'їхала на Україну.

Характеризуючи політику монгольських завойовників на Русі, Маркс зазначав, що зони прагнули "масовими убивствами розрідити населення, яке могло б повстати в них у тилу".³⁷⁶

Здійснюючи політику "розріджування" українців, аби вони не спромоглися на "новий 17-й рік", людей на Україні мордували не сотнями і тисячами, а мільйонами. Як зазначається в "Нарисах історії КП України", у ході колективізації в республіці знищено близько 200 тисяч т. зв. куркульських господарств, майно яких було конфісковане, а людей "виселено в інші райони країни".³⁷⁷

Разом з членами сімей з України було депортовано на вічне поселення і муки в Сибір один мільйон українців.

Тим часом навіть татаро-турецькі орди протягом перших п'ятдесяти років XVII ст., тобто в найгіршу пору нашої історії, спромоглися захопити в полон менше, ніж 200 тисяч українців.³⁷⁸

Підірване і зруйноване таким чином сільське господарство було причиною масового голоду на Україні, який у 1933 р. забрав у могилу, за деякими даними, 9 мільйонів жертв. Опухлі з голоду, виснажені люди, мов тіні, блукали вулицями сіл і міст, шукаючи порятунку. Не знайшовши, падали, знесилені, просто неба, тихо конали під парканами, на шляхах і залізницях. Трупи померлих лежали тижнями, і їх нікому було поховати. В окремих місцевостях спостерігалось людоїдство.

А в цей час у магазинах торгсіню за золото продавали хліб та інші продукти і в ресторанах за ширмами витанцьовували голі проститутки, наспівуючи: "Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек". Замість того, щоб звернутися до міжнародної солідарності і подати Україні допомогу (як це було під час голоду в Росії), з неї й далі "викачували" хлібоздачу і душили народ політичними репресіями. У грудні 1933 р. під керівництвом секретаря Інтернаціоналу Йосипа Ароновича П'ятницького зібрався XIII пленум Виконкому Комінтерну. З трибуни пленуму лунали слова: "24 января 1933 г. Центральный комитет ВКП(б) принял историческое решение об укреплении руководства ЦК КП(б)У и решающих областей Украины. Это решение, посылка на Украину секретаря ЦК ВКП(б) т. Постышева, посылка незадолго до этого одного из наших самых выдающихся (!) работников в области сельского хозяйства т. Хатаевича, возвращение на Украину в качестве председателя ГПУ т. Балицкого, многие годы специализировавшегося на борьбе с украинской контрреволюцией, боевая мобилизация большевиков Украины и прежде всего конкретное повседневное руководство ЦК ВКП(б) и т. Сталина, громадная помощь, оказанная Украине ЦК ВКП(б) и союзным правительством, привели к тому, что в течение каких-нибудь 9-10 месяцев положение на Украине существеннейшим образом улучшилось. План хлебоздачи в 1933 г. выполнен досрочно — 6 ноября. Так рано Украина его еще никогда не выполняла".³⁷⁹

Україна конала з голоду, а з неї, як за Шевченком, знімали останню латану свитину, притому "досрочно". Не дивно, що офіційні джерела і досі бояться торкатися цієї теми. П.Ю.Шелест у своїй книжці глухо згадує: "Особливо тяжке становище склалося з продовольством у 1933 році".³⁸⁰

І тільки. Тим часом керівництво КПРС давно зобов'язане дати світові звіт про жертви цієї "громадної допомоги".

У пору тяжкого національного лиха, нечуваного за всю попередню історію України, поет Леонід Первомайський (Ілля Шльомович Гуревич) видає книжечку "Зброя", в якій слідом за Кагановичем виголошує погромницькі гасла проти українського народу. Почуваючись речником "осназівців" (частин особливого призначення, тобто карних військ ДПУ), до якого "сміялися чекісти", він погрожував українцям: Я знаю вашу природу — в млосній хуторській ночі Вас вистругали столипінці з куркульками на печі. А потім ви

виростали й вертали в свій темний кут, Закінчивши комерчеське та агроветінститут. А потім ви під Трипіллям вбивали моїх братів... Та ми таки надавали вам повну пельку чортів!.. Ми знаєм, чого ми хочемо. Осназівський наш загін. ("Лист із Києва")

У цих рядках стільки лютої ненависті і зневаги до українців, що вистачило б отруїти все населення краю аж до немовлят у колисках. Звичайно, сам по собі цей вірш не вартий уваги. Але факт його появи свідчить про нестримний розгул чорносотенних настроїв на Україні, про гнітючу політичну атмосферу тих років, коли навіть такі мужні люди, як Скрипник або Хвильовий, не витримували цькування і пускали собі кулю в лоба. У цьому вірші прозирає хижий оскал переляканого міщанина, якому до рук трапила жертва. Він з усіх сил душить її за горло і кричить тим голосніше, чим більший страх за неминучу розплату охоплює його самого. Трагедія Первомайського і подібних до нього в тому, що вони од євреїв відійшли (принаймні формально), а до українців "не пристали". У кожній такій людині все життя б'ється єврей з українцем і не може перемогти. Це є причиною великих душевних мук. У Л.Первомайського, безумовно, великий талант. Але в нього не вистачило ні політичної мудрості, ні громадянської мужності, щоб стати українським Гейне...

Під закличними гаслами сіоністських терористів, трубадурів сталінізму, пройшов по Україні кривавий 1937 рік. Тепер ми визнаємо з байдужим жалем, що тоді особливо далися взнаки безпідставні репресії, внаслідок яких багато досвідчених партійних, радянських, військових діячів та інших кадрів було заплямовано і репресовано. Багато безневинно постраждало не тільки українців, а й росіян і самих євреїв: Д.Гофштейн, Д.Бергельсон, І.Фефер, Л.Квітко, М.Кольцов, П.Маркіш та ін. Але це тільки зайвий раз підтверджує мудрість слів К.Маркса про те, що не може бути вільним народ, який пригнічує інших.

Уже після війни, коли вдруге на чолі ЦК КП України став Каганович, над українською інтелігенцією, за словами М.С.Хрущова, готувалася нова розправа по звинуваченню в націоналізмі. Вона не тільки готувалася, а здійснювалася повним ходом під загальний плач і лемент західноукраїнського населення, яке за підтримку визвольного руху С.Бандери спочатку утюжили танками, а потім

ешелонами вивозили до Сибіру. Назустріч транспортам з України мчали состави з євреями та росіянами, які на поклик Кагановича збиралися в розріджені таким чином українські міста.

У Франка єврей-капіталіст Герман Гольдкремер говорить на адресу українців, яким доводиться зазнавати безкінечних страждань: "Так дурням і треба". Єврейська еліта, що почувалася на Україні паном становища, не раз подумки і вголос повторювала ці слова. Вона могла робити це безкарно. У Києві і Москві, в уряді і в ЦК ВКП, у Комінтерні і в зарубіжних партіях — всюди сиділи їхні люди. Якщо не вистачало безпосередньо єврейського представництва, при потребі використовувався авторитет діячів, у кого дружини були єврейки: Калініна, Молотова, Ворошилова, Луначарського, Мануїльського, Затонського, Димитрова...

Щоб надати собі більшої ваги в очах "простого" люду, перед війною пустили поголоску, нібито Сталін мав собі за дружину дочку Кагановича. Як тепер Леніна видають за єврея, а дружину Брежнєва — за єврейку. Спробуй було після цього що-небудь сказати євреєві насупротив. Одразу ж ДПУ, в'язниця, а далі Сибір, де навічно зникають усі і всякі сліди.

Під ту пору умов для виникнення українсько-єврейських конфліктних ситуацій було більше, ніж досить, і не останньою мірою вони впливали з національного характеру євреїв. Тут доречно в цьому зв'язку навести слова Бакуніна, якими він характеризував Маркса. Несправедливі щодо особи самого Маркса, вони, проте, дуже влучно малюють національний тип єврея, такий принаймні, яким він уявлявся Бакуніну.

"За походженням пан Маркс — єврей. Він поєднує в собі, можна сказати, всі позитивні риси і всі недоліки цієї здібної породи. "Нервовий", як каже дехто, до боягузтва, нетерпимий і абсолютний, як Ієгова, Господь Бог його предків, і, як він, мстивий до безумства. Немає такої брехні, наклепу, якого б він не був здатний звести на кожного, хто мав нещастя викликати його ревність або, що все одно, його ненависть. І він не зупиняється перед найбільш мерзенною інтригою, якщо тільки, на його думку, — а втім, здебільшого помилкову, — ця

інтрига може придатися до посилення його становища, його впливу або до поширення його сили. Щодо цього він цілком "політична людина".³⁸¹

До рис, вдало підмічених у євреїв Бакуніним, треба додати такі якості, як зарозумілість, розв'язність і нахабство. Вітте, якого не можна запідозрити в антипатіях до євреїв, у всіх трьох томах своїх спогадів характеризує їх не інакше, як нахаб, зарозумілих інтриганів. Про начальника станції Балта Ф.Штерна він пише: "Он имел единственный недостаток, свойственный его расе, — нахальство".³⁸²

Залізничного магната Бліоха атестує так: "Блиох был человек по природе неглупый, в высшей степени образованный и талантливый, но с недостатками, так сильно присущими большинству евреев, а именно со способностью зазнаваться и с большой долей нахальства".³⁸³

Великий князь Олександр Михайлович, за характеристикою Вітте, — "воплощенный интриган".³⁸⁴ Видавець "Биржевых Ведомостей" Проппер — "нахал". На адресу російської преси періоду 1905 р. Вітте висловився: "Вся полуеврейская пресса, типичным представителем которой являлся Проппер, вообразила, что теперь власть в их руках, а потому самозабвенно нахальничала".³⁸⁵

І ось люди з такими милими якостями беруть владу у свої руки. Самовпевнені і нахабні, мстиві і ненависливі єврейські інтригани засідали за кожним бодай хоч трохи значним начальницьким столом. Перед лицем цих партійних божків рядовий українець, а особливо той, хто відчував себе "відповідальним" за 1917 рік, за спробу вирватися з-під влади Росії, мовчки, мов віл, ремигав свою думу і похмуро мовчав. Його карали й за це: мовляв, приховує правду, носить камінь за пазухою...

"Вузькість життєвих умов, — казав Енгельс, — породжує вузькість кругозору".³⁸⁶ Пригнічені репресіями і терором, роз'єднані зрадою і намовами, українці ледве могли здобутися на пасивний самозахист. Одні виїздили в Росію, щоб там "загубитися" в загальній масі людей і стати недоступними для своїх гонителів. Так опинилися у добровільному вигнанні великий Довженко,

теоретик космонавтики Ю.Кондратюк, композитор Синиця і багато інших видатних умів України. Інші одружувалися на єврейках або росіянках і таким чином здобували собі патент на "лояльність". Треті відхрещувалися від політики і самі від себе, зрікалися мови, національності, навіть свої прізвища перекручували на інший лад. (Скільки століть триває ця наруга над великим народом!)

Насильство, залякування і страх робили своє: отруювали свідомість людей, присипляли їхню совість і волю, руйнували в людині все людське, пригнічували її активні сили і робили нездатною боротися за збереження своєї гідності і національної честі. Рівень національної свідомості на Україні упав нижче "умовного нуля". Такі страшні наслідки цього єврейсько-російського панування.

Євреї святкували перемогу. До їхніх послуг були перші місця в житті, кращі посади по службі, зручніші й просторіші квартири в аристократичних кварталах міст, пільгові курорти, санаторії, лікарні і всі можливі блага навіть такої азіатської цивілізації, як наша. І все це вважалося нормальним, так би мовити, особливим варіантом пролетарського інтернаціоналізму. Так тривало б, можливо, досить довго, якби не події другої світової війни, які активізували інтерес до євреїв у всьому світі.

В СРСР спробували також глянути на них без рожевих окулярів. Глянули і вжахнулись: під рядюшкою фальшивого інтернаціоналізму лежав той самий єврейчик-пройдисвіт, по суті злодій і грошолуб, якого висміяв ще Карл Маркс. Початок цього прозріння пов'язаний з ім'ям секретаря ЦК ВКП(б) Олександра Сергійовича Щербакова. Звичайно, він діяв не без відома Сталіна, симпатії якого, як свідчить його дочка Світлана, були не на боці євреїв.

Якось у роки війни розгніваний Щербаков приїхав у московську редакцію газети "Красная звезда". Коли зібрався весь колектив, що складався, звичайно, з євреїв, він вичитав їм, кому що належало, далі грюкнув кулаком по столу і на додачу пообіцяв: "Я цю синагогу розжену!.."

Обіцяного довго ждати не довелося. Але головне полягало не в скороченні штатів редакції чи заміні поганих працівників, яких чекала посилка у низову

пресу. Йшлося про щось набагато важливіше: про зміну в ставленні до євреїв взагалі, про крутий поворот у політиці партії і держави, і на це дуже виразно натякало оте зловісне слово "синагога". Щоб мати вільними руки при розв'язанні такого складного питання, а заодно позбавити впливових радянських євреїв можливості апелювати до зарубіжної громадськості, в 1934 р. передбачливо був розпущений Комінтерн. Тим більше що стараннями комуністів-сіоністів він, по суті, був перетворений зі штабу революційних дій на своєрідну міжнародну "синагогу". Звичайно, були й інші причини розпуску Комінтерну, але названа не була останньою.

Подув нового вітру дійшов у найдальші закутки країни і змусив багатьох по-новому глянути на євреїв. Отже, не такі вже вони святі та божі, не такі правовірні марксиста і не такі всесильні, за яких себе видавати. До того ж вони ще й антипатріоти: свою роль відіграв судовий процес над євреями-лікарями, звинуваченими в дійсному чи приписуваному їм отруюванні видатних діячів Союзу. Словом, почалася своєрідна "переоцінка цінностей". Боротьба з космополітизмом, розпочата одразу ж після війни, остаточно розвінчала пристосуванців і любителів поживитися за чужий рахунок. Кульмінацією цієї боротьби на Україні був розширений пленум Спілки письменників, що відбувався з 28 лютого по 1 березня 1949 р. в будинку Київського філіалу музею Леніна. Ось лише деякі висловлювання окремих письменників.

М.Бажан: "Ці космополітствующі сноби жили на нашій землі, користувалися всім — і платили зненавистю, презирством, зневагою".

О.Корнійчук: "Космополіти підкопуються під наш патріотизм: вони твердять, що в епоху атомної бомби немає, мовляв, місця національним рамкам".

О.Гончар: "Їх симпатії там, їх антипатії ми завжди відчували на собі. Безграмотний Санов, якого хотіли зробити прапором української критики, засуджував можливість писати українською мовою і думати нею".

П.Тичина: "Що ж це за діло, коли на 32-му році революції доводиться пролетарське мистецтво захищати од них?"

М.Руденко: “Обвинувачення в космополітизмі — це обвинувачення в зраді народу”.

С.Скляренко: “За роботою Пленуму стежить вся Україна. В цьому залі з нами тут партія і весь народ”.

З безмежного моря фактів, що їх називали оратори, викриваючи кричущі зловживання євреїв, наведемо лише один. Про нього розповів О.Михалевич. Він повідомив, що за роки радянської влади Київська консерваторія підготувала 76 аспірантів-музикознавців. З них 70 були за національністю євреї і лише 6 — українці. Так створювався ще один міф про “винятковість” єврейського генія, в даному разі про їхню надзвичайну музичну обдарованість і музичну “бездарність” українців, відомих, проте, всьому світові як один із найбільш музикальних і співучих народів. Кожний міг себе запитати: чому таке могло статися? Відповідь лежала на поверхні: всюди в апараті влади сиділи євреї, які робили так, як було вигідно їм, євреям.

У ЦК, звідки в усі артерії національного життя українців ішли керівні директиви, сидів україножер Каганович. Преса, що пропагувала й роздмухувала це україножерство, перебувала прямо чи посередньо в руках євреїв. Л.Троскунов керував газетою “Правда Украины”, а потім агентством РАТАУ, Л.Паламарчук (дружина єврейка) — газетою “Радянська Україна”. Санов і Буркатов — “Літературною газетою”. Видавництва, що друкували книги в дусі політики Кагановича, також очолювали євреї: видавництво АН УРСР — Зав’ялов, “Радянський письменник” — Розумовський, “Молодь” — Дінкевич і т. д. На чолі журналу “Комуніст України” і тепер стоїть запеклий сіоніст і україножер Терлецький. Довгі роки до цього він був відповідальним секретарем Головної Редакції УРЕ і давав дефініції “націоналістів” кращим представникам української культури і науки.

А помножте факт, наведений Михалевичем, на всі інші ділянки життя, і ми побачимо всю глибину ворожої інтересам українського народу діяльності євреїв тільки в післявоєнні роки. Але міф, створений євреями навколо своєї

нібито безкорисливості і свого лжеінтернаціоналізму, розвінчано. Трухлява стіна впала, здійнявши хмару куряви.

В основі ідеологічної боротьби тих років лежали, звичайно, не національні інтереси українців (радянська політична термінологія не знає навіть такого вислову або ж ототожнює його з націоналізмом). На перший план виразно проступали матеріальні інтереси нової російської бюрократії, яка зросла чисельно і потребувала теплих місць, належних їй "по праву" старшинства. Здобути ж ці місця можна було не інакше, як витіснивши євреїв. Це була ціла революція, але революція особлива, в ній велася боротьба верхів за владу над низами. Російський бюрократ, сп'янілий від сталінського тосту "за великий російський народ", грубо штовхав єврейського бюрократа, мовлячи: посунься або йди геть! Єврейський бюрократ, хоч і зарозумівся за роки тривалого панування і, отже, трохи підупав на силі, не хотів, проте, ні посуватися, ні, тим більше, знімати "теплі валянки" і йти геть. Тоді гукнули націоналів, аби вони допомогли російському "братові" з ногами влізти в правлячу бричку. Звичайно, не даром, деякі місця дісталися й особливо спритним націоналам. Боротьба з космополітизмом, а по суті з антипатріотизмом і зловживаннями євреїв, які стали набирати загрозливих розмірів, проникла в усі органи державного і партійного апарату, охоплювала все ширші сфери життя. Від євреїв, які себе скомпрометували, почали поступово розчищати органи держбезпеки, суду і прокуратури. З їхніх рук частково перебрали пресу й інші джерела масової інформації. Під різними приводами довелося усунути деяких запідозрених євреїв від керівництва особливо важливими ділянками господарства, науки, культури й літератури. Внаслідок цього стало можливим піддати гласності численні шахрайства євреїв, що довгий час замовчувалися і все їм минало. День при дні преса роками повідомляла про зловживання службовим становищем, про практику взаємного вихваляння й протегування, про крадіжки, спекуляції, комбінації нечуваних масштабів з іноземною валютою, про нелегальне існування з метою наживи приватних артілей і цілих підприємств. Це була якась вакханалія злочинів.

Численні факти створювали цілісну картину огидного морального обличчя скандально великої частини радянського єврейства. Злякавшись цієї убивчої картини і не без тиску внутрішніх і зовнішніх сіоністських сил, влада

припинила цю безумовно корисну роботу. Щоб врятувати "лице" злочинців і відвернути від них увагу громадськості, сіоністські кола й досі кричать про переслідування й дискримінацію євреїв в СРСР.

Але повернімося до "стіни", що ніби впала. Курява розвіялася. Що ж відкрилося здивованим очам? Стіну, справді, добре захитано, але її підфарбовано в національно-українські кольори і вона стоїть далі. Проілюструємо це на конкретному прикладі.

Протягом п'ятнадцяти післясталінських років, з 1954-го до 1969-го, на посту голови Президії Верховної Ради УРСР перебував зросійщений українець Д.С.Коротченко. Керівний склад апарату Президії, цього "колективного президента", мав таку національну фізіономію. Обидва помічники Коротченка — Юркевич і Кожема — євреї. Останній у цій ролі пробув протягом усіх 15 років. Юркевич, правда, через якийсь час змушений був залишити працю, бо при об'їздах з Коротченком сільських місцевостей, де доводилось іноді оглядати тваринницькі ферми, дуже часто затуляв собі хусточкою носа. На чолі юридичного та адмінгоспвідділів стояли також євреї — відповідно Бурчак і Лукашевич. Відділ нагород очолювала Нужненко, чоловік якої — єврей Шлефман. А заступник начальника секретаріату — Валетчик, дружина якого єврейка Гольдман. У секретаря Президії Зленка дружина також єврейського походження. Лише відділом постійних комісій керував українець Доленко, але і в його відділі було кілька замаскованих іудеїв. До всього того син Коротченка, Василь, одружений на єврейці.

Чи можна вважати апарат української Верховної Ради українським? Звичайно, ні. Українська тут лише вивіска. Аналогічне становище у величезному апараті Ради Міністрів і Держплану УРСР, у численних міністерських та інших відомчих канцеляріях. Лише в ЦК КПУ вдалося трохи потіснити євреїв, але їхні місця одразу ж окупували росіяни. І не просто росіяни, а, як правило, русифікатори і шовіністи. Коли декому з таких росіян П.Ю.Шелест, тодішній перший секретар ЦК, зауважив, що, працюючи на Україні, можна було б і розмовляти по-українському, вони з погордою відповіли: "А мы говорим на языке великого Ленина". Шелест нагадав, що саме Ленін і вимагав від комуністів, які працюють на Україні, знати і розмовляти українською мовою, а не відтирати її

на другий план. Тоді на нього посипалися доноси у Москву. Як бачимо, давній заклик Леніна “перелицьовуватись на український лад” — єдиний із його “заповітів”, якого свято дотримуються на Україні.

Незважаючи на свій бюрократичний, верхівковий характер, ця “кабінетна” революція має безумовно позитивне значення. По-перше, вона привела в апарат управління на Україні певний відсоток національного елемента. Досить сказати, що тоді як протягом 35 років першими секретарями ЦК КПУ були тільки (без єдиного винятку!) євреї або росіяни, то з 1953 р. на цей пост почали призначати українців. Першим таким секретарем-українцем виявився невдаха О.І.Кириченко. На деяких інших відповідальних посадах, на яких доти сиділи євреї, опинилися також українці. Правда, переважну більшість цих українців так само не можна було уявити собі представниками українського народу, як і заміненних ними євреїв. Це годованці і ставленики не України, а російського шовінізму. Який, приміром, представник українського робітничого класу з колишнього інженера “Ленінської кузні” М.С.Синиці? Він був спочатку першим секретарем Київського міськкому партії. Після того, як разом з головою міськради Давидовим він збудував собі за державний рахунок п’ятиповерховий особняк, його “пересадили” на профспілки. Після чергового скандалу його нав’язали першим секретарем Одеського обкому, а тепер ця людина виступає в ролі міністра річкового пароплавства України. Подібні синиці не можуть дбати про національну честь та інтереси народу уже тому, що самі вони позбавлені не тільки національної честі, а й елементарної людської гідності. Але наявність при владі представників корінного населення вселяє віру в можливість рано чи пізно поставити на чолі України людей, цілком гідних їй довір’я.

Підступні вороги наші можуть дурити довірливих людей: мовляв, “какая разница”, національні чи не національні кадри! Це тема спеціальної і дуже важливої розмови. Тут же ми в кількох рядках спробуємо показати ту різницю, якої нібито немає.

Жовтнева революція почалася у Петрограді — ненависному гнізді російського царизму й колоніалізму. Здавалося б, революційні маси повинні були роздерти його на клапті. Тим часом навіть у Зимовому палаці не вибито й шибки, а зі стін московського Кремля не випало й цеглини. Навіть монументи царям-катам

оголошено пам'ятниками мистецтва. Росіянам, бачите, шкода: все-таки воно своє, рідне, хай лишається для історії. Як охоронна грамота, воно і в наступні часи буде викликати страх до сили, з допомогою якої на крові і кістках поневолених народів будувалася велич росіян.

Зате на Україні в роки війни і миру вони понищили всі українські національні святині або покрали їх і поховали в коморах та запасниках музеїв. А чому б і не знищити або не покрасти? Адже воно не їхнє, воно чуже!..

Чим керувалися секретар ЦК КПУ росіянин Постишев, його дружина єврейка Постоловська (тоді секретар Київського міськкому партії) та начальник Укрбуду єврей Меламуд, що дали згоду висадити в повітря найстаріший пам'ятник української архітектури — Михайлівський Золотоверхий монастир? Тим, чим керувалася військова влада, з наказу якої в 1941 р. висаджено в повітря унікальний Успенський собор Києво-Печерської лаври або коли та сама військова влада домагалася в 1965 р. знесення гордості всеслов'янської цивілізації — будинку Київської академії на Подолі. Всі вони керувалися одним: воно не наше, воно чуже. Що менше матимуть українці таких пам'ятників і споруд, то швидше забудуть, хто вони, тим покірніше схлять голови перед будь-яким Постишевим, Меламудом або іншим зайдою. Ось чому, крім усього іншого, українці, якщо ми дорожимо власною свободою, повинні мати свої, національні кадри, які б розуміли інтереси нації і уміли їх обстоювати і боронити. Київську академію врятовано для народу, для людства, для історії завдяки втручанню громадськості і особисто В.В.Щербицького, тодішнього голови уряду України.

По-друге, і це, можливо, найголовніше: в ході подій несмілий, затурканий переслідуваннями українець навчається досвіду політичної боротьби, пробує свої сили, пізнає смак не тільки вічних поразок, а й деяких перемог. Однією з причин національної трагедії українців досі була їхня апатія, відраза до політики. На відміну від єврея з його пристрасною до політиканства, українець, навпаки, міг встромити носа в купу гною і весь вік безпечно продовжитися на своїй грядці. Тільки тоді, коли йому дуже дошкуляло, він підводив голову і починав цікавитися, звідки і чому його пече. Його "політика" виливалася тоді в козаччину XVI-XVII століть, у гайдамаччину XVIII ст. або в отаманщину XX

ст. Тобто — в стихійний, неорганізований бунт, який неминуче зазнавав поразки. Але тепер українці дедалі більше переконуються, що самої голої сили не досить. Хитрість, організація, розум потрібні, потрібне вміння вести політику. Події останніх років показують, що українець з об'єкта політики намагається стати суб'єктом політики, її реальною і відчутною силою. Українець стає рішучий і сміливий. А це вже добра ознака.

Верхівкова революція триває. Щоб уповільнити її розвиток, зацікавлені в цьому сили сіють отруйні чутки про "активізацію" українського націоналізму, залякують "небезпекою" виходу України з Союзу тощо. Але цим провокаціям не спинити невблаганної ходи життя. В неї втягуються все нові верстви людей, які — віримо! — керуватимуться у своїх діях не покликом власного шлунка, а високими інтересами українського народу. Цього саме і вимагає свята справа рівності народів — єдиної надійної запоруки їхньої незалежності і справжньої, а не паперової дружби.

--

[320] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.22, с.383.

[321] В.І.Ленін про Україну, с.309.

[322] С.Ю.Витте. Восп., т.2, с.213.

[323] С.Ю.Витте. Восп., т.3, с.327.

[324] Там само, т.2, с.213,

[325] Там само, т.3, с.135.

[326] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.22, с.50.

[327] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т. 38, с.190.

[328] Н.Н.Попов. Очерк истории КП(б)У, 4-те вид., Х., 1931, с.71.

[329] И.Р.Трайнин. СССР и национальная проблема. М.,1924, с.26.

[330] БСЭ, т.24, с.74.

[331] Двенадцатый съезд РКП(б). Стеногр. отчет. М.,1968, с.420.

[332] "Коммунист", 12 апреля 1919 (Харків).

[333] Н.Н.Попов. Очерк истории КП(б)У, с. 29–30.

[334] Л.Беренштейн. Критика ідеології сіонізму — різновиду антикомунізму, К.,1971, с. 31–34.

[335] БСЭ, т.8, М.,1927, с.115, 116.

[336] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.1, с.378.

[337] Там само, с.379.

- [338] М.П.Драгоманов. Евреи и поляки, с.138, 141.
- [339] БСЭ, т.24, с.96.
- [340] БСЭ. т.8, М.,1927, с.117.
- [341] "Основа", 1862, січень, с.47.
- [342] "Більшовик України", 1928, № 6, с.64.
- [343] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.22, с.310.
- [344] Н.Н.Попов. Очерк истории КП(б)У, с.217.
- [345] "Більшовик України", 1928, № 6, с.18.
- [346] М.М.Попов. Вказ. праця, с.319.
- [347] "Більшовик України", 1928, № 6, с.19.
- [348] И.В.Сталин. Твори, т.5, с.48.
- [349] Ю.Смолич. Розповідь про неспокій, ч.1, К.,1968, с.235.
- [350] В.І.Ленін. Твори, т.7, с.78.
- [351] БСЭ. т.24, с.92, 93.
- [352] БСЭ. т.33. М.,1938, с.631.
- [353] Сионизм — отравленное оружие империализма, с.275.
- [354] БСЭ, т.24, с.86.
- [355] "Укр. істор. журнал", 1971, № 7, с.62.
- [356] К.Воблий. Економічна географія України, ДВУ, 1925, с.51.
- [357] Рад. енциклопедія історії України, т.1, К.,1969, с.125.
- [358] А.Эдельман. Современность и иудаизм. Ужгород, 1970, с. 91–92.
- [359] "Правда", 18 декабря 1971.
- [360] СС в действии. Документы о преступлениях СС. Пер. с нем., М., 1960, с.150.
- [361] В.І Ленін про Україну, с.365.
- [362] Нариси історії КП України, К.,1961, с.232.
- [363] Второй конгресс Коминтерна. Стенограф. отчет, М.,1921, с.175.
- [364] Протоколы II съезда КП(б)У. К.,1919, с.72.
- [365] Нариси історії КП України, К.,1961, с. 217–218.
- [366] В.І.Наулко. Етнічний склад населення УРСР, К.,1965, с.91.
- [367] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.8, с.548.
- [368] Ленін про Україну, с.615.
- [369] Двенадцатый съезд РКП(б). Стенограф. отчет, с.596.
- [370] Там само, с.612.
- [371] В.Винниченко. Відродження нації, ч.II, с.272.

- [372] Н.Н.Попов. Вказ. праця, с.299.
- [373] Двенадцатый съезд РКП(б), с.572.
- [374] "Більшовик України", 1928, № 6, с.16.
- [375] Газ. "Комуніст", 16 червня 1926.
- [376] К.Маркс. Викриття дипломатичної історії XVIII століття (машинопис зберігається у відділі рукописів Публ. бібліотеки АН УРСР у Києві).
- [377] Нариси історії КП України, К.,1961, с.388.
- [378] Рад. енциклопедія історії України, т.І, с.514. 1920 р.
- [379] XIII пленум ИККИ. Стенограф. отчет, М., 1934, с.112.
- [380] П.Ю.Шелест. Україно наша Радянська, К.,1970, с.60.
- [381] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.18. с.582.
- [382] С.Ю.Витте. Восп., т.1, с.88.
- [383] Там само, с.119.
- [384] Там само, т.2, с.22, 229; т.3, с.66.
- [385] Там само, т.3, с.63.
- [386] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.35, с.209.

РОЗДІЛ VI

Наприкінці минулого сторіччя, в 1895 р., на книжковому ринку Відня з'явилася брошура під назвою "Єврейська держава". У цій брошурі говорилося про майбутнє євреїв, про необхідність створення єврейської держави як єдиної умови їхнього національного порятунку.

Автор брошури Теодор Герцль — син місцевого купця, австрійський журналіст, один із редакторів ліберальної віденської газети "Нойє фрайє пресе". (На сторінках цієї газети дуже часто виступали галицькі та буковинські діячі в обороні прав українського народу). Справжнє прізвище Герцля — Веніамін Зев. Він зрікся свого єврейського імені і походження, асимілювався, тобто тимчасово "розчинився", у середовищі австро-угорської буржуазії і прийняв ім'я Герцля. Він, кажуть, не знав історії народу, політичним вождем якого збирався стати, йому нібито була далека і єврейська мова, якою він не міг ні читати, ні писати, ні говорити. Це, проте, не перешкодило йому очолити рух, який оформився на Першому конгресі сіоністів у Базелі (Швейцарія) в 1897 р.

Уже зазначалося, що задовго до Герцля основоположні ідеї сіонізму були сформульовані діячами українського єврейства — одеситом Л.Пінцкером у його брошурі "Самоемансипація" та у висловлюваннях київського лікаря М.Е.Мандельштама про потребу для єврейського народу "власного ґрунту", власного кутка. Але Герцль зробив це ґрунтовніше, а головне — від слів перейшов до діла, давши теорії силу організації. З моменту виникнення руху сіоністам вдалося посісти панівне становище серед єврейства, і тепер вони, з огляду на особливе становище євреїв у сучасному світі, становлять серйозний фактор міжнародної політики, ігнорувати який не тільки неможливо, а й небезпечно. Газета "Правда" писала: "Можно со всей определенностью утверждать, что сионизм в настоящее время выступает как одна из самых активных и действенных антисоветских и антикоммунистических сил, состоящих на службе империализма".³⁸⁷

Довгий час сіонізм лишався в тіні, даючи змогу від імені єврейства діяти бундівцям, соціал-демократам, марксистам-ленінцям на сіоністській заквасці. Щоб ті не забиралися надто "вліво", було створено ряд псевдонаукових теорій і філософських доктрин, у підґрунті яких лежать реакційні ідеї єврейського шовінізму й іудаїзму. Ці теоретичні догми мали відігравати роль обмежувальних знаків для не в міру гарячих голів і водночас виконувати функцію маяків, на які можна було б орієнтуватися в бурхливому морі політичних подій. Так виникли концепції про богообраність і месіанізм євреїв, про їхню особливу долю і покликання в світі, про одвічну єдність, безкласовість, природний інтернаціоналізм євреїв.

Арон Ліберман (він же Артур Фрімен), якого вважають родоначальником соціалістичної літератури і революційного руху серед євреїв Росії, говорив: "Народ пророков является исконным носителем великого идеала социальной справедливости и грядущего братства и равенства людей".³⁸⁸ Даючи нарис розвитку соціалізму до Маркса і Лассаля, він намагався довести, що основи соціалістичного вчення наявні уже в Біблії.

В основі цих концепцій захована ідея єврейського панування над світом, ідея гегемонізму, для здійснення якої так багато попрацювали радянські євреї ще з перших днів Жовтневої революції.

Опинившись на чолі такої великої країни, як Росія, вони, треба віддати їм належне, не заспокоїлися "на досягнутому", а продовжували розвивати свій наступ далі. Лозунги "Дайош Варшаву", "Дайош Європу", "Да здравствует Мировая Революция", про які сучасне покоління знає з історичної літератури, — лише відгомін тієї епохи. Ідея Світової Комунії приваблювала тоді багатьох, хоч кожний вкладав у неї свій зміст. Для одних це було жадане царство свободи, для інших — свобода царствувати... Комунія в цьому другому її значенні особливо приваблювала спритних синів Ізраїлю, і вони, осідлавши революційну ситуацію, з усіх сил греблися до влади.

Важливим знаряддям їхнього проникнення в інші країни були міжнародні робітничі організації, які перебували під повним контролем євреїв. Досить сказати, що Генеральним Секретарем Соціалістичного робітничого Інтернаціоналу (виник внаслідок еволюції партій 2-го Інтернаціоналу) був австрійський єврей Фрідріх Адлер, а Головою Комуністичного Інтернаціоналу — штрейкбрехер Жовтня, запеклий троцькіст і лютий ворог незалежності України єврей Зінов'єв (Радомисльський). Відмінність у політичній програмі цих організацій не значила, що різними були життєві цілі їхніх керівників. В інтересах досягнення поставленої мети євреї, як ніхто, вміють міняти свої переконання і партії, "національність" і громадянство.

Недавно померлий московський публіцист, фейлетоніст "Правды", Давид Заславський народився і зріс на Україні, закінчив юридичний факультет Київського університету, але громадську діяльність почав у Петрограді як бундівець і меншовик. У 1917 р. на сторінках меншовицьких органів, цих "подлых", за словами Леніна, газет, велася проти більшовиків "грязная кампания клеветы грязных господ Заславских".³⁸⁹ У 1918 р. під час гетьманства Скоропадського Заславський переїхав на Україну і працював у газеті "Киевская мысль". Більшовицька "Правда" з цього приводу писала: "В Киеве вся черная дрянь из Москвы и Петрограда — спекулянты, литераторы-социалисты", удравшие из России и очень храбрые там. В "Киевской мысли" "знатоком" Советской России выступает Д.Заславский, который, конечно, не жалеет красок...".³⁹⁰ Після повалення УНР Заславський у 1919 р. втік до

Москви. Тут він швиденько перефарбувався, "визнав" свої помилки і зі сторінок "Правды" став вихваляти більшовиків і лаяти українців.

Польський єврей Лео Йогіхес (він же Ян Тишко, чоловік Рози Люксембург) був у різний час членом ЦК соціал-демократії Королівства Польського і Литви, членом ЦК Російської СДРП, членом ЦК КП Німеччини і навіть секретарем ЦК КПН. В.Володарський, родом з Волині, спочатку брав участь в організаціях Бунду, в українській робітничій партії "Спілка", був меншовиком і з перемогою революції став більшовиком.

Голова Московського ревтрибуналу Я.О.Берман спеціально їздив до Австро-Угорщини "делать революцію"³⁹¹ і редагував там орган російської групи РКП(б) газету "Будапештская правда". Інший комівояжер революції, М.М.Бородін (Грузенберг), опинився аж у Китаї, де він обіймав пост "високого радника" ЦВК Гоміндану. Спочатку бундівець, потім російський соціал-демократ, потім діяч Американської соціалістичної партії, повернення у 1918 р. до Москви, вступ до партії більшовиків і, нарешті, - місія в Китай, де він "горячо взявся за укрепление китайской национально-революционной партии", - як патетично атестує енциклопедія діяльність цього нічим не примітного єврея із білоруського містечка Яновичі Вітебської губернії.

Діячами типу Бородіна — Грузенберга повнилися вщерть канцелярії Комінтерну та інших міжнародних організацій. Третій Інтернаціонал створювався не для потреб сіонізму, а для благородної справи визволення трудящих. І не вина цієї революційної організації, що її перетворили на своєрідний філіал сіоністського центру. Секції Інтернаціоналу, особливо в своєму верхівковому складі, були переважно єврейськими.

Для прикладу можна послатися на Компартію США. Генеральним секретарем партії з 1930 по 1944 р. був Ерл Браудер (Діксон), який виявився потім опортуністом. Керівні пости в партії довгий час займали Герберт Аптекер, Олександр Біттельман, Майкл Голд, Джон Гейтс (Ізраїль Регенштрайф), Джозеф Норт, Говард Фаст і ін.

Як делегати "братніх партій" єврейські комерсанти од революції систематично обиралися у Москві на пленуми і конгреси Інтернаціоналу, звідки їм, немов із спостережного пункту, було добре видно становище в різних країнах, розстановку політичних сил, загальну життєву кон'юнктуру, яку вони потім використовували у своїх егоїстичних, гегемоністських цілях.

На II конгресі Комінтерну (1920), який прийняв надзвичайно важливі рішення з національно-колоніального питання, не було чути голосу колоніальних і залежних народів. Зате діячі різних єврейських організацій всіляко обстоювали права "национальных меньшинств (тобто євреїв) на территориях со смешанным населением (на Украине, в Польше, Белоруссии)", зокрема їхнє право "на одинаковое влияние на ход государственных дел".³⁹² Розпустивши язик на всю губу, ці діячі звинувачували один одного у сіонізмі, спритно маскованому революційними фразами. Представник партії Комуністичний Бунд Фрумкіна говорила, натякаючи на Поалей Ціон: "Сионисты ведут свою работу во всех странах среди отсталых еврейских рабочих масс, способствуя возникновению в определенных кругах сионистских течений, старающихся за последнее время спрятаться под маской коммунистической фразеологии".³⁹³

Їй відповів представник партії Поалей Ціон (робітничий сіонізм) Кон-Ебер: "Партия тов. Фрумкиной, Коммунистический Бунд, хочет просто использовать случай, чтобы разогреть свой суп на огне мелочной борьбы партий, которую они хотели бы разжечь на Конгрессе. Тов. Фрумкина, представительница партии, которая еще вчера поддерживала контрреволюционные правительства России, вожди которой. Дан и Либер, считались виднейшими фигурами меньшевистской контрреволюции, утверждает, что мы, представители Поалей Цион, прикрываем нашу деятельность коммунистической завесой".³⁹⁴

В цілому ж, як зазначалось, дебати на конгресі "уклонились в сторону" і "приняли такой оборот, с которым не может согласиться ни один человек, знакомый с нуждами коммунистической национальной политики".³⁹⁵

Керівною силою Інтернаціоналу, офіційно визнаною всіма зарубіжними партіями, була делегація РКП, до якої, крім Леніна, входили схильні до сіонізму діячі — Зінов'єв, Бухарін, Троцький, Радек, П'ятницький. Головою

Виконкому Комінтерну, як уже сказано, був Зінов'єв, який з допомогою своїх підручних по апарату Виконкому (Вуйовича, Гуральського та ін.), а також однодумців із зарубіжних партій розчищав шлях Троцькому до поста Генсека ЦК ВКП(б), водночас насаджував свою диктатуру в Комінтерні.

Підтвердженням особливих "заслуг" Зінов'єва мало служити, зокрема, перейменування колишнього Єлисаветграда у м. Зінов'євськ, тепер Кіровоград.

Уся документація у Виконкомі та листування з секціями велися головним чином німецькою мовою. А всі радянські євреї, як відомо, — "німці". Це стало тією зручною лазівкою, якою в апарат організації попролазило безліч євреїв. Обростанню апарату єврейським шовіністичним елементом значною мірою сприяли секретар Інтернаціоналу Й.А.П'ятницький, член Президії ВККІ С.І.Гусєв (Драбкін) і особливо С.І.Гопнер, ця малописьменна людина, яка майже до початку другої світової війни відала тут такою важливою ділянкою роботи, як агітація й пропаганда.

Сіоністській тактиці пробиратися до влади будь-яким чином було підпорядковане все, аж до будинків відпочинку, де зарубіжні діячі, приїхавши у справах до Москви, підкріпляли своє здоров'я. Тут їх чарували чорноокі мадонни єврейського походження, нав'язуючись цим видатним людям у "подруги життя". Так, зокрема, став єврейським зятем лідер італійських комуністів Антоніо Грамші, одружений під час свого єдиного приїзду до Москви на якійсь Юлії Шухт. Подібним чином у Москві роздобув собі дружину Вилко Червенков, колишній перший секретар ЦК КП Болгарії. Сіоністи добре знають вагу цієї тактики і з успіхом користуються нею. Адже такі одруження — це політичний акт, нагода для збільшення своєї могутності за допомогою нових союзів.

Сказане про Комінтерн так само стосується усіх інших міжнародних організацій, центри яких перебували в Москві: Профінтерну, Спортінтерну, Селянського Інтернаціоналу, КІМу, МОДРу та ін. У післявоєнні роки їхнє місце зайняли Комінформ. Всесвітня Рада Миру з постійним представництвом від СРСР Іллі Еренбурга та Олександра Корнійчука, Всесвітня федерація

профспілок, міжнародні організації молоді, жінок, ветеранів війни, журналістів тощо.

Що й казати вже про Соціалістичний, або IV, Інтернаціонал, у якому троцькістів — як піску на дні моря. Верхівка цієї організації відіграє роль відкритої сіоністської агентури в міжнародному соціал-демократичному і всьому робітничому і комуністичному русі. В числі керівників IV Інтернаціоналу можна для прикладу назвати троцькіста Жермена (він же Мандель), що є одним із лідерів паризького “Міжнародного секретаріату” Інтернаціоналу.

Різних міжнародних організацій (громадських, економічних, наукових, культурних) налічується в сучасному світі близько двох тисяч. Кожна з них має свої органи преси, свій широко розгалужений організаційний апарат. Центри цих організацій є в усіх частинах світу. Звідусюди тягнеться від них і до них різноманітна інформація. Кажуть, успішна гра на біржі неможлива без знання стану на ринках. Знання “політичного ринку”, ринку новин, робить людину обізнаною, сміливою і рішучою в діях, а відтак дає їй перевагу в життєвій боротьбі, забезпечує успіх.

Зовсім не випадково в Чехословаччині, Угорщині, Польщі та інших країнах демократії євреї прагнули захопити (це їм значною мірою вдалося) органи преси та інші засоби масової інформації. Як писала “Правда”, “сионисты стремились к захвату руководящих постов во всех средствах массовой информации ЧССР”.³⁹⁶

Довгий час редактором головної партійної газети Чехословаччини “Руде право” був Р.Сланський, керівником Спілки чехословацьких письменників Е.Гольдштюккер, головою Спілки польських письменників А.Слонімський та ін. З огляду на деяке ослаблення позицій сіонізму в соціалістичних країнах, Наум Гольдман, президент Всесвітнього єврейського конгресу, недавно закликав сіоністів “внедряться в структуру коммунистических государств”.³⁹⁷

У повісті С.Тельнюка “Грає синє море” є дуже характерна сценка, в якій розповідається, як корчмар, вперше побачивши шляхетних відвідувачів, одразу ж встановив, хто вони, як їх наймення, куди і мало не з якою метою прямують. На запитання одного з високих гостей, звідки йому це стало відомо, Лейба відповідає: “Ну хіба це так важливо? Ви ж заходили до корчом?”

Заходили! Розмовляли? Отак потроху ми все і визнаємо. Ви ночуватимете, а Лейба пошле свого служника до Гершка, а Гершко хай пошле свого чоловіка до Мойше, — треба, щоб знали: їде найясніший граф Олександр, їде, мабуть, до Києва, якщо взяти до уваги його попередній маршрут. Їде верхи з трьома вірними людьми. Їде таємно... От і все.

— А для чого це вам?

— Треба знати все, що робиться на світі... Може, зараз оце ви їдете, а на той рік почнеться десь війна, — от Лейба й думатиме, що воно та з чого..." ³⁹⁸

Корчмар нашого автора жив у XVII ст., і йому властиві, кажучи словами Енгельса, "убогі хитрощі і викрути" свого часу. Вони були придатні в умовах Польщі та України, але не годилися в обстановці більш розвинутого суспільства. "Дрібні махінації польського єврея, — писав Енгельс, — представника європейської торгівлі на найнижчому ступені її розвитку, ті самі махінації, які так добре служать йому на його батьківщині і широко практикуються там, ставлять його в скрутне становище, як тільки він попадає в Гамбург або Берлін". ³⁹⁹

У наші дні до послуг міжнародного сіонізму всі досягнення науково-технічної революції і насамперед широко розгалужена мережа сіоністських Організацій. З їхньою допомогою вчиняються такі диверсії проти миру і свободи народів, про які мало хто навіть здогадується.

У сучасному світі є численні міжнародні й регіональні сіоністські гніздовиська. Найбільші з них — "Всесвітня сіоністська організація" з центрами в Нью-Йорку та Єрусалимі, яка має відділення в 60 країнах світу, і "Всесвітній єврейський конгрес", який веде ідеологічну роботу серед єврейських мас капіталістичних країн і намагається перенести її в країни соціалізму. Лише в США налічується понад 280 єврейських організацій, переважно сіоністських. У Голландії їх — 20. Є вони в Австрії, Англії, Франції і т. д.

Сіоністський рух тісно пов'язаний з правлячими колами держави Ізраїль і має величезний пропагандистський апарат. У його віданні, за даними офіційного лондонського бюлетеня "Єврейська преса в світі", є понад 850 газет і журналів, які видаються для євреїв на ідиш, івриті та інших мовах. ⁴⁰⁰

Сіоністи контролюють 80 % американських і міжнародних інформаційних агентств, послугами яких користуються газети й журнали майже всіх країн світу. Президентами трьох з чотирьох найбільших у США телевізійних компаній є представники сіонізму. У штаті впливової столичної газети "Вашінгтон пост" сіоністам належать три чверті місць редакторів і провідних оглядачів. Аналогічне становище і в інших органах масової інформації. "Как правило, — пише американський автор А.Лілієнталь, — почти все без исключения газеты, радио и телевидение США пропагандируют произраильскую, сионистскую точку зрения".⁴⁰¹

Те саме відбувається і в інших країнах Заходу, де сіоністські кола значною мірою контролюють також видавничу справу. Дві найбільші і найвпливовіші газети капіталістичного світу — "Нью-Йорк таймс" і лондонська "Таймс" — змагаються в насадженні єврейського шовінізму. Спритно спрямовуючи інформацію, сіоністи зуміли, за словами Лілієнталю, налагодити глобальну "промивку мізків". Усе, що суперечить ідеям і завданням сіонізму, дискредитується, небажані виступи прогресивної преси намагаються скомпрометувати, а окремі видання, в яких розповідається правда про злочини міжнародного сіонізму, про становище на Близькому Сході, просто знищують.

Про величезний вплив на світову громадську думку міжнародного сіонізму свідчить той факт, що за його спиною стоїть могутня фінансова підтримка великої єврейської монополістичної буржуазії — найбільш процвітаючої частини міжнародного капіталу. Серед американських мільйонерів єврейського походження у першу чергу слід назвати родини Ліменів, Уорбергів, Шіффів, Кун-Лебів, Блауштейнів, Гугенхеймів, Кауфманів та ін. Правофланговими монополістичного капіталу Англії є Клори, Вольфсони, Спенсери, Зіфи, у Франції — Ротшільди, Лазари, в Голландії — Філіпси тощо.

У червні 1969 р. в Єрусалимі на "конференцію мільйонерів" з'їхалися бізнесмени-євреї всього капіталістичного світу: 240 капіталістів з різних країн і 400 їхніх ізраїльських колег. Тут були представлені барони Ротшільди, нью-йоркські мільйонери Лімени, банкіри Уорберги, Гугенхейми, Зелігмани, Ісаак Вольфсон — власник великих універсальних магазинів у Європі; Гомес,

торговець і промисловець; почесний голова англійської сіоністської організації, мільйонер і глава фірми лорд Ізраель Зіф; магнат взуттєвої промисловості Чарльз Клор; Дрейфуси і Спенсери; монополістична родина братів Лазарів, яка діє на трьох континентах; Куни, Леби, Блюменталі, Шіффи, Мортімери, Кани, Голдмени, Сакси, Мордох, Пейнел, Генрі Моргентау (кол. міністр фінансів США), генерал-шпигун Джеймс Клей, сенатори США Джекоб Джавітс і Абрахам Рібикофф, банкіри з родини Семюеля Монтегю, Оппенгеймери з Південної Америки і багато інших.⁴⁰²

Щоб мати уяву про те, що значать ці імена, яку силу вони мають у реальному житті, досить кілька слів сказати про деякі з цих фінансових і промислових кланів.

Свого часу п'ять братів Ротшільдів осіли в Лондоні, Парижі, Неаполі, Відні і Франкфурті і заснували там свої банкірські фірми. Сьогодні це одна з наймогутніших фінансових імперій капіталістичного світу, яка має глобальні інтереси і бере участь у багатьох фінансових операціях світового масштабу. Через лондонських Ротшільдів ця династія тісно пов'язана з нафтовим трестом "Ройял датч шелл", з компанією морського страхування "Ллойд". У Південній Африці вона контролює золоті рудники і два величезних трести кольорових металів. Велика була її роль у компанії Суецького каналу. Вона підтримує зв'язки з групою Моргана у США, з концернами "Віккерс" та "Імперіал кемікл індастріз" в Англії, "Метальгезельшафт" у Західній Німеччині і т. д. На золотому ринку банк Ротшільда виступає від імені Англійського банку. Уся торгівля золотом на лондонській біржі проходить через руки цієї фірми. Один зарубіжний автор писав: "Что может быть более убедительной иллюстрацией фантастической концепции всемирного еврейского правительства, чем семья Ротшильдов, объединяющая в своем составе граждан пяти государств и оказывающая решающее влияние на экономическую жизнь многих стран далеко за пределами Европы?".⁴⁰³

Родина Ліменів входить до перших двох десятків 60 родин, які правлять Америкою. Банк "Брати Лімени" фінансує авіаційну компанію "Дженерал дайнемікс", яка стала одним із головних постачальників зброї для армії США. Вона випускає міжконтинентальні ракети "Атлас", їй було передане

замовлення на створення атомного підводного човна "Наутилус", що буквально озолотило компанію. Банк братів Ліменів займає перше місце в США щодо розміщення цінних паперів промислових фірм. Партнери або співробітники Ліменів є директорами 120 промислових компаній. Лімени перебувають у досить близьких стосунках з газетою "Нью-Йорк таймс".

У всіх трьох світових центрах (Париж, Лондон, Нью-Йорк) у числі провідних згадуються банки, що належать групі Лазарів. Якби всі фірми, що входять у групу Лазарів, об'єднати в одну, то в ній було б 49 компаньйонів: 21 у Нью-Йорку, 6-у Парижі, 20-у Лондоні. Оцінюючи фінансову могутність Лазарів, газета "Таймс" 19 серпня 1968 р. писала: "Невероятно, чтобы какая-либо другая контора на Уолл-стрит имела подобную Лазарам позицию в реальном капитале".⁴⁰⁴

Банкірський дім "Брати Лазарі" пов'язаний родинними союзами з Ліменами, а також з групою "Голдмен, Сакс енд компані". Цей могутній фінансовий трикутник контролює активи, які дорівнюють 11,3 млрд. американських доларів.⁴⁰⁵

Вирішальне слово у виробництві кольорових металів США, Чилі, Мексики, Австралії, Болівії належить монополії, якою володіють брати Гугенгейми. Вони контролюють більше половини всієї виплавки свинцю і виробництва міді у США та близько 1/3 всієї продукції срібла капіталістичного світу.

Численна "мідна кліка" Гугенгеймів заснувала у США меморіальний фонд імені Джона Саймона Гугенгейма для заохочення письменників, учених, дослідників та інших спеціалістів.

"Награжденные лица, — пишет Ф.Ландберг, — продолжают работу и совершают свой жизненный путь в ореоле славы, которую им создает гугенгеймовская премия. Таким образом имя Гугенгеймов, бесплодное в социальном и культурном отношении, ассоциируется, благодаря непрерывной рекламе, сопровождающей присуждение премий, с искусством, наукой и прогрессом".⁴⁰⁶

Серед тих, хто систематично фінансує державу Ізраїль, колишній міністр фінансів Франції і почесний президент "Банк де Франс" Вільфрід Баумгартнер,

англійський мільйонер Сков, великий комерсант з ФРН Шпіц, шведський банкір Маркуе Валленберг, віце-президент італійського концерну "Фіат" Джованні Аньеллі, промисловець з Аргентини Мірельман.

Окремо треба сказати про бразильського капіталіста, власника торгових і промислових компаній і туристських фірм Орасіо Клабіна. Земельні угіддя, що належать родині Клабінів, за площею перевищують територію Ізраїлю. У колах єврейської общини твердять, що йому належить місто Сідаде-Нова, яке нерідко називають бразильським Тель-Авівом. Клабін не тільки бізнесмен, а й політик. Поширюються чутки про його намір створити на родючих землях Бразилії "другу єврейську батьківщину" — своєрідний варіант на випадок можливих ускладнень на Близькому Сході. Вже тепер на його землях у штатах Парана, Мінас-Жерайс і Рід-Гранді-ду-Сул є єврейські поселення типу ізраїльських кібуців.⁴⁰⁷

Одним із центрів міжнародного сіонізму стала Голландія. Зумовлено це тим, що важливі позиції в економіці цієї країни перебувають у руках великої єврейської буржуазії. Так, родина Філіпсів володіє одним із найбільших радіоелектронних концернів світу (концерн "Філіпс"), який є важливим постачальником НАТО і бере активну участь у реалізації спільного англо-голландського і західнонімецького проекту виробництва збагаченого урану методом газової центрифуги. З родиною Філіпсів тісно пов'язаний нафтопромисловець ван Леєр, засновник електронно-оптичної промисловості в Ізраїлі. Єврейська буржуазія стоїть біля керма правління великими банками, такими, як приватний банк "Пірсон, Хелдрінг енд Пірсон" та інші, відіграє значну роль також в управлінні одного з найбільших у світі хімічних концернів "Юнілевер". Активними пропагандистами сіоністських ідей є чимало відомих політичних і державних діячів. Серед них — колишні прем'єр-міністри Нідерландів Касл і Дрейс, лідери правлячих партій Тіланус, Бісхойвел, керівник провідної опозиційної партії Фонделінгден Ойл та багато інших.⁴⁰⁸

Використовуючи свій колосальний вплив і зв'язки в діловому світі, сіоністський "Інтернаціонал мільйонерів" задає тон у політичному й "ідеологічному житті багатьох країн Європи та Америки. Неабияким є той

факт, що самі євреї-бізнесмени виступають у ролі міністрів і прем'єр-міністрів, послів, губернаторів, сенаторів, дипломатів, військових і т. д.

У США, наприклад, тільки серед близького оточення президента можна назвати чимало діячів єврейського походження, представників великого капіталу. Це насамперед керівник групи досліджень національних цілей при Білому домі Леонард Гармент, спеціальний помічник з питань внутрішнього планування Уїльям Сефайр, член економічної ради при президенті Герберт Стейн, помічник по зв'язку з конгресом Юджін Коуен, радник у питаннях національної безпеки Генрі Кіссінджер та ін.

Обплутавши урядовий апарат, сіоністи не можуть не впливати на проведення у бажаному для них напрямі зовнішньополітичного курсу Вашингтона. У 1970 р. вони зуміли зібрати під "заявою від імені радянських євреїв" підписи губернаторів 30 штатів. "Занепокоєння" становищем євреїв в СРСР висловив державний департамент. Представники США в ООН одержали спеціальні інструкції, які зобов'язують американських дипломатів "добиватися обговорення питання про становище радянських євреїв на форумах ООН".⁴⁰⁹

Ще Г.Трумен, будучи президентом, визнавав у своїх мемуарах: "Настойчивость некоторых крайних сионистских лидеров, побуждаемых политическими мотивами и доходящих до политических угроз, раздражала и беспокоила меня".⁴¹⁰

Факти показують, що сіоністський капітал США уже на початку нинішнього століття справив на американський уряд такий вплив, який можна назвати вирішальним. Доказом цього може бути відома історія з розривом американсько-російського торгового договору. Вказаний договір був укладений 1832 р. У ньому є пункт, згідно з яким усі американці можуть вільно приїздити в Росію. Тим часом американцям єврейського походження в'їзд був заборонений. Цей анахронізм особливо гостро відчувався на початку ХХ ст. У 1905 р. під тиском американських євреїв президент США Теодор Рузвельт передав Миколі II лист, у якому просив привести свою політику у відповідність з умовами договору. Царський уряд шість років зволікав розгляд

справи. Нарешті на вимогу єврейської громадськості США у грудні 1911 р. договір був денонсований президентом Рузвельтом.

Не дивно, що сьогодні Ізраїль, як заявив американський сенатор У.Фулбрайт, вважає, що він може розпоряджатися Сполученими Штатами "на власний розсуд".⁴¹¹

У ході виборчих та інших політичних кампаній євреї своїми внесками багато в чому визначають наслідки цих кампаній. "Взносы, которые делают евреи во время предвыборных кампаний, — писала "Нью-Йорк таймс", - имеют жизненно важное значение для кандидата в конгресс, в органы власти штатов и в местные органы власти, даже для кандидатов в президенты".⁴¹² Природно, що ці внески доводиться потім "відробляти".

США — єдина країна, де євреї не вважають себе на вигнанні. Один із теоретиків сіонізму Хаїм Яхіл, що проживає у США, виступаючи на симпозиумі у Єврейському університеті, заявив: "Історія показала, що, незважаючи на всі незгоди і злигодні, американські євреї досягли такого становища, багатства, могутності і свободи, якого не знали євреї, розкидані в інших частинах світу. І це дає змогу зробити висновок, що для Америки термін "галут" (вигнання) неприйнятний".⁴¹³

У першу чергу сіоністський капітал дбає про своєчасні фінансові ін'єкції в економіку Ізраїлю. За 1949–1966 роки загальна сума всіх іноземних позик, кредитів, пожертвувань, дарунків для Ізраїлю становила, за різними оцінками, 7–9 млрд. доларів, тобто п'ять з лишком річних державних бюджетів цієї країни. Все це яскраво свідчить про те, що "государство Израиль существует и функционирует не за счет собственной экономической системы; оно представляет собой организм, паразитирующий на непрерывной финансовой и экономической помощи извне".⁴¹⁴

Один тільки бруклінський мільйонер-сіоніст Бернард Дойч утримує на свої кошти сіоністську партію "Херут" і рух "За великий Ізраїль", а також фінансує антирадянські провокації і терористичні акції "Ліги захисту євреїв", очолюваної М.Кахане.

Фінансова підтримка політики і практики міжнародного сїонїзму не вичерпується лише представниками монополїстичної єврейської буржуазїї. До співучастї у здїйсненнї планів "великого Ізраїлю" втягують поспіль все єврейське населення капїталїстичних країн. Кожний єврей, хоч би якого він був звання чи майнового стану, обов'язково повинен регулярно платити належну з нього суму "добровільних" пожертвувань, так званий "шекель". Коли пожертвування не надходять або їх відмовляються платити зовсім, таку людину оголошують "ренегатом". Коли не допомагає і цей захід, непослуха піддають остракізму і цькують доти, поки не доможуться свого. "Тех, хто не платит "шекель" (пожертвований), — писала "Правда", - сионїсти публично об'являють в буржуазних странах отступниками от єврейства".⁴¹⁵ В окремих випадках людину навіть знищують фізично.

Збирання данини у формі "шекеля" газета "Правда" обмежує чомусь капїталїстичними країнами. Насправді ж сїонїсти вимагають пожертвувань і від радянських євреїв. Ці пожертвування старанно збираються і регулярно надходять за призначенням. Українцям не зайве знати, що 40 % усіх коштів, зібраних у 1970 р. по Союзу, припадає лише на єврейську общину міста Києва. Але сїонїсти збирають данину й іншого роду. Їм до зарїзу потрібна інформація про життя євреїв діаспори, аби насадити серед них ідеологію зради тієї країни, з якою пов'язане їхнє життя і діяльність, використати їх як базу для шпигунської й диверсійної діяльності в інтересах ізраїльського "центру" і міжнародної реакції взагалі. Яків де Хаас, секретар Т.Герцля, у 1928 р. хвалився великими можливостями сїонїстської агентури:

"Хїба в англїйцїв не виникало потреби мати надїйного інформатора в Одесї, хїба їм не потрібен був у Харбїні найдовіренїший агент? А коли президент Вїльсон поставив вимогу в найкоротшїй строк подати йому узагальнюючу інформацію в тисячу слів, яка докладно викладала б, які сили стоять за Керенським, що піднявся до влади в Росїї... Всї ці послуги забезпечив нью-йоркський центр, не претендуючи ні на що, але отримуючи багато — повагу і прихильність діячів, чиї підписи скріплювали великі справи. Тисячі сїонїстів працювали й служили вірно на своїх глибоко ешелонованих позиціях".⁴¹⁶

Як бачимо, вплив сіоністського капіталу далеко більший, ніж розміри особистих багатств євреїв-бізнесменів та відданих їм ставлеників і довірених осіб. Цього впливу дуже довго не помічали або не хотіли помічати в Радянському Союзі. Тільки після того, як сіоністський капітал вийшов з "підпілля" і показав свої хижі зуби, коли 5 червня 1967 р. ізраїльська армія знищила сотні радянських літаків і танків, якими були озброєні єгиптяни (за словами Садата, 80 % озброєння єгипетської армії), і перевернула наші далекосяжні плани на Близькому Сході, в СРСР перестали розповідати казочки про "інтернаціоналізм" євреїв і почали глибше цікавитися питанням сіонізму. Здається, й у нас зрозуміли, то сіонізм — сила серйозна і вимагає до себе серйозного ставлення.

Чого прагнуть сіоністи? Яких плодів чекають вони від своєї діяльності?

Офіційно вважається, що головною метою міжнародного сіонізму є нібито створення єврейської держави, в якій могли б докупити зібратися "розсіяні осколки бездомного народу". Така держава за рішенням ООН була створена 1948 р. на землі Палестини і відома під назвою Ізраїль. Концепція сіонізму передбачає, що "навколо Сіону", "вітчизни батьків", повинні зібратися всі євреї. Якби це було так, сіоністів можна було б тільки вітати. Насправді ж вони зовсім не ставлять завдання переселення в Ізраїль усіх євреїв. Один з ідеологів сіонізму, згадуваний уже одеський публіцист Л.Пінскер, вважав, що імміграція євреїв у "національний єврейський центр" має бути обмежена: "Кількість євреїв у кожній країні повинна зменшуватися лише в межах, що диктуються економічними умовами корінного населення". Мудра думка: де надто густо євреїв, там неодмінно виникають неминучі тертя з місцевим населенням. Пінскер додавав, що "про загальне переселення народу не можна, звісно, й думати".⁴¹⁷

Єврейська держава, за задумами ідеологів світового сіонізму, потрібна як моральний фактор, як "центр", через який можна було б впливати на "периферію", здійснювати ідейний і політичний контроль над громадянами різних країн. З метою такого впливу створена, зокрема, концепція "світової єврейської нації".

Радянська наука завжди відкидала теорію про те, нібито євреї, що живуть у різних країнах і за різних режимів, становлять єдину націю, незважаючи на те, що не мають економічної спільності, спільної території, культури, спільної мови і спільних звичаїв, крім єдиної релігії. Ленін вважав ідею "єврейської нації" цілком хибною і реакційною за своєю суттю, бо вона створює в єврейських трудящих прямо і посередньо настрій, ворожий асиміляції, настрій "гетто".⁴¹⁸

Обстоюючи свою точку зору, ідеологи сіонізму вважають євреїв світу нацією (не треба змішувати з проблемою ізраїльської нації) на підставі таких ознак, як "духовна єдність" усіх євреїв, "спільність релігії і культури", "специфічне історичне минуле", давність виникнення євреїв як нації і як релігійної общини, своєрідний спосіб мислення, ідея Ізраїлю як історичної батьківщини єврейського народу, що ріднить євреїв різних країн, тощо. При цьому доктрина сіоністів виходить з того, що євреї — "екстериторіальна нація". Концепцію "єврейської нації", під виглядом критики, намагається обґрунтувати, і не без успіху, радянський автор з Ужгорода Адольф Ейдельман у брошурі "Сучасність та іудаїзм".

Подібність євреїв різних країн і континентів, міркує автор, пояснюється минулою соціально-економічною і релігійною спільністю, умовами замкнутого існування, відсутністю притоку селян і перетворенням євреїв переважно в міських жителів, зайнятих ремеслами й торгівлею. Існування євреїв як особливої етнічної групи пов'язане не тільки з економічними причинами, хоч вони, як писав Енгельс, і "є в кінцевому підсумку вирішальними. Але й політичні і т. п. умови, навіть традиції, що живуть в головах людей, відіграють певну роль, хоч і не вирішальну".⁴¹⁹

Ці моменти, продовжує Ейдельман, сприяють формуванню етнічної самосвідомості, тобто усвідомлення приналежності до певної етнічної групи, яка (свідомість) відображає спільність території, відособленість мови, дійсне чи уявне походження, культурний уклад, специфічні релігійні уявлення. У цьому місці Ейдельман посилається на радянського дослідника Агеєва, який писав, що "народність може більш або менш тривалий час не мати спільної

мови, єдиної території, але вона не може зберегтися без етнічної самосвідомості, яка і втілює її етнічну спільність”.

Треба мати на увазі, додає Ейдельман, що національна і релігійна відособленість євреїв посилювалася переслідуваннями. А дискримінація, за словами І.Кона, створювала в середовищі етнічної групи “гостре відчуття своєї винятковості, своєї відмінності від решти людей”.⁴²⁰

Ось вам і нація майже за всіма тими класичними ознаками, яких вимагає принаймні сучасна радянська наука. На користь думки про єврейську націю говорить і те, що самі євреї ніколи не втрачали віри в можливість свого національного відродження. Ще в 60-70-х роках минулого сторіччя, у пору цілковитого захоплення асиміляторськими ілюзіями, відомий видавець “Еврейской Библиотеки” А.Ландау, хоч і неспішно, писав, що він “вовсе не видит причины, почему равноправием и образованием необходимо обуславливать смерть еврейской народности”.⁴²¹

Палким поборником національної ідеї і борцем проти асиміляторства був письменник П.Смоленскін, родом з Одеси. У заснованому ним у Відні журналі “Гашахар” Смоленскін ще в 1868 р. заявляв: “Они (асимільовані елементи) все твердят нам: будем как все народы! Я тоже повторяю за ними: будем, подобно другим народам, добиваться просвещения, оставим, как и они, вредные предрассудки и будем верными гражданами в странах нашего рассеяния; но уподобимся же другим народам и в том отношении, чтобы мы, как и они, не стыдились нашего происхождения, и будем, как и они, дорожить нашим языком и нашим национальным достоинством. И нечего нам также стыдиться нашей веры, что наступит конец нашему изгнанию, что настанет когда-нибудь день — и еврейский народ снова получит свое государство, как не стыдятся этого и другие народы, живущие надеждой, что они избавятся от чужеземного ига”.⁴²²

Смоленскін розвивав думку, що євреї — така ж нація, як і всі інші, з тією лише різницею, що єврейський народ, не зв’язаний певною територією, є духовною нацією.

“И если даже нами будет утеряна надежда зажить своей государственной жизнью, мы, тем не менее, останемся единым народом, народом духа!” “Все те, которые твердят: “евреи перестали быть нацией со времени потери собственного государства”, - изменники народа”.⁴²³

Євреї, що переходили в іншу віру, ставали католиками або православними, одружувалися на представниках інших націй і, здавалося, назавжди втрачали зв'язок з рідним народом, ніколи, проте, не забували свого походження (і в цьому немає доконечної потреби). Або їм про це “нагадували”, або ж вони самі пам'ятали, пишаючись своїми талановитими представниками.

Хаїм Вейцман, продовжувач Герцля, в бесіді з англійським лордом Бальфуром торкнувся скарги вдови композитора Вагнера на те, що “в Німеччині євреї захопили сцену, пресу, торгівлю і вищі навчальні заклади”. Згадуючи цю бесіду, Вейцман писав: “Я міг би і погодитись з фрау Вагнер з приводу самого факту, але я дотримувався протилежної думки з приводу висновків... Суть єврейської трагедії полягала в тому, що євреї, які віддавали свої сили й розум німцям, збагачували таким чином тих самих німців, а не євреїв”.⁴²⁴

До речі, Вагнер, якого Гітлер проголосив втіленням чистоти арійського духу, виявився напівєвреєм. Треба бути дуже наївним, щоб думати, ніби освічені євреї не пам'ятають справжнього походження німців Генріха Гейне й Альберта Ейнштейна, американця Норберта Вінера, датчанина Нільса Бора, росіянина Левітана та багатьох інших великих людей, які принесли славу не стільки тим країнам, де вони жили і працювали, скільки, безперечно, єврейству.

Адже ми пам'ятаємо українське походження Гоголя, Чайковського, Ціолковського, Маяковського або напівукраїнське — Чернишевського, Некрасова, Достоевського, Чехова, Фадеева, Шолохова та ін. До речі, вони самі цього не забували. А Ціолковський усе життя пишався, що він нащадок знаменитого роду Наливайків. “Правда” якось з гордістю писала, що Міклухо-Маклай подарував папуасам Нової Гвінеї сокиру: “Именно Маклай первым вручил им железный топор — до него у папуасов были только каменные”.⁴²⁵

Якщо предметом гордості може бути звичайна сокира, то чому не може жити почуття етнічної єдності усвідомлення того, що не хто інший, а саме євреї дали світові кібернетику або теорію відносності!

Теорія "єврейської нації" доповнюється концепцією про "подвійне громадянство", "дуалістичний патріотизм" євреїв. Суть цих понять зводиться до того, що кожний єврей, хоч би де він не жив, насамперед є громадянином Ізраїлю, а вже потім — громадянином "країни вигнання". Ізраїль — центр єврейства, "країни вигнання" — так звана єврейська "периферія", моральне керівництво якою має здійснювати сіоністський центр.

Наведемо статистику єврейського населення в сучасному світі.

За даними на 1959 р., у різних країнах світу проживало 12,8 млн. чоловік єврейської національності. З них у США — 5,8 млн., в СРСР — 2,3 млн., Ізраїлі — 1,8 млн., Великобританії — 450 тис., Аргентині — 380 тис., Франції — 300 тис., Канаді — 260 тис., Марокко — 255 тис., Алжирі — 140 тис., Бразилії — 130 тис., Румунії — 100 тисяч.⁴²⁶

У 1970 р. кількість євреїв становила вже 14 мільйонів. Безпосередньо в Ізраїлі їх було 2,5 млн. чол. Отже, "периферію" становили 11,5 млн. євреїв. З них 6 млн. у США, а 5 млн. у Європі.⁴²⁷ Зокрема в СРСР налічується 2,151 тис. З них у Російській федерації проживає 808 тис., на Україні — 777 тис., у Білорусії — 148 тис., Узбецькій РСР — 103 тис... Молдавській — 98 тис., Грузинській — 55 тис., Литовській — 24 тис., Латвійській — 37 тис., в Естонській республіці — 5 тисяч.⁴²⁸

Ми далекі від думки зараховувати усіх євреїв так званої "периферії" до активу сіонізму. Але немає сумніву, що саме з їхньою допомогою сіоністи розраховують захопити ключові позиції в економіці, політиці і культурі провідних країн і таким чином здійснити давні плани світового панування "Богом обраного народу". Різні теоретизування про особливу долю євреїв, їхню богообраність і месіанізм для того й покликані, щоб нав'язати євреїв у духовні пастирі і правителі всього людства.

На Брюссельській конференції сіоністів відомий уже нам Мандельштам говорив: "Єврейский гений является доминирующим при создании общечеловеческой культуры. Все этические нормы, ставшие общим достоянием человечества, даны миру евреями. Еврейский народ еще не сказал миру последнего слова, и при нормальном развитии ему еще предстоит создать новые мировые ценности".⁴²⁹

Сіоністи розуміють, що в сучасних умовах уже неможливо здобути, а тим більше утримувати владу над світом з допомогою зброї, навіть ядерної. Тому, на відміну від усіх інших претендентів на світове панування, всесвітній сіоністський центр дбає про "моральне" завоювання права на керівне становище між народами. Хоч про це поки що більше дбають, ніж говорять, але часом і прохоплюються словом. Німецький психолог і філософ М.Лацарус, один із захисників моральних приписів Талмуда, ще на початку цього століття твердив: "Народ Израиля должен относиться к другим народам, как священник относится к светским людям, он должен быть учителем...".⁴³⁰

А щоб бути вчителем інших, треба самому стояти вище своїх учнів. Звідси теорія "вищої раси", або, в термінології сіоністів, — "раса євреїв-борців", балачки про "особливу обдарованість" євреїв, "ранню зрілість" їхнього розвитку, "незвичайність" долі, історії і т. п.

Розмови про винятковий "інтелектуалізм" і "талановитість" євреїв мають релігійну основу і розраховані на честолобство. Іудаїзм віками прищеплював віру в богообраність і зверхність євреїв над не євреями. У молитві до Єгови є такі слова: "Ти, Господи, обрав нас над усіма язиками і підніс нас над усіх, не забувай же нас і тепер". У Біблії на адресу Ізраїля сказано: "Вороги твої раболіпствують тобі, і ти топчеш виї їх".⁴³¹ Ці слова також витлумачують як заповіт предків панувати над іншими народами.

Звичайно, сучасний цивілізований єврей не вірить у подібні байки, він навіть іронічно посміхається над ними, хоч глибоко в душі, на самому дні своєї свідомості, не без гордості відзначає про себе: а все-таки ми не те, що інші. Завдяки своїм здібностям, ми всюди посідаємо верхні щаблі соціальної драбини, своїм розумом освітлюємо дорогу для менш здібних. І якось само собою в пам'яті зринають імена Ісуса Христа, Карла Маркса...

Що й казати, цих двох постатей досить, щоб навіки прославити єврейське ім'я. Не випадково Біблію (теж витвір єврейського генія)⁴³² образно називають вічною книгою. Християнство, уособленням якого є Ісус Христос, безумовно відіграло прогресивну роль в історії цивілізації. Про значення наукового

комунізму, творцями якого є К.Маркс і Ф.Енгельс, не доводиться й говорити. Євреї можуть пишатися, і це їхнє законне право. Але й наше право застерегти їх від небезпечного самообману.

Між появою міфічного Христа і реального Маркса лежить пустеля творчого безпліддя євреїв довжиною у дві тисячі років. За цей час ні в галузі духовної, ні тим більше матеріальної культури ними не створено будь-чого, вартого уваги. Обмежившись однією гендлярською діяльністю, замкнувшись у вузькому колі старовірства і схоластичної вченості, позбавлені можливості стати в безпосередній зв'язок з живою європейською наукою і життям, євреї не дали жодного знаменитого імені в будь-якій з галузей світової культури чи загальнолюдських знань. Ті ж справжні таланти, які з'явилися в останні століття років (в тому числі й геній Маркса), зросли на національному ґрунті культури країн проживання й ніколи не віддаляли себе від рідного ґрунту.⁴³³ Ці таланти тільки й могли тому з'явитися, що вони виступали від імені і в ім'я націй, інтереси яких покликали до життя цих людей, давали їм не тільки хліб-сіль, а й смисл їхній творчій праці.

Але це не найголовніше з того, що треба нагадати деяким надміру самозакоханим євреям. Загальновідомо, що народи сучасного світу, всі разом і кожен зокрема, від світанкової зорі свого існування і до сьогодні, посівши певний терен на землі, є ніби "матеріально відповідальними" за нього перед історією. Як законні його володарі, вони працюють на ньому, добувають засоби до існування, розвивають і вдосконалюють продуктивні сили, а коли треба, то вмирають, захищаючи рідний край. Одне слово, рухають у міру своїх сил людське суспільство вперед.

А в якій ролі євреї виступає на тому самому терені? Ми вже бачили, що головним чином у ролі визискувача і дармоїда, де більшою, де меншою мірою. Забравшись у щілини чужого йому суспільства, він чекає на той момент, коли трудівник ловитиме гави, щоб вискочити з засідки і вхопити собі кращий кусень. Мов та п'явка, тільки запримітить незахищене місце, зразу ж ввіп'ється в тіло і буде смоктати доти, поки не висмокче з жертви усю кров. Адже не таємниця, що євреї всього світу, від Лондона до Кейптауна, від Каліфорнії до України, зайняті головним чином не у сфері виробництва

матеріальних благ, а у сфері розподілу і споживання. Протягом віків єврей почував себе гостем, чужаком, тимчасовою людиною в країні проживання. За неї він не клав "живота свого". А коли йому було не вигідно, бо він вичерпував свою прибуткову жилу, або його проганяли як шахрая, він тікав в іншу землю, туди, де бачив змогу знову взятися за старе.

У віденському журналі "Гаемер" ("Правда"), заснованому 1877 р. А.Ліберманом і присвяченому пропаганді ідей соціалізму, справедливо зазначалося: "Еврейское имя позорится среди народов, но мы должны сознаться, что в этом море лжи и клеветы, изливаемом на нас нашими недругами, есть также известная доля правды".⁴³⁴

Один докладає сил і вміння, аби збагатити і прославити рідну землю, а другий гострить розум, щоб його пограбувати. Як бачимо, є речі, од яких деяким євреям мусило б бути соромно перед лицем власної совісті, соромно і лячно, бо життя нікому не дарує соціального паразитизму і рано чи пізно, а зажадає розплати. І не допоможуть їм ні "святість" Христа, ні мудрість Маркса, ні їхня власна спритність. Зі своїми безглуздими претензіями на якесь особливе місце серед людей вони можуть тільки втратити, а не придбати.

Не можна ігнорувати досвід минулого (коли мати на оці фашистську Німеччину, то й не такого вже далекого минулого), сповненого трагічних конфліктів єврейства з місцевим населенням. Внаслідок цих конфліктів євреї щоразу змушені були відроджуватись, мов птах Фенікс із попелу. У наш час загального прагнення до національної свободи будь-яке чужорідне "керівництво" взагалі не в пошані.

В особливий антагонізм на цьому ґрунті зайшли євреї з українцями, яких вони обкрадають упродовж віків і в масштабах, невідомих жодному народові світу. Сам по собі знаменним є факт, що Україна була і поки що лишається головним у Європі розсадником єврейства. Формальна ж логіка говорить за те, що хвороботворчі мікроби почувають себе найкраще в слабкому організмі. Саме такою слабкою, нежиттєздатною нацією, придатною лише на поживу іншим, уявляють українців деякі євреї.

Певною мірою погляди євреїв на Україну висловила ще Роза Люксембург. Слідом за іншими ворогами нашого народу, які заперечували право українців на самостійне існування. Роза так само не здобулася на глибше розуміння українських проблем. У 1918 р. спеціально про Україну вона писала, що ідея української незалежності є "не чем иным, как простой блажью, дурачеством пары дюжин мелкобуржуазных интеллигентов, без каких бы то ни было корней в хозяйственном, политическом и духовном отношениях страны, без какой бы то ни было исторической традиции, так как Украина никогда не составляла нации или государства; без какой бы то ни было национальной культуры, кроме реакционно-романтических стихотворений".⁴³⁵

Аби не відволікатись від теми, не будемо зупинятися на цій злобній інвективі. Звернемо увагу на одну особливість національного характеру євреїв і українців, яким він здається стороннім людям. І тих, і других називають хитрими. Євреїв за те, що вони справді хитрі. В українців же цим словом підкреслюють їхню життєву кмітливість і господарську практичність. Ця відмітна риса ввійшла в прислів'я: "хитрий, мов жид", "хитрий хахол". Усяка "хитрість передбачає насамперед наявність розуму. В даному разі він різного гатунку. Один хитрує для себе і за рахунок іншого, другий вигадує так, щоб було добре всім.

З давніх-давен українець бився над тим, як би зробити так, аби земля родила щедріше, аби жилося на ній людям сито і затишно. Для цього він вдосконалював знаряддя праці і техніку обробітку ґрунту, виводив нові сорти рослин і породи худоби. Він сукав довгу, як вічність, нитку і чинив шкури, шив з них взуття й одяг, добував руду і будував палаци, плавив метал і кував списи та шаблі, яких не випускав з рук протягом усього життя.

Предок свійської корови дикий "бос таурус" (тур) відомий був багатьом мешканцям причорноморських степів. Але не вони, а стародавні руси-українці, приручивши його, методом народної селекції вивели потім безліч порід худоби: сіру українську, лебединську, чорно-рябу, червону степову, буру карпатську, молоко яких так люблять єврейські діти. З праці українця вирости миргородські, крелевецькі, тернівські свині, вівця асканійська тонкорунна, гуска велика біла, качка українська сіра, кури полтавські зозулясті, глинясті, чорні. На ніжному їхньому м'ясі зросли численні покоління євреїв, які потім

кпили з "дурного гречкосія". А пшениці: білоцерківська, миронівська, одеська... Збагачуючи природу, людина вдосконалювала саму себе. Втому щоденної праці вона змивала чарівною піснею, мрійною казкою, веселим, дотепним словом, які теж стали здобутком людства.

Поки українець займався всіма цими корисними речами, єврей туманив його сивухою, грабував лихварством, підривав його сили тисячею інших способів, а сам при запнутих вікнах крадькома, як той злодій, поїдав награвоване. Коли над Україною згущалися хмари і ворог з чотирьох боків підступав до її серця, українець вважав за свій святий обов'язок, захищаючи рідний край, перемогти або лягти трупом. А єврей якщо не сприяв ворогові, то, набивши краденим свою кибитку, втікав в інші, спокійніші землі. При цьому він ще й ремствував на свою долю, хоч кров'ю спливав українець. Дуже вигідний привілей своєрідної "екстериторіальності" і "подвійного" (тобто ніякого!) патріотизму.

Нафтові родовища Галичини однаково кликали до себе і українців, і євреїв. Дрогобицький аптекар Гнат Лукасевич лишив по собі винайдений ним спосіб добування чистого гасу, а львівський покрівельник Братківський пристосував для цього бляшану лампу, їхній скромний винахід світив усій Європі. А ділки-євреї, яких вабило єдине світило — бариш, не спромоглися навіть налагодити правильної експлуатації земних надр. Чужою була для них та земля. Її ні захищати, ні впорядковувати вони не хотіли. Вони могли тільки її обкрадати.

Приїхавши в Одесу, молодий Драгоманов був дуже вражений її контрастами. "Страшенно багате місто, що торгує на п'ятдесят мільйонів, — не має тротуарів... Справа в тім, що тут усім заправляють багаті греки й жиди, а навіщо багатим мостові і особливо тротуари: вони пішки не ходять! Набагато вигідніше, в усякому разі, брати податок з міста в свою кишеню!"⁴³⁶ — писав він рідним.

Тоді як Дžeme Ротшільд, другий багатій Франції (після короля Луї Філіппа), сушив собі голову над тим, як, за словами Енгельса, "стати силою і лишатися силою",⁴³⁷ сучасник "короля лихварів" український кріпак Тарас Шевченко теж думав, але над тим, як повалити подібну силу. І він надумав: обух сталить,

гострить сокиру... Капітали Ротшільдів і сьогодні поневолюють народи. А думи великого Кобзаря підіймають їх на боротьбу за свободу. Як бачимо, велика різниця в напрямку думання і характері дій.

Людина, заражена згубною зневагою до праці, може з погордою сказати: теж мені внесок у цивілізацію — курка зозуляста. На сковорідці вони всі однакові. Інша річ — кібернетика, теорія відносності... Можна відповісти й на це. Українці дали світові Запорозьку Січ — першу в Європі демократію, хоч самі лишилися у неволі. Геній українського народу вивів людство у космос (Кибальчич, Кондратюк, Ціолковський, Корольов), а славу пожинають інші. Але це вже інша тема розмови. Досить того, що й тут велика частка вини падає на євреїв. Зловживаючи добротою українця, вони завжди гирею висіли в нього на руках замість того, щоб стати з ним поруч до боротьби за свободу...

Якби українці пред'явили рахунок за зло, заподіяне їм євреями, розквитатися за все не вистачило б золота в усіх банках Старого і Нового світу. Тим часом євреям все ще вдається дурити інших. Їхні можливості в цій справі здаються невичерпними. Одним із прийомів ошуканства є звинувачення всього людства а антисемітизмі.

Послухаймо спочатку тих, хто видає себе за потерпілих. Теодор Герцль писав: "Народи, серед яких євреї живуть, усі разом і кожний зокрема, — явні або приховані антисеміти". Хаїм Вейцман запевняє, що "антисемітизм — це бацила, яку, незалежно від переконань у зворотному, кожна людина носить із собою всюди". Л.Пінскер вважав юдофобство хворобою, яка через за давненість "стала невиліковною".⁴³⁸

Якщо одні сіоністські діячі вважають антисемітизм злом, то інші, навпаки, благом, оскільки, на їхню думку, тільки переслідування може зібрати усіх іудеїв на "землі предків".

Багато євреїв щиро переконані, що в соціалістичних країнах також розквітає антисемітизм, що має нібито свідчити про "нездатність" соціалізму розв'язати єврейське питання. Насправді, як слушно зазначається в тезах ЦК КП Ізраїлю "Єврейське питання і сіонізм у наші дні", схвалених XVI з'їздом КПІ, в

соціалістичних країнах немає суспільних класів, зацікавлених в антисемітизмі. У цих країнах ліквідовані соціальні і політичні основи антисемітизму. Це не значить, звичайно, що в тій чи іншій соціалістичній країні немає зовсім людей, заражених цією хворобою. Її причини криються в пережитках старого буржуазного суспільства, у шкідливих впливах зарубіжного капіталістичного світу.⁴³⁹

Як би хто не тлумачив антисемітизм, у наші дні його не можна вважати проявом расової чи релігійної зненависті. Прояви неповаги, ба навіть ворожнечі до певних представників єврейства, принаймні в СРСР, мають інше коріння. Це не що інше, як реакція, відповідь на дії тієї частини євреїв, які не полишили в минулому свого "єврейства", а продовжують і далі паразитувати на тілі суспільства.

Те, що декому хочеться називати антисемітизмом, насправді не є ним. Це — заперечення не людини в євреї, а "єврейства" в людині, духу гендлярства і психології крамаря, не сумісних з мораллю соціалістичного суспільства і взагалі з елементарними нормами порядності. Ще феодальне польське панство гребувало братися за шинкарство і подібну брудну комерцію. Воно охоче доручало цю роботу євреям, для яких гроші ніколи не мали запаху. Симпатії чи антипатії до людей не передаються у спадок. Вони народжуються в процесі суспільних відносин. Поки єврей — такий самий громадянин або член колективу, як і всі інші, він не може поскаржитись на упереджене чи тим більш вороже до нього ставлення. Досить йому зробити спробу пожитися за чужий рахунок, тобто сісти на свого улюбленого коника вигоди і шахрайства, як йому з цілком зрозумілих причин відмовляють у довір'ї, повазі, що, зрештою, переростає у більш або менш приховану неприязнь і ворожнечу. Інакше й бути не може. Дух шахрайства і ошуканства особливо нестерпний українцям. Коли сім'я сідає до столу і хтось із дітей вигрібає собі незаслужено кращий шматок, батько, щоб підтримати порядок і справедливість, б'є вискочку ложкою по лобі. Кому спаде в голову назвати дії батька дискримінацією власної дитини!

Своє ставлення до проявів шахрайства безсмертний Кола Брюньон висловив ще виразніше: "Когда я вижу, что жулик жулит, я первым делом бью его

обухом по голові; затем спрашиваю его, как его звать; и если это оказывается прокурор или папа, ладно, пусть так и будет!”.

Наш єврей-авантюрист, коли йому часом дістанеться “ложкою по лобі”, галасує на весь світ: “Антисеміти! Кривдять невинних євреїв”. Лицемір кричить, витирає фальшиво сльози, а крадькома поглядає, чи багато зібралось роззяв, які повірили його прикиданням. Хоч і не дали вкрасти, зате вчинив скандал: все-таки “репутація” чиста... Оця манера завжди мати два лиця, коли одне з них, чесне, до євреїв повернуте, а друге, фальшиве, вічно повернуте до тебе, може викликати і справді викликає почуття огиди, зневаги.

Переконливим і незаперечним, як дехто гадає, доказом існування в СРСР “державного антисемітизму” є деякі неписані, але практично існуючі для євреїв обмеження при вступі до вищої школи. Про них офіційно уникають говорити, хоч треба не тільки визнати, а й пояснити, в чім річ. В умовах, коли країна в силу ряду поважних причин не може дати вищої освіти всім бажаним, регулюючий добір абітурієнтів виправданий і необхідний. Інакше у вищій школі, як біля прилавка з дефіцитним крамом, опинився б той, у кого кулаки міцніші, тобто вирішальне значення мали б не знання, а спритність, зв’язки і т. п. Обмеження, на які так нарікають, вигадала не влада, а саме життя, їх ідея виникла знизу, від самих працівників вищої школи як захисна реакція на обридлу всім єврейську влізливість, на їхнє намагання будь-що і за всяку ціну, правдами і неправдами пробратися у вищу школу. А між тим інтереси справи та й принципи рівності вимагають забезпечення пропорційного соціального і національного представництва у вузах. Для держави, крім того, не байдуже, поїде молодий спеціаліст за призначенням чи буде чіплятися, як багато євреїв, за будь-яку працю, аби тільки залишитися в місті.

Є й інший аспект справи. Якби не ця практика розумного регулювання, то сільські діти, наприклад, тобто діти половини населення країни, ніколи не змогли б пробитися через густі ряди єврейських “вундеркіндів”, які, живучи в містах, знають краще дорогу в вузи. Те, що й селу потрібні освічені кадри, крикунів не обходить. Людей, які споконвіку звикли жити своїми єгоїстичними,

споживацькими інтересами, цікавить одне: щоб село справно постачало їм курки, яйка і молоко. Вони ж тим часом везуть своїх дітей в інші республіки, де менше єврейського населення, “пропихають” їх там в інститути, а потім переводять знову на Україну. Результат “дискримінації” усім відомий: серед народів Союзу євреї мають найбільший відсоток осіб з вищою освітою, ним, до речі, дуже пишаються як доказом нібито своєї особливої обдарованості. Але демагогам це не заважає трубити про відновлення процентної норми царизму. Єврейські хитруни звикли пролазити між параграфами законів або перетворювати їх у ширму для беззаконня.⁴⁴⁰

Коли ж намагаються хоч трохи обмежити їхні апетити, вони галасують про антисемітизм і дискримінацію. Показово, що з боку цих крикунів не чути протестів, коли в списках цілинників та ударників новобудов, серед хліборобів і скотарів, вуглекопів і металургів майже не зустрічається єврейських прізвищ. Як видно, деякі задом наперед думаючі голови й справді повірили, що євреям на роду написано правити і споживати, тоді як усім іншим — підкорятися і працювати.

У відповідь на невдоволення єврейських шовіністів, на їхні демагогічні претензії і облудну позу скривджених можна було б запитати: чому за таких “несприятливих” обставин євреї повсюди живуть набагато краще від не євреїв, як досягають вони такої високої матеріальної забезпеченості й економічної незалежності? Ми це говоримо про єврейську буржуазію, яка — це кожному відомо — є найчисельнішою і найбільш процвітаючою буржуазією сучасного капіталістичного світу. Хоч це теж не випадково. Ми говоримо про так званий загальний, про широкі верстви єврейської людності, в тому числі й трудящих.

У цитованому вже збірнику матеріалів про сіонізм читаємо: “Доходи американських євреїв на 40–50 процентів вище доходів всіх других етнічних груп в США”.⁴⁴¹ Цього не заперечують самі єврейські автори. Ми вже наводили слова теоретика сіонізму Хаїма Яхіла: “Американські євреї досягли такого становища, багатства, могутності і свободи, якого не знали євреї, розкидані в інших частинах світу”.⁴⁴²

Яхїл виділяє особливі успіхи американських євреїв. А хїба в СРСР євреї гїрше живуть від решти радянських людей? Якраз навпаки! Український, російський і т. д. робїтник і службовець, щоб звести кїнци з кїнцями, крім основної роботи, як правило, змушений шукати пїдробїтку, влаштовується при змозї ще на одну ставку, "калімить", гне спину до сьомого поту, словом, працює до зносу. Нічого цього не знає єврей. На курортах, у санаторїях, будинках відпочинку, в рїзних оздоровчих і лїкувальних установах відпочивають люди рїзних національностей. Але єврейський "мнимий больноий" переважає всюди, де абсолютною, де вїдносною перевагою.

Коли українець або росїянин доповзає до свого пенсійного порога, вїн не поспїшає йти на так званий "заслужений вїдпочинок". І не тому, що його не цікавить отой вїдпочинок. Йому в першу чергу доводиться думати про засоби до існування. Адже пенсії — всяк знає — вистачає тїльки на те, аби існувати, а не жити. Чи ж дивно, що в тїні мїських скверів і парків прохолоджуються з ранку до вечора, в будень і свято "ветерани праці" головним чином єврейської національності.

Чим пояснити цей феномен? Невже це є результат "антисемїтизму", "дискримїнації" євреїв?.. Нам можуть зауважити: не вмієте, мовляв, жити, треба вміти заробляти гроші. Всяке буває заробляння. Буває таке, коли хочеться сказати: хай вам буде ваш бїлий хлїб, ми лишимося зї своїм чорним...

Євреї скаржаться на ворожнечу до них, а мїж тим їхня релїгія, їудаїзм, навчає євреїв ворогуванню з людьми їншої вїри, їншої нації, прищеплює почуття ненавистї до їнших народів. Так зване "Святе письмо" повчає, що євреї лише тоді можуть бути спокїйні, коли незгода проникає у середовище їнших народів. Коли ж останні живуть мїж собою мирно, вони нїбито скеровують свїй гнїв проти Ізраїлю.⁴⁴³

Протягом усїєї їсторїї єврейські спритники сїяли чвари серед українців, витягаючи собі з того зиск. Вони їнтригували, доносячи на українців російській, польській та їншїй владї, вдавалися до шантажу, наклепів, обмов, одне слово, "пїдїгрівали свїй суп" на вогні провокацій. Хоч тверезий голос мав би пїдказати їм необхідність зовсїм їншої поведїнки, якщо вони хочуть у мирї й

дружбі жити з українцями на українській землі. Очевидно, деякі євреї думають, що цієї їхньої нечесної гри "прости" українські робітники й селяни взагалі "не здатні" збагнути, а українських інтелігентів, які добре все бачать і відповідно реагують, вони готові якийсь час "потерпіти": мовляв, усі вони націоналісти, рано чи пізно радянська влада їх передушить. Балачки про так званий антисемітизм є затертий шахрайський прийом, розрахований на те, щоб відвернути увагу від постійного єврейського хитрування. Це та зручна позиція "скривдженого", яка дає моральне "право" уникати законів, обходити їх під приводом компенсації за уявні страждання. Банальний трюк злодія, що кричить "держи злодія!". Це спекуляція на повазі українського народу до кращих представників єврейства, які щиро і самовіддано працюють в ім'я розбудови нової України. Провокаційний рейвах, який здійснюють навколо так званої дискримінації євреїв, — це така ж набридлива вигадка, як і легенда про Ізраїль, цього маленького демократичного Давида, що бореться проти злого єгипетського Голіафа. Легенда, розрахована на співчуття до планів і політики сіонізму з боку громадськості Заходу та деяких кіл афро-азіатських країн. Методів обману громадської думки сила-силенна. Це невичерпний кодекс підлості й безчестя, створений, проте, далеко не найгіршими умами людства, і євреї в цій справі не пасли задніх. Але саме тому він і небезпечний. Головним результатом застосування цих методів було те, що євреї за довгі роки перебування при владі в СРСР утвердили за собою в партії особливе, привілейоване становище. А раз у партії, та ще й правлячій, де вони займали командні пости, — то, значить, в усій радянській державі. Поволі і непомітно ці люди опинилися над суспільством, поза межами досягання його впливу. Це була своєрідна каста "недоторканих". Правдами і неправдами вони "привчили" інших говорити, писати і навіть думати про себе за стандартами сіонізму: євреї — народ особливої долі, народ-світоч, народ-революціонер. Тобто, по-сіоністському, "богообраний" народ, тільки без компрометуючого в устах комуніста слова "бог", під яким слід було розуміти Карла Маркса. Все, що не відповідало цій "лінії", розцінювалося як "неповага" до євреїв, що було рівнозначним неповазі до марксизму як науки, ідеології і політики радвлади взагалі.

Цей специфічний культ єврейства був тією зручною ширмою, тією "обичайкою", під якою сіоністська квочка висиджувала свої неподобства. З ними ми зустрічаємося на кожному кроці.

Багатьом пам'ятна історія з книжкою Т.Кичка "Іудаїзм без прикрас". Вона видана в Києві 1963 року. Це перша в СРСР серйозна праця, в якій зі справді наукових позицій показується справжнє обличчя сіонізму й іудаїзму. Але саме тому, що ця книжка розкриває людям очі на серйозні речі, дуже неприємні для багатьох євреїв, її поява викликала велике занепокоєння в сіоністських колах у нас і за кордоном. Оскільки ці "кола" тісно пов'язані між собою і діють за принципом сполучених посудин, то гавкітня з обох боків знялася чимала. Цього демагогічного галасу перелякалися в Москві. Кремлівські стовпи комунізму завагалися у своїй рішучості вести боротьбу проти сіонізму і затрубили відбій. У газеті "Правда" з'явилася замітка, у якій ідеологічна комісія ЦК КПРС розшаркувалась, вибачалась і белькотала щось про "ошибочные положения" книги, які нібито "могут оскорбить чувства верующих и быть истолкованы в духе антисемитизма".⁴⁴⁴

Своєю заявою ЦК партії не тільки відмежувався від автора і його книжки, а й від тих принципів, захистові яких вона присвячена. А цього тільки й треба було сіоністам. Стара як світ провокація! Можна уявити, як тріумфували ці шинкарчині діти, читаючи, як грізна КПРС виляє хвостом і плаксиво запевняє: "Більше не буду". Звичайно, в масштабах країни це факт майже мікроскопічний. Але він показовий. Він свідчить про те, що сіоністські центри в обороні своїх інтересів куди більш наполегливі і послідовні, аніж керівництво КПРС у дотриманні власних принципів.

Припустімо, що книжка Кичка "за інерцією" була віддана в жертву спритно організованій "громадській думці". Але що змушує нас робити тисячі інших, більш важливих поступок сіоністському нахабству?

Загальновідомий факт єврейського збиткування на Україні. В одному документі, який ми ще будемо цитувати, про євреїв сказано: "Експлуататорська сила їх велика, і шкода, якої вони завдають, безмежна". Всупереч цій очевидній істині, друковані радянські джерела, ніби за якимсь

сигналом, буквально німіють перед словом "єврей". Коли заходить мова про соціальний склад і національне походження гнобителів українського народу, вони розв'язне плещуть язиками про українських поміщиків і буржуазію, питома вага яких близька до нуля, а євреїв не мають на увазі навіть серед "інших". Більш того. Там, де в дійсності експлуататорами українців виступали винятково тільки євреї, у текстах історичних праць замість слова "єврей" шахрайськи підставляють слово "поляк" або "німець".

Зі слів Маркса, цитованих уже на початку цієї праці, ми знаємо, що в Галичині саме "євреї захопили себе все (підкр. Маркса) выгодные промыслы и сделки, утвердились как мещанское сословие" і займалися там "порабощением народа".⁴⁴⁵

Цей висновок Маркса підтверджують дослідження Костомарова, Антоновича, Драгоманова, Подолинського, Франка, Грушевського, які також тут цитувалися. Що ж пишуть з цього приводу, наприклад, автори львівського тому історії міст і сіл України? Вони твердять абсолютно протилежне: "У галицькі міста посунули польські та німецькі купці, ремісники, а місцеві опинились у важкому становищі... Розвиток економіки краю внаслідок цього значно уповільнився".⁴⁴⁶

Маркс і блискуча плеяда українських учених твердять, що економічні труднощі Галичини пов'язані з розоренням її євреями, а львівські титани мислі на чолі з редактором тому професором і секретарем ЦК партії в Києві Маланчуком, "поліпшуючи" Маркса, заявляють, що все лихо від польських та німецьких купців. Ще б пак: німці далеко, а євреї під носом. Яка дивовижна сміливість думки!.. Якийсь Хонігсман примудрився написати і видати цілу монографію⁴⁴⁷ про нафтову промисловість Західної України, в якій буквально жодним словом не обмовився про хижацьку діяльність єврейського капіталу. Він навіть не згадав про його присутність у цьому районі. А можна і слід було це зробити бодай з поваги якщо не до істини, то до численних жертв єврейської експлуатації.

Замітаючи сліди своєї антинародної діяльності на Україні, євреї з допомогою різних підголосків грубо перекручують історичний процес, фальсифікують

минуле, підтасовують факти, часом зовсім їх ігнорують. При цьому вони перуть своє брудне минуле, а помії безцеремонне виливають на голови інших. Українські ж чиновники від науки, втративши будь-яке почуття національної гідності, акуратно списують з єврейських шпаргалок і думають, що роблять патріотичну справу. Драгоманов називав такий метод не "історіописанням", а "історіоробленням", при якому виходить з брехні брехня, з пакості пакість".⁴⁴⁸

Правда, на Україні є партійний і державний апарат, нарешті, цензура, раз уже вона існує, обов'язок яких стояти на сторожі інтересів українського народу. Але ці органи влади так захопилися безстрашною боротьбою проти "літери, за якою тужать",⁴⁴⁹ що їм ніколи за свої прями справи взятися.

Певна річ, було б несправедливо валити все на українців і зобразити справу так, ніби вони не розуміють своїх національних інтересів. Справа значно складніша, і впирається вона в загальну настанову, яка панує тепер у радянській політиці і науці. Суть її в тому, щоб не "дражнити" світової (читай: єврейської) громадськості. Керівництво КПРС, яке давно вже набивається в моральні керівники людству, взяло за правило показуватися перед зовнішнім світом тільки в парадному вбранні, тобто зображати СРСР країною, в якій завдяки мудрій діяльності партії ліквідовані будь-які проблеми. Тим часом "безпроблемне" наше суспільство нагадує собою ситуацію з відомої казочки, в якій жінка, ідучи в поле, загадала чоловікові зробити дещо по господарству: худобу впорати, хліб спекти, масла збити, пшона натовкти і т. д. Як наслідок, поки невдаха чоловік виганяв худобу до череди, тісто збігло, піч вичахла, свині сметану перекинули, кури просо поклювали. Стоїть керівництво КПРС і потилицю чуха: що ж його людям сказати? Скажу, що нічого цього і не було. Курей на експорт поріжу. Діжу викину, хліба в Канаді куплю, а піч знову натоплю — лісу вистачить... Тому й в історичній науці замість науки виходить одна "пакість".

З кожним роком стає дедалі важче обманювати людей, приховувати факти, замовчувати правду. Минув час "великого засліплення", коли можна було всілякі імперіалістичні свинства типу злиття націй прикривати солодкими балачками про "спільність класових інтересів", "пролетарський

інтернаціоналізм” або іншими словесними формулами. Політичний досвід учить, що за цими словами часто-густо нічого, крім порожнього звуку, немає. Про горезвісний “інтернаціоналізм” євреїв довго і нудно били у всі калатала. Навіть такий тверезий політик, як Ленін, і той піддався обманові і проливав сльози замилювання над сіоністськими вигадками про “великі всесвітньо-прогресивні риси” євреїв. Але люди, які знали євреїв не з балачок на партійних з’їздах, а в реальному земному житті, були іншої думки про них. У 1876 р. один із соратників Драгоманова звернувся до редакції відомого російського народницького журналу “Вперед” з листом. Оскільки П.Л.Лавров⁴⁵⁰ і інші редактори цього видання мали схильність дивитися на євреїв як на “гноблену націю”, автор листа вирішив висловити свою думку на цю тему. Лист містить стільки влучних оцінок і сповнений такого глибокого розуміння історичної перспективи, що ми процитуємо з нього цілий уривок.

“Нельзя упускать из виду, — читаємо в листі, - что даже и пролетарии среди евреев до мозга костей проникнуты жаждой легкой наживы на чужой счет. Наверно, можно сказать, что нет той мерзости, на которую не пустился бы любой еврей, даже пролетарий, если только он приходит в столкновение с малорусским рабочим и если только имеется в виду какой-нибудь барыш... Рабочие они — на время, до первого лишнего рубля, а потом — торгаши... Кому принадлежат теперь уже почти все существующие на Украине сахарные и пивоваренные заводы, винокурни, суконные фабрики — кому, как не евреям? Принадлежат они, конечно, не евреям-пролетариям, а Гинзбургам, Бродским, Либерманам и т. д., но, спрашивается, каким путем сделались фабрикантами и заводчиками эти господа, как не путем мелкого торгашества: ведь и они сами, и их отцы еще не так давно продавали панам ваксу и причисляли себя к пролетариям. Ясно, мне кажется, что видеть в среде еврейства сословное деление невозможно: евреи России это не нация, а одно цельное сословие, кормящееся почти исключительно за счет малорусского населения. Эксплуататорская сила их велика и приносимый ими вред беспределен... Зная близко жидов, мы не верим ни в смехотворный “жидовский интернационал”, ни в жидовские симпатии революции”.⁴⁵¹

Подібно до українців, араби також з власного гіркого досвіду можуть судити про цих людей, тому їхня думка заслуговує на особливу увагу. Послухаймо, що

пише про євреїв каїрський літературно-політичний тижневик "Ахер Саа" ("В останній час").

Після ізраїльської агресії у червні 1967 р. знайшлися просіоністські діячі, які одразу стали "заспокоювати" громадську думку арабського світу. Ці діячі в один голос говорили, нібито народ Ізраїлю до агресії не має ніякого відношення, що причиною конфлікту є лиш "непрогресивні режими ворогуючих країн". Населення Ізраїлю, мовляв, само стало жертвою антинародної політики власного уряду. Між трудящими не може бути ворожих відносин, їх об'єднує спільність класових інтересів і т. п. На цю демагогію марксиствующих колонізаторів або сіоніствующих марксистів, розраховану на те, аби приспати арабську пильність, дав гідну відповідь каїрський журнал. "Мы ничего не имеем против хороших людей, трудящихся на своих полях и заводах во всех концах земного шара, в том числе и в Израиле, — писал тижневик. — Но считать, что 2,5 миллиона евреев в Израиле — лишь угнетенные рабочие и крестьяне и не существует никакой вражды между нами, — утверждение ошибочное... Они агрессоры и разбойники, которые отняли земли у арабов, разграбили их дома, и им ничуть не помешало то, что они были рабочими и крестьянами".

Тут ми нагадаємо читачам, що тільки в ході так званої "шестиденної війни" Ізраїль захопив близько 20 % території Єгипту, 15 % території Сирії і майже 70 % території Йордану. Загалом ізраїльські загарбники окупували понад 65 тисяч квадратних кілометрів арабських земель. Це майже втричі більше, ніж територія Ізраїлю.⁴⁵²

Продовжимо далі статтю журналу. "...Эти 2,5 миллиона евреев не просто рабочие и крестьяне, а вооруженные воины в стране, которая превращена в военный лагерь. Они представляют собой агрессивную силу, которая совершила и продолжает совершать агрессию на арабской земле. Трудно, применяя один только принцип единства рабочих и трудящихся масс, согласиться что мы выступаем не против них, а всего лишь против существующего в Израиле режима. Невозможно также делить ответственность за совершенную агрессию между израильским режимом и ее исполнителями.

Как можно игнорировать ответственность народа за режим, который ими правит и планы которого он выполняет!”.⁴⁵³

У роки минулої війни принцип єдності трудящих довелося відкласти, а натомість висунути гасло: “Убий німця!” Перш ніж відправити на той світ чергового окупанта, його не розпитували про класове походження, досить було бачити на ньому німецький мундир.

В інтересах російського панування над поляками царський уряд, пише Енгельс, “хотів розорити вороже йому дворянство і привернути на свій бік селян”.⁴⁵⁴

Яка зворушлива картина “єдності” класових інтересів: російський царизм у ролі “благодійника” польського селянства! Насправді ж йшлося про один із методів поневолення нищенням сили (в даному разі польського дворянства), здатної вчинити опір колонізатору.

Глуха і глибока ворожнеча між Китаєм і Радянським Союзом, яка може призвести до 3-ї світової війни, наслідки якої важко передбачити, має в своїй основі також далеко не класові, а національні, точніше шовіністичні, гегемоністські прагнення. Зарубіжні вчені мають рацію, коли пишуть, що нація і національні інтереси стоять вище за своїм значенням, ніж клас, який є лише частиною нації. “Класс изменчив, а нация вечна”,⁴⁵⁵ — заявляють вони.

Правда, казенні марксистки це заперечують: інакше мислити вони не мають “дозволу” свого ЦК. Але вони завжди були найбільш консервативним елементом у розвиткові суспільної думки і завжди останніми, під загальний регіт, залишали свої догматичні, засиджені мухами позиції. Сьогодні в їхньому меню відомі положення про класи і класову боротьбу, про дві нації всередині кожної нації і т. п. Іншого вони “не знають”. Тим часом справжній, марксизм знає вододіл людського суспільства також по інших лініях. Крім поділу на класи, він розрізняє народи: експлуатуючі і пануючі — на одному боці, експлуатовані й поневолені — на другому. Народи-завойовники і їхні жертви. Колонії і метрополії. Нації неповноправні і залежні, великодержавні і гноблячі. І це не тільки не суперечить марксистській тезі про суспільні класи, не заперечує класової боротьби, а, навпаки, тільки підтверджує те й друге.

У міжнаціональному масштабі не тільки панівні класи, а й трудящі однієї нації можуть стати в експлуататорські відносини до пригноблених народів. Коли Енгельса 1882 р. запитали, що думають англійські робітники про колоніальну політику, він відповів, що вони думають про політику "те саме, що думають про неї буржуа... Робітники спокійнісінько користуються разом з ними колоніальною монополією на всесвітньому ринку".⁴⁵⁶

Ленін також вважав, що робітники зацікавлені в "праве на добычу от грабежа чужих наций".⁴⁵⁷ Він писав: великі імперіалістичні держави, в тому числі Росія, своєю колоніальною політикою "заразили даже пролетариат страстью к завоеваниям".⁴⁵⁸ Ленін засуджував "угнетение целого ряда наций... великодержавными империалистическими народами".⁴⁵⁹ Ілюструючи це на прикладі Польщі, писав: "Ніхто так не гнобив поляків, як російський народ".⁴⁶⁰ А щодо України зазначав: "Проклятий царизм робив з великоросів катів українського народу".⁴⁶¹

Внаслідок такої колоніальної політики "віками нагромаджувалось обурення і недовір'я націй неповноправних і залежних до націй великодержавних і гноблячих".⁴⁶² Наївно було б думати, що все це лишилося вже у минулому...

—
[387] "Правда", 18 декабля 1971.

[388] История евр. печати в России, с.215.

[389] В.И.Ленин. Соч., т.25, с.108, 238.

[390] "Правда", 19 октябля 1918.

[391] БСЭ, т.5, М., 1927, с.670.

[392] Второй конгресс Коминтерна. Ст. отчет. М., с.175.

[393] Там само, с.168.

[394] Там само, с.180.

[395] Второй конгресс Коминтерна. Ст. отчет. М., с.177.

[396] "Правда", 19 февраля 1971.

[397] "Правда", 16 января 1972.

[398] С.Тельнюк. Грає сине море. К.,1971, с. 65–66.

[399] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.22, с.310.

[400] Правда", 18 декабля 1971.

- [401] Цели и методы воинствующего сионизма. М.,1971, с.18, 31.
- [402] Сионизм — отравленное оружие империализма, с.29.
- [403] Сионизм — отравленное оружие империализма, с.32.
- [404] Там само, с.37.
- [405] "Правда", 4 декабря 1971.
- [406] Ф.Ландберг. 60 семейств Америки, М., 1948, с. 419–420.
- [407] Л.Беренштейн. Критика ідеології сїонїзму — різновидності антикомунїзму. К., 1971, с.55.
- [408] Л.Беренштейн. Вказ. праця, с. 51–52.
- [409] "Правда", 16 января 1972.
- [410] "Известия", 20 января 1972.
- [411] Л.Беренштейн. Вказ. праця, с. 57–58.
- [412] Цели и методы воинствующего сионизма, с.55.
- [413] Л.Беренштейн. Вказ. праця, с.24.
- [414] Сионизм — отравленное оружие империализма, с.27
- [415] "Правда", 18 декабря 1971.
- [416] Ю.Іванов. Вказ. праця, с.130.
- [417] Ю.Іванов. Вказ. праці, с.50.
- [418] В.І.Ленін. Твори, т.7, с. 78–79.
- [419] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.37, с.373.
- [420] А.Эйдельман. Современность и иудаизм, Ужгород. 1970, с. 70–71.
- [421] История евр. печати в России, с.191.
- [422] Там само. с.195.
- [423] Там само, с.201.
- [424] Ю.Іванов. Вказ. праця, с.48.
- [425] "Правда", 4 июля 1971.
- [426] Сов. истор. энциклопедия, т.5, М.,1964, с.446.
- [427] Цели и методы воинствующего сионизма, с.33, 51.
- [428] "Правда", 17 апреля 1971.
- [429] Памяти М.Е.Мандельштама, с.164.
- [430] А.Эйдельман. Вказ. праця, с.63.
- [431] Т.Кичко. Вказ праця, с. 135–136.
- [432] Ф.Енгельс каже, що єврейське так зване Святе письмо є не що інше, як запис староарабських релігійних і племінних традицій, видозмінених внаслідок раннього відокремлення євреїв від своїх сусідів, які були споріднені з ними,

але залишилися кочовими племенами... Основний зміст був арабський або, вірніше, загальносемітичний (К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.28, с.199).

[433] ЭСБЕ, т.21, с.454. Ю.Іванов. Вказ. праця, с.135.

[434] История евр. печати в России, с.221.

[435] Н.Н.Попов. Вказ. праця, с.235 (вид.5-те, 1933).

[436] Цит. за кн. Р.Іванченко. Клятва, К.,1971, с.98.

[437] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.4, с.30, 202.

[438] Ю.Іванов. Вказ. праця, с.44.

[439] Реакционное нутро сионизма. "Правда", 10 марта 1970.

[440] Єврей у романі Раїси Іванченко "Клятва" на звинувачення у дворушництві дотепно відповідає: "Чого пан сердиться? Як ми будемо по закону усі ступати, то ми його стопчемо! Отож ж ми з вами й обходимо його, чи не так?" (с.98).

[441] Реакционная сущность сионизма, с.53.

[442] Л.Беренштейн. Вказ. праця, с.24.

[443] Т.Кичко. Вказ. праця, с.38.

[444] "Правда", 4 апреля 1964.

[445] Архив Маркса и Энгельса, т.5, с.348.

[446] Історія міст і сіл УРСР. Львівська область, К.,1968, с.13.

[447] Я.С.Хонігсман. Проникнення іноземного капіталу в нафтову промисловість Західної України, Львів, 1958.

[448] Листи Михайла Драгоманова до редакторів російського соціально-революційного видання "Вперед" (1876–1878). Зладив і видав Михайло Павлик, Львів, 1910, с.9.

[449] Маються на увазі репресії за статтю під такою назвою письменника В.Д.Антоненка-Давидовича, вміщену в газеті "Літературна Україна".

[450] Деякий час особистим секретарем Лаврова був белетрист і публіцист С.Рапопорт (1863–1920), вірш якого "Ді Швує" ("Клятва") став гімном Бунду.

[451] Листи Михайла Драгоманова, с. 14–17.

[452] "Вечірній Київ", 23 січня 1973.

[453] "АТЛАС", № 39, 26 вересня 1967, с. 53–54.

[454] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.18, с.517.

[455] "Правда", 18 декабря 1971.

[456] К.Маркс і Ф.Енгельс. Твори, т.35, с.286.

[457] В.И.Ленин. Соч., т.21, с.203.

[458] Там само, т.18, с.60.

[459] Там само, т.21. с.195.

[460] В.І.Ленін про Україну, с.423.

[461] Там само, с.431.

[462] Там само, с.625

[Заборонені книги на Pravda.red](#)

